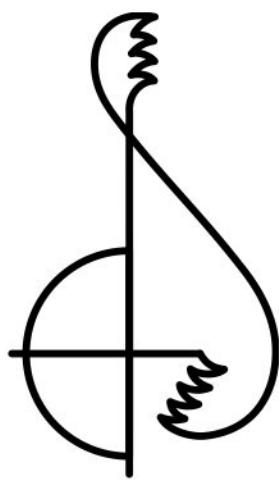

5
2011

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор
Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств. секретарь, проза – Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Станислав КАДЗАЕВ, Елизавета КОЧИЕВА,
Анатолий КУСРАЕВ, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2011

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН ÆМÆ ÆХСÆНАДОН-
ПОЛИТИКОН ÆРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæсттæмæ

Сæйраг редактор
Хъодзаты Ахсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ – ГУСАЛТЫ Барис
Поэзи, драматурги – МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЬОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КъАДЗАТЫ Станислав, КъУСРАТЫ Анатоли,
ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2011

НОМЫРЫ ИС:**ДАРЧИТЫ ДАУЫТ: 100 АЗЫ**

<i>ДАРЧИТЫ Дауыт. Раздәрау дә мысын.</i> Әмдзәвгәтә	6
---	---

<i>ХҮҮГАТЫ Сергей. Нә әрхуы цәдҗджинаң.</i> Уацау	9
---	---

<i>РӘМОНТЫ Геор. Уалдзәджы цъәх тәмән.</i> Әмдзәвгәтә	73
--	----

<i>БЫЗЫККАТЫ Земфирә. Фәэззыгон бон әрләууыд</i> уалдзәг. Әмдзәвгә	76
---	----

<i>ДЗУЦЦАТЫ Къоста. Царды нывтә.</i> Этюдтә	77
---	----

РАБИНДРАНАТ ТАГОР: 150 АЗЫ

<i>ТАГОР. Әмдзәвгәтә, хъуыдыта</i>	84
------------------------------------	----

ВИССАРИОН БЕЛИНСКИЙ: 200 АЗЫ

<i>Виссарион БЕЛИНСКИЙ. Базырджын ныхәстә</i>	91
---	----

<i>АБАЙТЫ Лавренти. Ҷыппар хабары</i>	97
---------------------------------------	----

АДӘМОН СФӘЛДЫСТАД

<i>Аргъяуттә</i>	102
------------------	-----

МАХ ДУДЖЫ РАВДЫСТ	116
--------------------------	------------

НЕ 'ВЗАГ – НӘ ФАРН

<i>Сидт</i>	128
-------------	-----

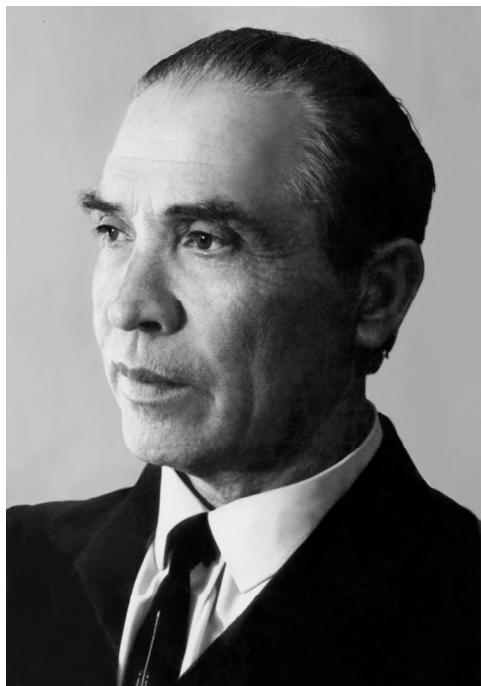
<i>ЦГЬОЙТЫ Хазби. Зәрдә хъәдгом кәны</i>	130
--	-----

УИДӘГТАЕ

<i>Үырнәнтә әмә мәнгүырнәнтә</i>	139
----------------------------------	------------

*Журналы авторты хъуыдитимә редакци
алқәд разы нә вәййы*

ДАРЧИТЫ Дауыт: 100 азы

ДАРЧИТЫ Дауыт

РАЗДАЕРАУ ДАЕ МЫСЫН

ХÆРИС БÆЛЛАС

Хæрис цы ‘ркъул кодта йæ хихтæ?
Йæ сыйфтастыл цы ‘рбадт æртæх?
Цæмæн кæны фæлмасæй джихтæ?
Цы нымпайлдтæ йæ быны зæхх?

Цымæ йыл уагæры цы ‘рпыди?
Цымæ цæмæн калы цæссыг?..
Кæддæр, дам, ам салдат хæпцыди,
Йæ риуыл сæмбæлди нæмыг.

Бæллас кæд ууыл кæны хъыг?..
Кæд калы уый рисæй цæссыг?..

* * *

Терк ызгъоры, уайы размæ,
Терк фынккалгæйæ бырсы,
Æз æнцад лæууын йæ разы,
Уылæн уылæны хæссы.

Ам-иу бадтæн æз кæддæрты,
Дон-иу афтæ уад уæддæр.
Раздæрау ма æз изæрты
Теркмæ бацæуын ныр дæр.

Иунæгæй фæбадын дурыл,
Арвæй мæм æркæссы мæй.
Фæлæ уарzon нæй мæ цуры,
Нæй йæ кой, йæ хъæр дæр нæй.

Сивта кәд мәныл йә зәрдә,
Аскъәфта йә кәд әндәр.
Әз на бынатмә изәрәй
Алкәд раңауын уәddәр.

Быләй акәсын дәләмә,
Денджызмә фәтәхы дон,
Нәй йын раздахән фәстәмә,
Аивгъуытта уый бынтон.

Кәд мә уарzon уыйау аңыд,
Йемә ахаста мә зын,
Былгәрон уәddәр фәбадын
Әмәе 'рпыдмә кәсын.

* * *

Иу чызг мәм рудзынгәй баҳудт фәлмән,
Уымә ныккаесгәйә сагъдау фәдән:
Цәстытә стъалытә, дзыккутә сау.
Ләппутәй уыдоммә чи 'рхәсдзән фай!

Бадзырдтон: «О чызгай, ма фәзил, ма,
Хәехтәм наәма ныттылд хур дәр нырмал»
Уый дын мә фембәрста, цәсгом фәсырх,
Ие 'нгуылдзтәй асәрфта дзыккутә, ных.

Афтәмәй радзырдта: «Ма йыл тыхс, ма,
Райсом дәр урс хәехтәй хъумә кәса!..»
Ф 'аууон ис, аңыди. Зәрдә ныддур...
Сом та кәд рудзынгәй ракәсид хур...

* * *

Әз арах әмбәлдтән дәуимә, мә хур,
Рәвдыйтай мә уарzon ныхасәй,
Дзырдтай-иу: «Нә уыдзән наә размә цәлхүр
Мә зәрдә дәу уыдзән ағасәй».

Аэз дэр дәм әнүвыдәй кастән әдзух,
Дә уындаей наә зыдтон аэз бафсис,
Ахсызгонәй истон арвымбон дә къух,
Дә цинәй фәллад зәрдәе радис.

Анхъәлдтон, наә кәндзынаә сомбон фәсмон,
Мә зәрдә-иу байдзаг и рухсәй,
Зәгъ-ма, уәд цы кодтай, мә фәрдыг, мә бон,
Цы бадыс мә цуры фәлурсәй?

Ыскәес мәм фыщагау, фәлмәен мәм ысхуд,
Рәвдау мә дә уарзон ныхасәй,
Рәвдау мә, рәвдау мә, мә фәрдыг, мә уд,
Мән батав дә цәсттыты ‘нгасәй.

НЫББАР МЫН

Кәд искуы дәуырдәм фәкастән тызмәгәй,
Хәлбурцъяңаг мигътау мә цәсгом ныттар,
Ысхуыттай мә карздәр сыйбраг зымәгәй,
Ныббар мын, дә хорзәхәй, сонт ми,
Ныббар!

Дзыхъхъытә фәндагыл цәстәнгас куы тула,
Наә нызгъәлдзән уымән йә уәзәй къубар.
Аэз та дын дә зәрдә фәкодтон кәд цъула,
Ныббар мын, дә хорзәхәй, сонт ми,
Ныббар!

Хъысмәт дәр кәм вәйиы зәрдәйи фәндиаг,
Куы срухс вәйиы развәд, куы бавәйиы тар!
Уытән-иу, аевәпцәгән, хатгай рәдиаг,
Ныббар мын, дә хорзәхәй, сонт ми,
Ныббар!

ХУЫГАТЫ Сергей

НÆ АЕРХУЫ ЦÆДЖДЖИНАГ

Уаңау

Лæгтæ зарыңсты. Цæджджинаг бæрzonд лæууыд сæ астæу йæ фидар цæджындзыл ауыгъдæй. Уæле йæ комæй мырæджы ад-джын тæф ивылæнтæ кодта фæйнаærдæм. Йæ цыргъ бын арты цæстмæ ныххаста, æмæ йын арты сырх уылæнтæ хæрдмæ фæйлыдтой йæ тымбыл фæрстыл. Лæгтæн арты рухс сæ цæсgæmtæ ‘мæ сæ риутыл хъа-зыд, æмæ æрттывтой сæ цæсgæmtæ ‘мæ сæ риутæ арты рухсмæ. Афтæ зынц, цыма æнæуи наэ зарынц, цыма дзуарæн зарынц, тынг аргъуц кæмæй кæнynц, уыщы дзуарæн, устытæ Алардыйæн куыд фæзарынц, афтæ.

Ацы аз æрæгмæ цыди Куадзæн. Нæ цæстытæ йæм ныуурс сты. Äрæгмæ, дам, æркуырдта, афтæтæ-иу дзырдтой зæронд лæгтæ æмæ зæронд устытæ. Уæд, цымæ, цы уæлдай æрæгмæ æркуырдта ацы аз? Стай йæхæдæг куыд хъуамæ æркура йæхи?! Стыр-бон у, йæ афон æрçыд, æмæ йæ скæн! Ис-куы йæхæдæг исты курдзæн, уæдмæ йæм цæмæ кæссы? Äмæ та-иу нын райдытой нымайын нæ къухтыл – фылдæр-иу райсом куы райхтал стæм, фæлæ-иу стgæ куы næма скодтам, уæд гъенýр куы систæм, стай куы схуыссæм, стай та куы систæм... Нымад-той-иу æмæ-иу нымадтой. Махæй-иу рох дæр фæци, цал стады æмæ ма нæ цал хуы-сты кæнyn къæуы, уый.

—Æммыст фыццаг мæ чыритæй скувиккой, ници фæразæй уайд æмæ! — загъта дзыцца, арынгæй йæ дыууæ тъæпæн армыл чыри радавта, пецы сæр æй авæрдта, фæйнæрдæм ыл ахæстытæ кодта, уырдыгæй мæ цурмæ æрбауади, рузынгæй акаст æмæ та уæддæр загъта: — Гъе, гъе! Нырма сур лæуд кæнынц далæ. — Уым мæнмæ фездæхта йæ ныхас: — Афтæ нæу, нæ: фыццаг цы чыритæй акувай, барст уыдон цæуынц. Иннæтæй ма фæнды кув, фæнды — ма. Æмæ мæнæн фыццаг дыууæ афыхтысты, иннæ дæр ацы сахат афыцдæн. Мæ дурынмæ мæ зæрдæ гыццылæй æхсайы, фæлæ сæ дзы кæд фæйнæ-фæйнæйы фæуайд. Дзаг нæм у арахъхъ, æндæра мæ куыд нæ фæнды!

Æз рудзынджы бын тæрхæтыл мæ зонгуытыл лæууыдтæн æмæ рудзынгæй кастæн. Нæ дæргъæй-дæргъмæ кьюлыл уыцы иунæг рудзынг уыд — дæргъæццион, цыппардзæстыг рудзынг. Сæрды-иу бын йæ æвгтæ рафтыцтам æмæ-иу сæ арф бафснайдтам — иуæй сæ исчи куы асæтта, уымæй тарстыстæм: уæзæг йедзаг уыд сывæллонæй, æмæ афтæмæй дзæгъæл дур рацæуын дæр зоны. Иннæмæй та, уадз æмæ уæлдæф цæуа мидæмæ. Уый хуызæн сыгъдæт, къыбар-къыбургæнаг уæлдæф!

Кастæн рудзынгæй — нырма йæ æвгтæ æфтыд нæ уыдисты — уыдтон лæгты æмæ мæ тынг фæндыд — ныр уым фест! Арт куыд пиҳылайттæ кæны аджы фæрстыл, уымæ кæс хæстæгæй-хæстæгмæ æмæ лæгты зарынмæ хъу! Æмæ бæргæ адугъ кæнин — дас адугъ-гæнинааг у ардыгæй уырдæм! Фæлæ мыл сæ исчи куы схъæр кæна, ома ай та сыздыбынды хуызæн цы тæлфы къæхтыбын! Афтæтæ-иу дзырдтой лæгтæ, исты-иу куы архайдтой æмæ-иу сывæллæттæй исчи сæ фезмæлæны куы фæци, уæд. Æз нæ уарзтон уыцы дзырд, æмæ мæ нæ фæндыд, лæгтæй мын исчи афтæ загътаид, уый. Кастæн рудзынгæй æмæ хъуыды кодтон: ныр æз схуысдзынæн, уыдон уым лæудзысты уыцы гуыр-туыргæнаг арты фарсмæ, уырдæм сын хуынтахæсдзысты устытæ, арахъхъ нуаздзысты, чыритæ хæрдзысты æмæ зардзысты. Тæхудиаг не сты!

Æз æхсæв нæ уарзтон. Дыууæизæрастæу-иу джитæнтыл схæцыдтæн: ныр та схуысс æмæ хуысс! Æмæ ма Куадзæн куы нæ æрцæйцæуид, уæддæр — гъо! Фæлæ ма гъеныр иу хуыст скæндыстыстæм, стæй систдзыстыстæм, стæй та схуысдзыстыстæм, стæй ма куы схуыссæм æмæ куы систæм, уæд — Куадзæн! Ныр куы ‘рхæццæ кæны, уæд, дам, схуысс! Цыма ‘нцон у хуыссын!

Æмæ йæ лæгтæ сæхæдæт дæр хорз куы зонынц — æз æхсæв

нæ уарзын, хуыссын дзы кæй хъæуы, уый тыххæй. Аз бадын уарзын, уæд мыл сæ цæмæн хъуамæ схъæр кæнид исчи! Сæ хæйттæ сын куы нæ хæрын!

Хъæуы мидæг-иу бадынæн исты гæнæн куы уыди – йе чындæхсæв исчи кодтаид, йе куывд уыдаид искæмæ – мæ уд-иу æрцыди: баддзынæн та! Амæ-иу искуы иу хибар ранмæ ба-ирвæzon, сбадон дзы тъæпæн æмæ хъусон æмæ кæсон! Худæ-джы хабæрттæ дæр-иу мыл куыд нæ ‘рцыди!

Иухатт Гæбатæ чындæхсæв куы кодтой, уæд хъазтмæ кæцæй кастайн, ахæм бынат нæ ардтон. Стæй тæрсгæ дæр кодтон, исчи мын мæ габазыл куы фæхæца стыртæй æмæ мæ куы федде кæна, ома дзы нæхицæн дæр фезмæлæн нæй, ай та ма нæ къæхты бын цы схъил и! Амæ уæд тæрхæджы бын бабырыдтæн. Тæрхæг ныллæт уыд, йæ быны бадгæ скæнон, уый амал нæ уыд æмæ мæ гуыбыны цъарыл схуыссыдтæн. Афтæмæй кастæн хъазтмæ. Чи кафыд, уыдонæн сæ къæхты йеддæмæ ницы уыдтон, фæлæ уый дæр æгъгъæд уыди мæнæн. Ноджы мын уырдыгæй расурынæй тас нæ уыди, æмæ мæ ‘ндæр цы хъуыди! Гъе, фæлæ хуыстgæ кæй кодтон, – бадгæ кæй нæ кодтон, кæна – лæугæ, уый аххос уыди, æвæццæгæн – куы бамидаёт уайн æмæ куы бафынæй уайн уыцы ран, тæрхæджы бын. Цас фæфынæй кодтон, чи йæ зоны! Фæлæ кæддæр-кæддæр куы фехъал уайн. Уымæн фехъал дæн, æмæ чидæр мæ тækкæ сæрмæ тæрхæгыл йæ тæрк змæлдтытæй нал æмæ нал æнцад. Тæрхæг-иу йæхæдæг дæр базмæлыд, йæ хъæдын хъинц-хъинц-иу ссыди. Аз фæтарстæн – йе уыцы змæлдтытæй, йе мыл тæрхæг куы ныккæла, уымæй фæтарстæн – нæ зонын. Уый зонын æмæ хъæрæй ныккуыдтон. Уæддæр нæ сабыр кодта змæлд, не ‘нцад йе змæлынæй тæрхæг дæр. Аæрджиау дыууæ æндæрджы куы ‘ргæпп кæнид тæрхæгæй, – иу тар æндæрг, иу – урс. Урс æндæрг мæ йæ хъæбысмæ фелвæ-ста, йæ хъарм хъæбысы мæ æрбатыхта, йæ фæлмæн тæрттæй мæм æнахуыр æхсизгон рæудæф æрбауылæн кодта, æмæ мæ фырæхсизгонæй хæлбуруцъытæ райдыдтон.

Йæ хъæбысы кæмæн уыдтæн, уый нæ базыдтон, фæлæ, иннæ чи уыди, сай, уый кæд нæ уыди Бари – Гæбатæ чындæхсæв кæмæн кодтой, уый, – бæрзонд, ставдбæрзæй лæппу, йæ фидар худтæй йæ базыдтон. Худгæ цæуыл кодта, уый нæ базыдтон. Аæрджиау йæ худын куы фæурæдта – æниу æй уæддæр бынтон нæ фæурæдта – уæд загъта:

– Дыууæ лæппу-хъæбысы уал фæдæ! Ныр æртыккаг дæр хъумамæ лæппу-хъæбыс уа.

Йæ хъæбысы кæмæн уыдтæн, уый дæр баҳудти – цыдæр æрмакуыр худт бакодта, æмæ йæ базыдтон: уый чындз у, чындз! Гæбаты нæуæт чындз у уый! Барийы ныхасмæ дзургæ ницы скодта, æмæ йæ бафарста Бари:

- Рухс скæнон?
- Күйд кæнис рухс? – йæ худын дзыхълæуд фæкодта уымæн.
- Уæдæ ацы талынðжы мæ пысултæ кæм ссардзынæн æмæ гомæй ахæссон Дзеңц?

Мæ ном Хасыбе хуынди, афтæмæй мæ хонгæ иууылдæр Дзеңц кодтой. Афтæ мæ цæмæн хуыдтой – ницы йын зонын. Нырма дæр мæм фæдзурынц уыцы номæй бирæтæ ме ‘мбæлттæй’.

– Эмæ кæй лæппу у Дзеңц? – бауигъæгау мæ кодта чындз иæ хъæбысы. – Дард цæрынц?

- Цæргæ мæнæ мæ фарсмæ кæниснц, фæлæ...
- Уæдæ йæ афтæмæй аскæф. Чи дæ уыны! – баҳудти та чындз, стæй ме ‘рдæм фездæхт: – Хъал дæ, æви та афинаїй дæ, Дзеңц?’

– Хъал уыдзæн, – баҳудти Бари дæр. – Дзиidзиимæ дæр ын хуыссæджыхос куы дардтой – фынæй кæнисн нæ уарзы.

- Эцæй, афтæ у? – бауыгъта та мæ йæ хъæбысы чындз.
- Гъо! – загътон æз.
- Эмæ хъал раджы радæ? – цыдæр хъавгæ мæ бафарста ногæй чындз.

– Нæгъь, – загътон та æз.

– Кæд хъал уыдтæ, уæд ыл басæтт, – худти Бари.

– Нæ, хъал нæ уыдаид. Дзеңц дзæбæх лæппу у æмæ фынæй уыдаид. Эцæй?

– Гъо.

Уæддæр цыдæр ссардта Бари, йæ уæлæ йæ æрбатыхта æмæ мæ уыцы хъарм фæлмæн хъæбысæй йæ хъæбæр къухтæм райста æмæ мæ рагаста нахимæ.

Уыцы хабар æнæхъæн хъæу цъиутау куы уасыдысты, уæд æй уыдон нæ фехъуыстой, далæ арты фарсмæ чи лæууы, уыдон? Нæ йæ фехъуыстой, уогъ! Омæ йæ уæд күйд нæ зонынц – мæн хуыссын нæ фæнды. Мæн уым лæууын фæнды далæ, сæ цуры. Эмæ мæ цæмæннæ хъумамæ уадзиккой уым лæууын? Цæмæн мыл хъумамæ хъæртæ кæниккой! Уым лæууин искуы æмæ сын

сæ зарынмæ хъусин. Әниу мæм сæ зарын уырдæм дæр хъуыстї, фæлæ мæм дзæбæх нæ хъуысти. Әмæ-иу рудзынтыл куы мæ иу хъус сæвæрдтон, куы – ме ‘ннæ хъус. Уæд-иу мæм хуыздæр ærbайхъуыст сæ зарæг. Дули-иу æй систа, афтæ зынд, цыма йæ хъæлæс рисгæ кодта. Йæ рыстæй йæ зыр-зыр цыди хъæлæсæн. Әмæ йын æз тæргæ кодтон – исты куы кæна йæ хъæлæс! Стæй, чи зоны, йæхæдæг дæр тæргæ кодта йæ хъæлæсæн. Афтæ хъавгæ уымæн нымадта зарæджы ныхæстæ:

*Сауҳохы фыййау, дам, тулдзмæ куы баскъærдта,
Уой, беңау Нартыхты Coco!*

Әмæ-иу уæд ныzzæлланг кодта Еппейы цъæхснаг хъæлæс, уйй-иу ахæцыд Дулийы улæфтытыл, æмæ-иу æddæг-мидæг ауадысты дыууæ хъæлæссы. Уæдмæ-иу сын иннæтæ баҳъырныдтой, цал уыдысты, уалæй, æмæ-иу нæргæ ацыди зарæг уым уæлæмæ.

Уыцы зарæгæй фылдæр ницы зарыдысты Цъоныбæсты. Лæгтæ дæр æй зарыдысты, лæппутæ дæр æй зарыдысты, æмæ уыдон – гъо! Фæлæ йæ устытæ дæр зарыдысты! Иухатт мæхи дыууæ хъусæй фехъуыстон, хъæбæрхоры хуымы хъыцъытæ чи тыдта, уыцы устытæ куыд зарыдысты, уйй. Мах дæр хъыцъытæ тыдтам иу-цалдæрæй, цыма родтæ уыдыстæм æмæ хизгæ кодтам, уйяу нытгүүбыр стæм хуымы. Хъыцъыфон-иу афтæ уыди – хуымты-иу бæз-бæз кодтой устытæ æмæ мах карæн сывæллæттæ. Хъыцъы хорз хæринаг уыд. Лыстæг æй скæрд, фæлмæн цыхтимæ йæ сæууæрд – хуыздæр ницы акодтаид лæг йæ дзыхы.

Лæгтæу хъæрæй нæ зарыдысты устытæ. Уæлæмæ нæ истой зарæг, цыма сæ исчи куы фехъуса, уымæн тарстысты. Әмæ мæ, уыцы сабыр хъæлæстæй кæй зарыдысты, уйй тынгдæр агайдета, цыма мæ цыдæр æмбæхста йæ мидæг, афтæ мæм зынд æмæ мæ йæхимæ цыбæл кодта уыцы цыдæр.

*Чи, дам, мын фæуыдзæн
Мæ мадмæ-мæ фыдмæ.
Уой.
Уой, беңау, Нартыхты Coco.*

Цыдысты гуыбырæй уæрагмæ æвзарты ‘хæн сæ иугай къухтæй сæ раздарæны кæмттыл хæцыдысты, се ‘ннæ къухтæй

нывнал-нывнал кодтой зәхмә әмә зарыдысты. Цыдәр әхсызғон мын уыди уыңы нывмә кәсүн әмә гуыбырәй нал бафәрәзтон. Раст сләууытдән, әмә уәд, гыңцыл ма бахъәуа, мә уәрджытә мә быны фәуой – устытәй кәмән йә рустыл бazzади Җәссигты фәд, кәмән та сә нырма дәр тылдысты йә рустыл йә Җәссигтә.

Ләгтән мәстәгәй мәстәгдәр кодта сә зарәг. Йә зәлланг цыди, әмә мәм афтә зынд – арты фарсмә кәй зарынц. Зәлланг уымән кәнүн сә зарәг – арт зәлланг кәнүн кәнүн зарәджы, уәлчъиппәй йә кәнүн, уәлмонц ыл аeftауы. Әмә, арт кәм нә уа, уым цыфәнды хъәрәй ныzzар – нә ныzzәлланг кәндзән дә зарәг.

Стәй фәләууыди сә зарын ләгтән, цима куы фәләууид, уый йә нә фәндыд, афтәмәй фәләууыд. Әмә базмәлыйдысты ләгтә: кәрәдзимә хъәрәй цыдәр ныхәстә баппәрстытә кодтой, чидәр сә арт басхъаудта, чидәр, уартә фалдәр цы сугтә калд уыдис, уыдонәй йә хъәбисыздаг аербахаста – йә хъәбисәй фәйнәрдәм ныхъилатә сты уыңы даргъ сугтә, – әмә сә агмә хәстәг әркалдта. Уәд Оке йә даргъ стауәнимә, адкы фарсмә цы бәрzonд сләууән сарәзтой, уырдәм схызт, уырдыгәй бавнәлдта әмә йә урс-урсид стауән адкы хузыры әртыйста. Арты рухс дзәбәх не ‘мәйл Окейил – Җәдҗдже-наджы тымбыл фарс әй нә уагъта, әмә арсы хузызән зынди Оке, ие змәлдтыйтә дәр арсы змәлдтыйты хузызән уыдысты.

Аг ауыгъд уыди, дыгуә саджил Җәдҗындзән сә саджилтыл Җәхгәрмә цы хъәд уагъд уыд, ууыл. Җәдҗындзтә хулызыд хъәдәй уыдысты, цалдәр боны размә сә раластой уартә Җәдтыйкомәй. Сыфцәй сә раластой, хырхыхъәдтә куыд фәласынц, афтә. Әнәуи дәр хырхыхъәдтәй бирә лыстәгдәртә нә уыдысты. Садзгә та сә зон ныккодтой. Сә бынәттә сын арф скъахтой – әз сә кәдәм ныггәпп кодтаин, уырдыгәй ма кәд мә сәр фәзындаид. Стәй сын сә бинаң кәрәттә уыңы арф къәхтыйты ауагътой, схъил сә кодтой әмә сә ахъаззаг ныннадтой – уәдә уый хузызән йедзаг Җәдҗдинаг әнцион баромән уыд: цалдәр әмә дзы әртиссәдз пути цыди! Астәуәй уәрәх, куыд дәләмә цыргъ ахаста, уәле дәр цыдәр дзәбәх әрбанарәгдәр, мәнә, зырзырмен кәй хонынц, уыңы кәрдойы хузызән уыди бынтондәр. Җәдҗдинаг рагәй уыди нә хъәуы. Әз мәхі куы базыдтон, уәд базыдтон нә Җәдҗдинаг дәр.

Нæ хъæу куы æрбынæттон и, уæд æй саразын кодтои. Далæ Оны æдде цы ирон хъæутæ и, уым æй саразын кодтои. Хæдзарæн стур ыл бафыстой. Диссаджы аг уыди. Армыйас æртæтигъон гæппæлтæ-гæппæлтæ афтæ æмыйæстæ ‘мæ æмхуызæттæ уыдисты, æмæ сыл цæстытæ ирвæттытæ кодтои. Уыцы къухбæзнæн æрхуы! Йæ лыг тарбын сырх тæмæнтæ калдта. Хуыд дæр æрхуы зæгæлтæй – уæдæ сын æфсæйнаг зæгæлтæй хуийæн куыд уыди! æмæ уæд та уыцы зæгæлтæй иуы сæр æддæдæр куыд нæ разынди! Кæнæ гыццыл куыд нæ фæиртæсти, цы раст хæххытыл лæууыдисты, уымæй! æмæ бакæс агмæ, уæд загътаис: цæй бæгæны æхсидæн æмæ цæй æндæр! Уый искуы бæрзонд ран сæвæр, цæмæй йыл адæм æмбырдтæ кæной æмæ йын йæ бино-ныг æмæ рæсугъд арæт диссагæн хæссой фæйнæрдæм.

Уыйас цæджджинаг æгас Цыоны зылды нæ уыди. æмæ-иу æм далæ æппæты æддæгæр хъæутæй дæр æрбацыдисты курынмæ. æмæ йæ лæвæрдтой нæ лæгтæ – бæгæны æхсидынæн æй куырдтой æмæ йын æнæ дæтгæ цы гæнæн уыд! Уæдæ сæ бæгæны æнæ æхсыстæй бæззадаид аджы фыдæй! æмæ-иу æм дзоныгъ æрбаскъæрдтой, æмæ-иу æй дзоныгъыл рафæлдæхтой, цье-ри куыд рафæлдахынц дзоныгъыл, афтæ, стæй-иу æй гæрзбæндæнтæй цæхгæр-мæхгæр ныббæстистæ кодтои дзоныгъы уæлдууэттæм. æмæ-иу æй тавицы ластæй фæцæйластой. Йæ иу фарсмæ дæр цалдæр лæджы æд мæцьистæ, ие ‘инæ фарсмæ дæр. Иуæй – цы нæ вæйиы – бæндæн аскьюийын дæр зоны, æмæ йæ уæд хъумæ æддæмæ хауын ма раудзой. Иннæмæй та хуымæтæг аг нæ ластой, нæ – бæгæнхисидæн аг ластой, сыгъдæг аг, æмæ йæ хъумæ кад æмæ радæй фæцæйласой! æмæ-иу пад-дзахæн куыд цыдисты йæ хъазахъхъ йæ фæйнæфæрсты, афтæ цыдисты, йæ мæцьис сæ чи йæ уæхскыл сæвæрдта, чи та йын йæ астæуыл хæцьыд æмæ йæ куыд цыди, афтæ атил-атил кодта.

Уæдмæ аçæттæ сты дзыццайы чъиритæ. Дзыцца сæ тæбæгъы авæрдта, стæй йæ дæларм акодта тæбæгъ, дурыны хъуыры сыкъа æртъыста, æмæ уайтагъд нæ дуары хъинц фæцьыд. Чъиритæн ма сæ хъарм хусысмаг аzzади хæдзары. Стæй уæзæджы сæрты фæцæйхаста йæ хуын дзыцца. Талынг-талынг фæцæйцыди. Куыддæр рухсмæ бахæццæ, афтæ фæлæууыд, уым йæ размæ рауди Еппе, йæ хуын ын райста, йæ сæрæй йын акуывта, æвæццæгæн ын зæгъгæ дæр исты кодта, уæдæ хуын æгомыгæй чи исы сылгоймаджы къухæй! Дæ хуын бирæ уæд ын загътаид.

Стәй уәләмә схәңдә чыриты тәбәгъыл. Уәд та афтә бакодта Еппе әвәңгән: «Хуыңау, авды сәр фәкән аңы хуын!» Афтәтә-иу дзырдта әмә ныр дәр афтә загътаид, уәдә цы загътаид әндәр хъуамә ныр дәр!

Еппе мах хъәүккаг нә уыд. Әрцәуәг уыд. Цалдәр азы фәхызтой нә хъәуы хъом йә фыдимә. Уартә-иу сә фыңцаг уалдзәгәй әրәтвәэззәгмә фәхызтой, цалынмә-иу мит дзәбәх әрхәңдәчкәй, уәдмә, стәй-иу сә мызд әрәмбырд кодтой әмә-иу аңызысты. Җәргә Къуыдары кодтой, уым Леуахий бол кәмдәр иу гыщыл хъәуы җардысты. Ныр йә фыд нал ссыд, фәләй һәхәдәг иунәгәй ссыд, әмә базмәләди хъәу – кәм и Парамон, афтә хуынди йә фыды ном Еппейән. Әмә әнәе Парамон куыд хъуамә бакәнй үййәпәт хъомы үйй хуызән хъуынды ләппүйи бәрны?! Стәй әнәүй дәр раджыгомау ссыди. Нырма хуссәртты цы фәзынди ранәй-рәттү кәрдәг, әндәр цәгатвәрстә митәй зынгә дәр нәма скодтой. Уәддәр-иу разагъта алчи йә хъом – хизгә үййас ницы ракәндзысты, үйй зыдтой, фәлә сәхи аирхәфсой, сә бырынчытә зәхмә әруадзор, сәхи дәр ахафой искуы бәләстыл. Әмә-иу уыңы разән-гардәй араст и үййәпәт хъомы фәстә Еппе. Ләгтә-иу йә фәстә кастысты, цыдәр дызәрдиг-иу фәзын-фәзын кодта сә цәсгәмттыл, афтәмәй. Парамон кәм и, цәмәннә ссыд, ссәудәзәни әви нә – уыдаттәй йә фәрсын хъуыд. Фәлә уал фәстәмә хәңдәсты сә фәрстытыл.

Цәдҗдинаг-иу, әнәүи Хутъаты фәскъул цы дыууә хъәды ләууыди фәрсәй-фәрстәм, үйдоныл әвәрд уыд. Ләгтә-иу ыл әрәмбырд сты, йә ком-иу ын хъәдтәм әрхастой, йә бын та-иу уәләмә хъиләй бazzад – афтәмәй къәвда нә уарыд йә мидәг, стәй йәм рыг дәр афтә нә хәңцә кодта. Уыңы хъиләй-иу мәзджыты цүүппы хуызән зынд әдде бакәсгәйә. Әмә фидыдта уыңы дыууә хъәдыл әвәрдәй дәр, тынг фидыдта. Мах-иу йә мидәг баләууыдистәм, – дыууә хъәды ‘хсән фәгуубыр кән әмә фәмидәг уай. Хурәй-къәвдайә, фылдәр уым бадтыстәм. Нә иутә-иу хъәдтәй иуыл бадтысты, нә иннәтә – иннәуыл. Нә бәгъәввад къәхтә-иу хъеллау кодтам әмә-иу истытә дзырдтам, әнәүи дәр нә былалгъыл кәй рахәсс-бахәсс кодтам, ахәм истытә, худтыстәм-иу. Аг-иу ныссабыр нә сәрмә, афтә-иу зынд, цыма нын хъусгә кодта нә ныхастә әмә нә худынмә. Уәд-иу мәм цәмәйдәр, Сосойы

зарәджы цы дурын дзәнгәрәг ис, уый хуызән зынди Җәдҗәджинаг. Мә зәрдә-иу ахсайдта уыцы дурын дзәнгәрәгмә. Уәдә, дам, дурын дзәнгәрәг! Күйд дурын дзәнгәрәг, чердәм дурын дзәнгәрәг! Кәд искуы стыр дур ссардтой, сус дур әмәй йә дзагуыраәй скъахтой? Әниу әй куы скъахой, уәд цы?! Зылланг-мыллунг дын ныккәндзән? Күйд нә! Цы ма йын бazzад! Искуыздәр ма дур зылланг-мыллунг кәнәи, дзәнгәрәг нә фәләе дзы ىед куы саразай, уәддәр! Әмә сә уәд Җәмән бахъуиди дурәй дзәнгәрәг?

Кәд-иу нә къәвда уым әрәййәфта, уәд та-иу әппүн нал уыди нә цинән кәрон. Уыцы ставд әртәхтә-иу куы ныттыбар-тыбур кодтой аджы цыргъ цъуппыл, йә тымбылзыл фәрстыл! Уым ставдәртах къәвдатә кодта хәхбәстү. Къәвдайы райдианы-иу рыйджы уәлә әртак куы сәмбәлд, уәд-иу әрхуы суарийы ас тәппәй аzzади рыйджы уәлә. Әмә-иу тыбар-тыбур системаиккәй әртәхтә әдде – афтә-иу зынд: кәмдәр иу над фәндагыл цапалуадәй фәтәрынц сә бәхты Җалдәр барәджы.

Иухатт иу фәсахсәвәр әмбәхстытәй хъазыдыстәм. Нә хъазән бынат – уартә, уәзәджы сәр урс дуры Җәнд кәм уыд, уым. Ныр Тәтәйы рад уыд цыынд кәнәи, әмә куыздәр, Җәндәй иуварс цы стыр дур уыд, уымә ныггуыбыр әмә нымайын байдыдта, афтә атахтән мә тых-мә бонәй – хъуамә аджы бын амбәхсон, агурынәй куыд стихъя уа Тәтә. Мәстү йәм уыдтән – ибон нын нә куызды къахыл дур фәкодта әмәй йә хъиу-хъиуәй нал әнцад нә куызд. Иууыл та дур дары йә къухы. Дардзәни йә йә къухы, дардзәни йә, стәй йә кәнә искаәй куыздыл фехса хъуамә, кәнәй йә искаәй уәлхәдзарма нызывывитт кәна, хъуаритыл йә къәрцц куыд фәцәуа!

Уый дәр нымад фәци Тәтә, әз дәр ныххәццә дән аджы цурмә, ныр дыууә хъәды ‘хсән фәгүүбыр кәнон куыд загътон, афтә мәм аджы хүылфәй кәйдәр ныхас куы райхъуысид. Әмә ләугәйә куы аззаин – Җәй гүүбыр, әмә ма Җәй цыдәр! Фәләе ма фәстәмә дәр куыд ныззылдаин әмәй йә фәстә амбәхстән агән. Исдуг ницуал хъуисти аджы хүылфәй, кәнә та йә хъусгә нә кодтон, уыцы тагъд-тагъд уләфыдтән әмәй. Стәй мәм уыцы дзәбәх куы райхъуысид уыцы сабыр ныхас. Цыма-иу фыццаг баргә скодтой алы ныхас дәр, стәй-иу сә куы бауырныдта – раст барст у, уәд та-иу әй загътой цыма.

- Ды кәстәр дә, әмә афтә нә фидауы.
- Цәмәннә фидауы афтә?
- Уымән әмә хъуамә ләг уа хистәр. Хуыңау афтә загъта.
- Нә мә уырны, әмә Хуыңау афтә загътаид.
- Цәмәннә дә уырны?
- Уымән әмә Хуыңауы ныхасы хуызән нәу.
- Цәмәннә у Хуыңауы ныхасы хуызән?
- Нәу әмә уымән.

Цыма сә чи цы дзурдзән, ууыл дәр развәлгъяу банихас кодтой – ды иу афтә ‘мә афтә зәгъ. Стәй, ды афтә ‘мә афтә күү зәгъай, уәд-иу әз та афтә ‘мә афтә зәгъдзынән. Әмә сә уайтагъд базыдтон: Зәлдаг әмә Еппе.

Зәлдаджы Миккайы ус Мәлдзыгон йемә әрхаста. Гыңцыләй йә әрхаста, хәрз гыңцыләй, уыңы әнахуыр ном дәр ын йемә әрхаста. Ам схъомыл и, Миккатәм, Миккайән йәхи сывәлләттимә.

Тыртынайә уәлдай ын иу ран әрбадт нә уыд. Хәдзары-иу күү фесты йә күистытә, уәд та иу уәзәг мәрзыныл сифтигъта йәхи. Ныр ыл дзурджытә фәзынд. Ам, нәхи хъәуы ләппутәй дәр чидәртә схәцыди сә хъустыл. Ома, мах мыггагәй нәу әмә, ома. Фәлә сәм Микка йә сәр батылдта, уәз-зуу тылд сәм бакодта йә сәр.

– Уый та күйд?! Әмә ма искуы Хуыгайә Хуыгамә чызг дәтгә әрциди?! Уый уә хо у, уә хо, әмә йәм хойы цәстәй чи нә кәса, уымән йә цәсты ләдзәг күү атъиссон, уымәй нә тәрсы!?

Уәд та уадзгә әркодтой сә хъустә. Әгәр дәр әруагътой сә хъустә уәд.

Ныр ын исчи акәсәд йә митәм! Рараст и, рараст сә хәдзарәй, Микка әмә Мәлдзыгоны цурәй. Йә кәстәр хотә ‘мә ‘фсымәрты цурәй әмә ам цәдҗджинаджы ныхәстыйл схәцыд Еппеимә! Әмә йә, цымә, агургә күйд нә кәнныңц?! Әниу ай цәй агурын хъәуы? Хъәу иууылдәр – иу мыггаг, иу тут-иу стәг. Цәмәй ын тәрсыңц?

- Цал азы кәстәр дән? – бафарста Еппе.

Исдуг ын ницы дзырдта йә ныхасмә Зәлдаг, стәй загъта әнахуыр цауд хъәләсәй – нә фидыдта уыңы цауд хъәләс Зәлдагыл:

- Дыууә, әндәр цал.

— Амә дыууә азы цы сты! Аз уын дыууә азы уә хъом ләвар куы фәхизон, уәд сәмбайттә уыдзыстәм. Стәй ма уын сә ноджы дыууә азы куы фәхизон, уый та мыздыл, уәд аз дыууә азы фәхистәр уыдзынән дәүәй.

Амә та уыцы цауд хъәләсәй загъта Зәлдаг:

— Нә фәхистәр уыдзынә.

Уым-иу чысыл нал райхъуист сә ныхас, стәй та загъта Зәлдаг — йә ныхас мәм әнкъард фәзынди, цыма йә, зәгъя, уый дәр нә фәндыйд, фәләе йын цыма әнә зәгъгә нә уыди:

— Цалынмә нын дыууә азы нә хъом хизай, уәдмә, дәүәй дыууә азы кәстәр чи уа, ахәм чызг ссардзынә.

— Нә мә хъәуы, мәнәй дыууә азы кәстәр чи уа, ахәм чызг! — хъәрәй загъта Еппе, әмә мә цәстытыл ауад, куыд ныззылдаид, уый.

Зәлдаг уәддәр йә ныхасы кой кодта, әвәццәгән, тыхсти әмәй йә тыхстәй нә фәрәзта әнә дзургә:

— Аз дын бацамондзынән ахәм чызг.

Амә та цәхгәр ныззылд иннәрдәм Еппе:

— Нә мә хъәуы дә амынд! Мәнән хорз амонәг и.

— Амонәг дын и? — цыма дис бакодта Зәлдаг, афтә мәм фәкасти.

— Уәдә мын нәй!

— Чи у?

— Мә зәрдә, әндәр чи!

Мәнәй, ардәм цәмә згъордтон, уый рох дәр ма фәци. Афтәмәй мә афонмә әрмәст Тәтә нә, фәләе иннәтә дәр агурынц — уәдә цы фәдән, хәйрәт мә ахордта?! Уалынмә йә хъәр куы ссәуид Тәтәйән:

— Хъаст халәт — гәбәркъуди!.. Уәд фәуагътон мә ләууын, атахтән уыцы талынг уәзәгты уартә уурс дурты цәндмә — уым уышы стыр дур әрхойдзынән мә тъәпән армәй әмә хъәр кәндзынән фәйнәрдәм: — туй-туй, Тәтә — туй-туй, Тәтә! Уадз әмә йәхиуыл фехәла хъаст!

Хъәр кодтон, фәләе мә уд нырма уым уыд, цәдҗджинаджы цур. Уәдә ма уымәй диссагдәр исты уа! Зәлдаг уай, әмә цәдҗджинаджы хүүлфмә бацәуай әмә уым ныхасыл схәцай Еппеимә! Амә сә цымә цы хәйрәджытә баҳастой аджы хүүлфмә! Әвәццәгән сә ома мачи фена иумә ләугә. Фәләе уәддәр уыцы аджы агъуды баләуу! Уый Еппе, Еппе! Уый уымә

фәзындаид уырдәм бахизыны хъуыды. Чи зоны йын йә күхыл дәр фәхәцыд әмәй йә фәдыл дәр баскъәфта. Нә, әмәй йын афтә баскъәфән нәй. Хъәдты ‘хсән әй ахъаззаджы гуыбыр хъуыди әмәй йәхи куы наә фәндыдаид, уәд әй чи фәгуыбыр кәнын кодтаид! Стырты тынг хъуыди гуыбыр кәнын. Уый махән уыд әңцион – әрмәст дә сәр әмәй дә уәнтыл әрхәң әмәй фәмидағ дә. Фәлә – уыдон!

Уо, бындары Еппе фәүай, кәд куыд әрхуыды кодтай Зәлдагимә адҗы бынмә бацәуын! Омә ма әниу Еппейи хуызән у! Әнәуи дзы дыууә бадт ныхасы никуы фехъусдынә – иууыл хъазгә ‘мә худгә. Нырма йәм исчи бакәсәд, кәддәра ма дзы иу уәлдай читт хъуысы!

– Далә Хәмпәлгомы чидәр хәдзар уәй кәны, гыццыл хәдзар, фәлә – дзәбәх, сыгъдәг сывылдз. Уый балхәндзынән, ам әй әрәвәрдзынән.

– Ам әй әрәвәрдзәни! – цыма хәдзары койә цәмәйдәр тәрсгә фәкодта, уыйау уайтагъд загъта Зәлдаг. – Уәхимә йә цәмәнә әвәрыс, ам әй цәмән әвәрыс!

– Әз ам уарзын, а хъәуы уарзын әз.

– Әмә а хъәу дәр афтә зәгъынц – уарз наә әмә, далә Хәмпәлгомы цы хәдзар балхәнай, уый нын наә астәу әрәвәр?

– Зәгъдзысты! Нә зәгъдзысты, әмә син а ләппу уалә Саукъәдзәхтәй сә хөм фәкалдзән. Стәй-иу ма зәгъәнт. Мәхәдәг абырәг алидздынән, бон-иу уым, Саукъәдзәхты сәр физонджытә фәкәндинән сырдықдәй, әхсәв-иу Сырхләбыйрты сәрәй ныззардзынән, әмә уын уә хуыссәг сурдзынән, әгъуыссәгәй дзәгъәлтә куыд кәнат.

Йә райст-бавәрды ныхәстә фесты, – загътон әз. – Йә иударон ныхәстәм рахызт. Фәлә бынтон наә рахызт йә иударон ныхәстәм.

– Әмә йә ам, хъәуы не ‘рывәрдзынән, наә. Уартә Хъараманты куыройи цур, донән ацы фарс иу ләнкау куы и, кәфойи хуызән ләнкау, уым әй әрәвәрдзынән, гъе! Уыцы дзәбәх ләнкауәй фәздәг куы ссәуа, цъәх-цъәхид фәздәг цәдҗынди куы ныллауу арвмә! Стәй йәм куыройи сәр уышы тигъәй чи ракәса, уымән йә зәрдә куыд наә ныррухс уыдзән әмәй йә хъәләсүйдәз куыд наә ныззардзән! – уым фәләууыд Еппе, иу ахъаззаджы уләфт ныккодта – йә уләфт дәр райхъуыст әддәмә, стәй та фәци дзурынмә: – Де ссинағ бадав куыроймә,

бафтау әй къутулы, күроймә уаг әруадз әмә дә хәдзармә фездәх! Да сывәлләттән сә къухты фәйнә хъарм әхсыры къусы фәсадз! – уымәй ма бәллиццагдәр цард әрәфтәдзәни цәрәгт үды зәрдәмә!

Әмә та райхъуыст Зәлдаджы ныхас дәр:

– Күроймә уаг әруадзын әңцион у. Цардмә зын у уаг әруадзын. Тәхуды, чи базоны уаг әруадзын йә цардмә!

Уый фарон уыд, зымәг куы әрәввахс фарон, уәд. Уалә-иу Костайырагъыл рәгъ-рәгъ цы бәләстә зайды, уыдоныл әхсәв чырс әрхәңцид, әмә-иу райсом хур куы скаст, уәд-иу арт сирвәэти бәләстән сә хихтыл, удаен цәмәйдәр әхсызгон чи уыд, ахәм арт, әмә-иу әм ләгтә уәзәджы сәрәй къухаууонәй кастьсты. Стәй аңыдисты, сә бәхтүл сә уәләфтәуттә, сә пысултә-йедтә ныщамадтой әмә аңыдисты. Чъехийи фарсыл ныддарты сты, Парамон сәрдү дәргы цы ләдзәттәгәтә фәкодта сәрвәтү, уыдон кәрәдзимә әнгом бастой. Еппе бәхы идоныл хәңцид әмә йә әфәдил кодта. Парамон та йә фәстә цыд бәхән, йә ләдзәт әфәсонтыл цәхгәрмә сәвәрдта әмә йын йә кәрәттү әфәттә үәгъдәвәрд әркодта. Уартә Дыууә-кауастау кәм хуыдтой, ууылты фәңгиздисты. Max сә фәстә кастьистәм. Ныр иунәгәй схәңцә.

– Гъә-и! – загъта хъәрәй дзыщца мидәмә куы ‘рбахызт, уәд әмә әхсызгон уләфт ныккодта. – Гъәууыл дзы хәңдәд мә файнустытә, фәсте сә фәуагътон? Еппе гъә-уыцы дзәбәх мә размә рауд, мә хуын мын айста, арфә мын ракодта. Уас ыл цард әрхәңцәд! Сыгъдәгүд у ацы Еппе, сыгъдәг, әмә афтә хъәлдәт әр үымән у. Уәдә дын, йә удмә хәрам кәмән хәңцә кәнү, уый афтә хъазынта-йедтә зоны? Күиннә стәй!

Уәдмә иугай хастой сә хуынта иннә устытә дәр. Еппе-иу талынджы онг сә размә рауд, сә хуынта-иу сын райста, арфә дәр-иу сын ракодта, әвәңцәгән. Уәдә сын мадзурайә истаид сә хуынта!

Далә Зәлдаг дәр әрбахәссы сә хуын. Фәлә йә цымә Мәлдзы-гон йәхәдәт цәмәннә әрбахәссы, уымән әй цәмән рапвыста, Зәлдагән! Уымән дәр ауад йә размә Еппе. Уымән йә размә ахызт талынгмә – уыдонырдыгәй цыдәрхуызон кәрәдзийә хицән кодтой рухс әмә талынг, Миккаты ‘рдыгәй – цыма сә кардәй алыйгондәуыд кәрәдзийә. Әмә дзы гыщыл афәстиат и Еппе уым, талынджы, стәй әрбаздәхт. Дурын цыдәр әнәрхъәң

атил-атил кодта, әмәе афтәе зынд, ңыма йә фәстәмә рухсмә здәхын нал фәндыйд.

Зәлдаджы фәстәе ма исчи әрбахаста хуын, уйй нал хъуыды кәнүн: бафынәй дән. Үым рудзынджы бын мәе зонгуытыл куыд ләууыдтән, афтәе размәе ауагытон мәхи әмәе афынәй дән. Фәләе, әвәеццәгән, уйй бонардаем уыд. Стәй ңыма фынәй дәр нае бадән, ңыма әнәуи рудзынгәй кастән, уйй размәе дзы куыд кастән, афтәе дзы кастән ныр дәр әмәе, уәзәгыл чи ңы ми кодта, уйй уыдтон, ңыма. Уартә цәдҗдинаджы алыварс, рухс йәхі кәуылты ахаста, ууылты сыйд-мызды кафтәйә фәңгәйцы-дисты Зәлдаг әмәе Еппе. Зәлдаг йә гом цәнгтыл схәңгид, размәе чи фәкағы, уыңы чызг куыд схәңгид, афтәе әмәе гъайттәй сирдта фәстәмәе. Еппе та йә рахиз къух мустучьи-йә йә сәрмәе сәвәрдта, йә галиу цонг нырраст кодта топпы фатау, әмәе йә иу къах иннәе къахы фәрсты иста фәстәмәе әмәе-иу, исгә кәй фәңгәйкодта, уйй нае, фәләе йә иннәе къах зәнджы фәтасәныл ахъаззаг фәкъәдз кодта әмәе-иу сонт хъәр фәласта, ңыма исказ тәрсын кодта, уйй хуызән: «Acc-acc! Acc-acc». Ләгтәе астәуәй ләууыдисты әмәе әмдзәгъд кодтой. Әрмәст Микка не ‘мдзәгъд кодта, иуварс ңыдәр иппәрдәй ләууыди иннатәй әмәе хъәрәй куыдта. Уалынмә дәле, дәлбыләй, иу хуындау сзынди – чи уыди, уйй нае базыдтон. Ңыма нае хъәуу устытәй кәйдәр хуызән уыди, фәләе кәй хуызән уыди, уйй раиртасын мәе бон нае баци. Әрбасыллынк-сыллынк кодта уйй йә хуынимә, рухсмә куыд әрбахизынмә хъавыд, афтәе Зәлдаг әмәе Еппе йә тәккәе рәэсты бакағыдысты сәе сыйдымызды кафтәй. Үым усән йә хъәр фәңгид әмәе нәргә аңыд хъәуу сәртүй үә хъәр:

– Бауромут сәе! Нә уыннут, чердәм кағынц, уйй, әви куырм баистут, саугуырм уә бакәной нае бәстидзуәрттә! – Үым ус йә ңыргъ цәстом фәйнәрдәм фәңгарәэтытә кодта әмәе афар-ста: – Дзең та ңы ‘рбаци, Дзең... мауал фәзына! Мәе хуын мын айсид әмәе фәстәмә фездәхин, нае къуымтә ракәл-ракәл кәнүнц әнәе ‘фснайдәй.

Әз фехъял дән, әмәе куы фехъял дән, уәд Мәлдзыгон ауад мәе цәститыл. Миккайы ус Мәлдзыгон әмәе ахъуыды кодтон: әмәе ма Мәлдзыгон та цәй хуын хаста?! Ҳәдзарәй иу хуын вәййы, әмәе йә әрдәбон Зәлдаг куы ‘рбахаста. Стәй рабадтән мәе уаты, мәе зонгуытыл сләууыдтән әмәе рудзынгәй әddәмә

кәсныныл фәдән. Аджы бын стыр арт нал уыд. Йә быны ма цы цалдәр судзгә әхсидавы бazzад, уыдан стәпп-стәпп кодтой. Әндзаргә нал кодтой агмә, афтәмәй уәзәджы сәрмә байдыгат уыцы рухсәй – куы фәкъул уа исчедәм, куы акәла әмә бәстә куы ахәсса йә разәй, ивылд дон куыд ахәсса йә разәй бәстә, афтә. Әмә, цымә, кәцәй әрцыди уыйәппәт рухс?! Кәд, дысон-бонмә цы арт фәкодтой ләгтә цәдҗәджинаджы бын, уый рухс уым бazzади, уәзәджы сәрмә? Уәдә уанцион рухс нау! Хур дәр әххәст куы нәма скасти. Уалә Костайырагъәй йә был сдардта әмә афтә ләууы. Кәд уый дәр, уәзәгыл цы рухс и, уымә кәсныныл фәци?

Хъяу змәләг сси, уәзәг йедзагәй йедзагдәр кодта. Сывәлләтты сә къухтәй кодтой, сә хъәбысты сә хастой. Әмә дис кодтон – цы ‘рцыди абор нае хъауыл?! Цы ныррухс и нае уәзәг, цы әмбырдтә кәнныңц адәм?! Мә фырдисәй әddәмә рауайон, уымә дәр нал арәхстан. Уәдмә мә цәститә әрхәңцыдысты Симонайыл: уартә сә къул ссәүәни ссәуы – уәзәгмә цәудзән, уәдә кәдәм! Йә дыууә ләдзәджы – йә дыууә къухы. Дыууә къахдзәфән иу хатт иста йә ләдзәджытә. Зәхмә-иу сә фәца-рәзта әмә-иу сыл дзәбәх әрәнцад. Дәләрмттәм кәй саралыңц, ахәм ләдзәджытә нае уыдисты, әнәуи къухы кәй айсыңц, ахәм ләдзәджытә уыдисты. Гыцыл ын цыма цыбырад дәр кодтой – агәр гүбырыәй цыди. Цәдҗәджинаг кәм әвәрд уыд, уырдәм куы баввахс, уәд әрләууыд, йә ләдзәджытә йә уәрдҗытыл бакъул кодта, йә рахиз къухәй йә уәлдзарм худиста, йә сәрмә йә батылдта әмә бадзырдта хъәрәй аджырдәм:

- Бәгәнүхсидән әхсәвтә уыл цәуәд, уә ме ‘фсымәртә!
- Фарн дә ныхасы уәд, уо Симона! – хъәрәй ын арфә ракодта Оке дәр.

– Истыгәр уын ныффыхти? – цыдәр әдәрсгә ныхасәй ба-фарста Симона. Әмә ын Оке дәр афтә әдәрсгә ныхас загъата йә ныхасмә:

- Куыд ныффыцы, афтә – артә зәтәлы әмә ноджы гыццыл хуыздәр.
- Хуыздәр фәут!
- Хорз нын бахсисти, хъәбәртә хорз! Цин дә удән фенон – уый бағәны куыд уа!

Æмæ уæд агмæ аздæхти Симона.

– Кæд æй рафæлдахинаг стут?

– А изæр, а, Симона! Уæдæ æндæр кæд, фæлæ уал ныр æввахс рацу, мæнæ нын æфсингæ хуынтæ фæхастой дысон-бонмæ æмæ сын акув!

– Акувдзынæн сын, цæмæннæ сын акувдзынæн! – загъта та хъæræй Симона, стæй йæ худ ныккота, йæ лæдзджытæм æрæвнæлдта æмæ, лæдзджыты йæ разæй иста, афтæмæй ба-раст и лæгтæм.

2

Бæгæны иууыл нуæст нæма фæци, хæст куы райдытæ, уæдмæ. Бирæ кæмæдæрты ма дзы уыди, æмæ, хæстмæ уыцы фыццаг бонты чи цыди, уыдоны фæндагæн уыцы бæгæнйæ куытвой. Мæ фыдмæ дæр уайтагъд фæсидтысты, цалдæр боны куы ра-цыд, уæд. Уæллаг хуым нын кæй хуыдтой, уырдыгæй æрцыдь-сты мадимæ. Знон æй кæнгæ бакодтой, абон – таугæ. Хъæбæрхор дзы байтыдтой. Нæ дæллаг хуым чи уыди, уый дæр конд æрцыд, фæлæ тыд – нæма. Уым хъуамæ картоф байтауой. Уым, хæхбæсты, картофæй дæр «тауын» дзырдтой, «садзын» ничи дзырдта. Æмæ йæ хъуамæ сом байтыдтаиккам, афтæмæй йæм соммæ гæххæтт æрбахæццæ. Фыд лæгтүрдьыгæй лæууыди не стыр стъолмæ ‘ввахс æмæ уыцы гæххæтмæ кasti. Куы-иу æм иуæр-дыгæй фæкасти, куы – иннæрдыгæй. Æнæуи чиныджы нæ зыд-та, стæй йæм цыма фидаугæ дæр нæ кодта уыцы гæххæтт, æмæ йæ стъолмæ куы баппæрста, уæд мын æхсызгон уыди.

– Нæ картоф айтауын дæр ма мæ куы бауагътаиккой. Фæлæ иугæр афтæ у, уæд гæнæн нæй.

– Картоф нæхæдæг дæр бæргæ байтаудзыстæм, фæлæ, куы афæстиат уат уыцы фыбоны хæсты, уæд нæ хæдзар заууатмæ æрцæудзæн, – загъта мад æмæ цæмæдæр гæсгæ йæ къухæй гæххæтмæ ацамыдта.

Фыд йæ сæр батылдта фæйнæрдæм.

– Хъуамæ дзы бирæ ма бафæстиат уæм. Уырыс куы растой, уæд сæ ныхмæ хæйрæг куы нæ фæлæудзæн. – Стæй йæ ныхас иннæрдæм фæцарæзта: – Уый дæр хорз фæуæд, фæлæ дæм уыцы бæгæнйы хуыппæй ницуал аzzад?

– Бæгæнйæ ма уыйиас бæргæ аzzади.

Дыккаг бон фæсаходæн цыди фыд. Симона лæууыди стъолы

нывәрзән әмә хъәрәй күвтә. Фынджы алыварс ләууыдысты иу-цалдәрәй – сә иутә цәугә кодтой фыдимә, се ‘ннәтә нәма цыдысты. Мә фыдән йә раздарән – йә уәлә баст. Симона күвд күү фәзи, күү ацахуыстай бәгәнйә, уәд ын йә бәттәнтә райхәлдта йә раздарәнән әмә йә мадмә радта.

– Дзәбәх ран әй бафснай. Рәемпәджытә йәм күүд нә баирвәзой, ахәм ран, кәннәуәд дзы ницуал фәуадззысты, баҳәрдзысты йә, әмә кәм и ай хүйзән раздарән!

Стәй фәцәйцыдысты. Фонд уыдысты, кәнә ‘хсәз уыдысты. Быләй сә фәдым кастысты. Мах каумә схизтыстәм әмә кауыл сбадтыстәм. Уыдон, Арәндөн кәй хүйдтам – махәй Битетыхъәуы астәу чи цыди – уый сәртү фәд-фәдым багәп-пүтә кодтой – әвәцәгән дзы иу багәпгәнән йеддәмә нә уыди – стәй батымбыл сты, афтәмәй фәцәйцыдысты. Уымән йә дыккаг бон та Еппейи кодтой. Иунәтәй кодтой Еппейи. Әниу Еппейи тыххәй алыхуызон дзурдҗытә уыди. Иутә дзырдтой – ардыгәй цәмән цәуы? Хәдзар ын нәй?

Иннәтә дзырдтой:

– Уый кәңгә нә кәнның, уый йәхи барвәндөнәй цәуы.

Ахәм дзурдҗытә дәр уыди:

– Де ‘дде, йә бинонтыл йә зәрдә бахудт цәмәйдәртү әмә уыдоны фыдәнән цәуы.

Райсомәй ма аскъәрдта фос, стәй фәсаходән әрыздәхт. Йә күхү – даргъ ләдзәг, лыстәгтомау урс-урсид ләдзәг. Әвәцәгән әй уыци бон ракодта кәмдәр, стәй йә бастыгъета. Цәнды фарсмә ләууыд, әмә йәм адәм уырдәм цыдысты. Фыццаг әм устытәй баңыд чидәртә, стәй Оке дәр фәзынд кәцәйдәр. Окемә нырма нә фәситтысты. Әвәцәгән, йә кар нал амоны. Йә сәр ләгүүн у, йә къәмисәнтә ‘мә ма йә фәсхүусты цы хил и, уый та урс-урсид адардта. Әмә йә сәр ләгүүн кәй уыд, уый йын раздәр хъәлдзәг әнгәс ләвәрдта, ныр та йә мәстыхуыз кәнү. Уәдмә әнәуи дәр фатәнәг хъәу. Кодтой ләгтү ‘мә кодтой. Къуыри-иу дыууә-әртәйи ма акодтайккой, уый гәнән нә уыд. Әмә дын йед фестадаид хъәу!

Уәзәг йедзагәй йедзагдәр кодта. Иу афон Симона дәр фәхәрд кодта схәң-схаңгәнгә сә күүл ссауәнү. Әмә Оке, цыма Симона кәд сзындән, уымә кости, уый хүйзән бадзырдта Еппемә:

– Ныр цәугә кәнүс, фәлә нын нә фосы муртә кәмән ныууагътай, уым сә күү стардтай, уәд!

Еппе Окемә бакаст, йә мидбылты баҳудт.

– Бирәгътән.

– Хъазгә ма кә, ма, ләппу, уый хъазын нәу.

– Хъазгә наә кәнүн, – баҳудти та Еппе. – Уәдә сә әндәр кәмән ныууагътаин, ахәмәй дзы ничи уыд, әмә сын цы ми бақодтаин!

– Гъенyr ацу әмә амә дзур! Махән наә цард фосәй у, фосы тыххәй цәрәм ацы хәхты рәбүн, әндәр дзы йед наә аразәм. Әмә сә әнә хицауәй ныуудзәм уыцы дзәгъәл рәтты, уымән нын не ‘нтысынц.

Уәд устытәй чидәр бадзырдта Еппемә йә мынәг хъәлләсәй:

– Әмә ныл Парамон йә зәрдә цәмән афтә сивта?

– Йә зәрдә ницы сивта. Әнәуи йын наехимә фәци күист әмә...

– Цы күист? – ныхас йәхимә айста фәстәмә Оке.

– Хъәуы лыстәг фосән нылләууыди фыйайу.

– Уәхи хъәуы?

– Гъо, нәхи хъәуы.

– Гәр әмә уәхи хъәуы лыстәг фос цәхджындәр уыдысты!

Мах хъәуы ставд фосәй йә исчи сыйкъайә цавтаид! Намә ма уәд ды кәдәм расхъиудтай?! Уадзгә та дә күид ракодта?

– Нә мә уагъта.

– Уәдә?

– Мә фыды уым фәндыйд әмә уым нылләууыд. Мән та ардәм фәндыйд әмә ардәм раңыдтән. Мә аххос у, ардәм мә кәй фәндыйд, уый? Цәмәй хәйрәт уыдтән, әмә хәст раңаудзән?

Уыцы рәстәджы уыстытә базмәлыдысты. Се ‘хәнәй фәхицән и Мәлдзыгон, йә къухы иу стыр сау хъәдын къус. Къус уыди бәгәнйәй йедзаг – диссаг уыд, күид наә калди йә билтәй, уый. Әңгәт цәугә дәр тынг не ‘нкъуыса цыд кодта Мәлдзыгон. Ләйтә фәлләууыдысты сә ныхасәй, әмә уәд загъта цыдәр уайсадгә хъәлләсәй Мәлдзыгон:

– Уәдә ныр а хъәуккаг нәу, уый тыххәй йә хъуамә әгомыгәй арвิตәм? Әмә хъәу күи хуыйнәм нырма. Сәрвәтмә күи наә цәуы уалә, фәлә хәстмә күи цәуы далә. Әмә наә дзаг уыди бәгәны, абоныстән, ләдаргә ракодтон наә къәрта, әндәра йә къусы кәдәм хастаин!

Еппе цыма хъазты әғъдаугәс уыд, уый гәпп фәкодта хәрдмә, йә ләдзәг әй дәларм асагъта, ләдзәгән йе ‘рдәг размә ахъил

ис, йе ‘рдæг – фæстæмæ. Бауди йæ рог уадæй Мæлдзыгонмæ, къус райста æмæ йæ Симонамæ бахаста. Симона йæ лæдзджытæ йæ уæрджытыл бахъил кодта æмæ йæ тъæпæн æрмттæ бадардта къусмæ. Æмæ йын æрæвæрдта Еппе къус йæ æрмттыл.

Адæм ныссабыр сты. Симона дæр исдуг ницы дзырдта, лæу-уыд æмæ касти бæгæный къусмæ. Стæй загъта:

– Уæд нæ цæрын цы лæг нæ ныуагъта, уымæн йæ хæсгæ мардмæ куы ‘рæмбырд уаиккой йæ хъæубæстæ! Ай диссаг нæу – мачи дæ джидздара, мачи ‘ндæр æмæ искаёй арæнтæ барæду-вай! – Уым йæ сæр æртхъирæнгæнæджы тылд бакодта: – Ба-уадзут æй, уымæн дын мæ цæстыдзаг бæргæ фендзынæн. Ныр-ма йæ тæвдæй бырсы, фæлæ уал ын æрхаяу үыцы тæвд, стæй кæддæра таппызары хай нæ бауа! Уый нырма Гитрел у, фæлæ ын йæ сыдзыхæссæнта фендзысты лæппутæ, багъæц.

Куыдæр үыцы ныхæстæ загъта Симона, афтæ кæмдæр мидæгæй аиу сты иннаэ ныхæстимæ, де стуртæ куыд фæцæйскъæрай рæгъяу-мæ æмæ дын искаёй стуртимæ куыд баиу уой, афтæ. Уыдон хъæрæй нæ дзырдæуыд, үыцы иннаэ ныхæстæ, уыдон мынæт хъæлæсæй дзырдæуыд, стæй уыдон дыуæ уыдысты үыцы дзурджытæ, уæддæр уайтагъд баиу сты.

– Куыдзыл дур куы никуы фехстай, уæд дзы цы ми кæндзынæ афтæмæй?

– Куыйтæ йын йæ сæр бахæрæд, мæн хæдзар аразын чи нæ бауагъта! Уымæ искаёуылты баирвæз æмæ йын дæ худ йæ хъæлæсæтæ атъысс, цæф арсы хъæлæсæтæ куыд атъыссынц худ, афтæ æмæ йæ ныххухулæг кæ! Цы нæ вæййы, чи зоны йæм искаёуыл-ты баирвæzon.

Æмæ үыцы сæрæн ныхасгæнæджы фæстæ фæцыд кæйдæр чъизгæ ныхас:

– Кæмæ?

– Кæмæ, кæ, Гитрелмæ ‘ндæр кæмæ!

– Бæргæ искуы дæ разы цъыхырыйы куы бадид Гитрел!

Цъоныбæстæ иууылдæр афтæ дзырдтой – Гитрел. Гитлер ничи загътаид. Зæронд лæгтæ дæр афтæ дзырдтой, сывæллæттæ дæр афтæ дзырдтой, уыстытæ дæр. Кæд ын, мыйаг, йе ‘цæг мыггаг зæгъой – уый сæ зæрдæ нæ хаста, уийбæрц mast æм уыд сæ зæрдæйы ‘мæ. Æниу уый дæр йе ‘цæг мыггаг нæ уыди, Гитлер дæр, фæлæ. Æмæ йæ сæхæдæг дæр не ‘мбæрстой, афтæмæй йын æндæрхуызон кодтой йæ мыггаг.

Дысон мæ дзыцца мæ фыдыфсымæртæм сærвыста, Леза, дам, мæм сом тауинаджы картоф лыгтæ кæннынмæ фækæсæд. Махмæ картофæн йе ставд æвæрдтой тауинагæн, фæззæджы-иу куы скъахтой картоф, уæд-иу равзæрстой стæвдтæ амæ-иу сæ хицæн уæрмы нывæрдтой. Уалдзæджы-иу сыл билцъ куы рахæцыд, уæд та-иу сæ лыгтæ кодтой. Дыууæ-æртæ билцъы кæм уа, ахæм армытæпæныиас æрлыг кæн уыцы стыр картофы фарсæй амæ дын – уый тауинаг! Афтæмæй-иу йæ фæрстæ ралыг кодтой картофæн, мидæгæй ма-иу дзы цы егъау карст бæззад – алы-рдæм-иу тигътæ дардта – уый уагътой хæрынæн. Хуыдтой йæ апп, картофы апп. Хуыскъаг тъæпæнджыты-иу сæ ныккалтой, уым-иу ноджы ссур сты амæ-иу сæ хæрынæй не ‘фæст лæг. Амæ-иу сæ ауæрдгæ хордтам, хъæбæрхоры хуымтæ-иу сыгхъæлæс куы систы, уæдмæ дæр ма-иу нæм дзы уыди.

Леза загъта, ныццæудзынæн, дам, уæм, мæ гуымбыл, дам, куыддæр ацахсон, афтæ, дам, уæм ныццæудзынæн. Амæ æз нæхимæ радугъ кодтон. Хуыгаты фæскъулты куы ‘рбацæй-адтæн, уæд цæджæджинагмæ кæсгæйæ аззадтæн. Стæй фæфæнд кодтон: цæй, фæмидæг дзы уон дыууæ хъæды ‘хæнты амæ дзы абадон мæхицæн. Афтæ дзы æнæхъыпп-æнæсыппæй абадон амæ та мæм кæд йæ æрхуы зæлланг ærbайхъуысиid, йæ мидæг цы æдзæм бацахсæгай кæны, уымæй цы зæлланг равзæры, уый. Куыддæр фæлæууыдтæн амæ гъа-ныр фæгүуыыр кæнен, загътон, афтæ уыцы ныхас мæ хъустыл куы ауайд – иухатт æмбæхстытæй куы хъазыдыштæм амæ æз Тæтæйы фыдæнæн ардæм куы радугъ кодтон æмбæхсынмæ, уæд дзы цы ныхас хъуысти, уый. Амæ æз ахъуыды кодтон: æвæццæгæн, уым бæззад уыцы ныхас, Еппе амæ Зæлдаг цы ныхас кодтой, уый. Амæ уым зилы уæдæй нырмæ уыцы ныхас цæджæджинаджы тымбыл хуылфы. Амæ лæугæйæ бæззадтæн – куыд нæ бæззадайн лæугæйæ дæр! Уæдæ ма искуы уый дæр уыд, амæ ныхас уæдæй уæдмæ бада уыцы иу ран! Уæдмæ та мæм райхъуыст аджы хуылфæй:

– Мæнæн мацæмæй тæрс, мæнæн мæлæн нæй, цæмæннæ, цæ, лæг удæй мæлы амæ мæнæн мæ уд ам уыдзæн, уалæ, Сау-къæдзæхтæ кæй хонут, уыдоны сærмæ ратæх-батæх кæндзæни цæргæсы хуызы.

Амæ мæхи æрæмбæрстон уыцы ныхасæй, – уый, уæд цы дзырдтой, уыдон не сты, уый, ныр цы дзурынц, уыдон сты.

Уәды ныхас нәу, фәлә әнәуи уыдоны ныхас у ныр дәр. Зәлдаг әмә Еппейи ныхас. Гъомә сын уый цы ‘тъдау у – алыхатт сә ныхас ңәдҗәниагмә цы ‘рхәссынц?! Әмә йә уәд та нә хъәуы ләгтә, далә Оны әдде цы ирон хъәутә и, уым кәмдәр нә саразын кодтой, уәд кәдәм ңыдаиккәй ныхас қәнынмә?! Әви сын, ныхас қәнынмә қәдәм ңыдаиккәй, уый нә уыдаид, әмә әнә кондәй бazzадаиккәй сә ныхастә! Фәләуу, әмә уәд цы фә-уыдаиккәй сә ныхастә, әнәзагъдәй сын күы бazzадаиккәй, уәд?! Әмә аениу иннәтән цы фәвәййынц сә ныхастә, әнә загъдәй сын чи бazzайы, уыцы ныхастә?!

– Дәүән та уый зәгъинағ дән, – ныр йә ныхас комкоммә Еппемә здәхт уыди Симонайән, – әмә хәст ләгәвзарән у, әмә дзы дәхи ронбәгъдәй күйд нә равдисай, әмә дзы ңызыз-зийи къуылых күйд нә разынай, уыцы тәразыл дә бафтауәд нә бәсты рухс дзуәрттә. Гъа, ныр рауай әмә ацаход!

Әмә Еппе Еппейи хуызән нал уыди. Йә уәнгтыл схәцыд әмә, ңыма стырдәр фәци, цы уыди, уымәй, йә ләдзәгән йә астәуыл ныххәцыд мигәнәнүүл күйд ныххәцынц, ңәугә-ңә-уын афтә, стәй къамандиры размә хәрзиуәг исынмә цы сал-дат фәңәйцәуы, уый цыд бакодта Симонайы размә. Уым адә-мыл йә ңәст ахаста, стәй йә сәр әруагъта әмә загъта:

– Ацы къуыппәй ңәуын әмә ацы къуыпмә әркәндзынән здәхгә дәр. Әз әнәмәнг әрзыздәхдзынән, фәлә йә зонут. Стәй хъаггәнгә дәр ацы къуыпп қәндзынән, заххән мә иннә кәрөнмә күү фервитой, уәддәр ацы къуыпп дардзынән мә зәрдил әмә ңыма знаг а къуыпмә бырсы, әмә ңыма ацы къуыпп хъаггәнин аэз та. Әмә уә зәрдә ма ‘хсайәд, аэз никәмән ратдзынән ацы къуыпп.

Бәгәненый къус исгә нә ракодта, афтә дзы Симонайы къухәй иу хуыпп скодта. Стәй дзы йәхәдәг дәр ахуыпп код-та Симона әмә йә Окемә радта.

Оке фыщаг уәле уәләмә батылдта йә сәр, стәй – фәй-нәрдәм. Уый фәстә арф ныууләфыд.

– Уә нә Иры тәхгә-нәргә Уастырджи, дә фәдзәхст фәүәд ацы сонт бәлццион! Тых қәнәнмә нә ңәуы, тыхы ныхмә ңәуы әмә йә дә рахиз дәлбазыр бакән, мә уд дә базырты фәхъхъяу фәуа!

Афтә загъта ‘мә къус йә дзыхыл сдардта. Йә хъуынджын әрфгүйтә уәлиау систа әмә нуәзта ‘мә нуәзта. Къус күү ‘руагъта, уәд та йә сәр батылдта фәйнәрдәм.

– Ай хуызән бәгәны никуы ‘рцыд.

Үйл фәстәе йә цәст ахаста адәмъы.

– Гъенәр ам стәм иууылдәр әмә нә фосы кой бакәнәм. Исты сәрфат сын скәнәм. Афтә сәрфат сын скәнәм, әмә абон кәй бауромәм хъомгәс, уый бәстү нә сом әндәр агурын күйд нә хъяуя.

Әмә ныссабыр и къуышп, әвәццәгән дзы цәрәг күй фәзынди, уәдәй фәстәмә афтә сабыр никуыма ныңци. Әхсәвыгон дәр, адәм сә тәккә фынәйил күй вәййинц, уәддәр. Стәй әрцыди әнәрцәугә диссаг. Зәлдаг чи у, Зәлдаг, далә Миккайы ус Мәлдзыгон йемә кәй әрхаста, уый йә ләууәны күй базмәлид, стәй размә күй раләууид әмә йә сәрыл уәләмә күй схәцид, афтәмәй күй зәгъид:

– Әз нылләудзынаң хъомгәс.

Уыңци ныхас фехъуист, фәлә әдзәм нә фехәлд, уыңци къәс-къәс кодта адәмы сәрмә йәхинымәры.

Окейы къухы бәгәныйы къус акъул-акъул, ныр бәгәны къусы быләй ракәла, афтә та загъта Зәлдаг – ацы хатт хъәрәй, әвәццәгән мә ома иууылдәр фехъусой әмә рафәрс-бафәрс майал кәной:

– Уәртә мын Дзеңци радтут әмбалән!

Мәнән цыма исчи йә уәззая армәй мә бәрзәй әрцавта, уыйау мә цәстүти раз сырх-сырхид зилләччытә абадти – судзгә зилләччытә. Уәддәр фәйнәрдәм аракәс-бакәс кодтон: цытә дзуры ацы Зәлдаг?! Цәй әмбал мә кәны йәхицән?! Стәй цәй хъомгәс цәуы?! Кәд ма ‘рцыди уый, әмә сылыстәг хъомгәс нылләууя! Уымәй дәр чызг, чындыздон чызг! Стәй мәнәйис ләппуйы йәхицән әмбалән әвзара?! Оке къусма бирә фәкаст – къус афтә ләууыди къуләй, цыма исказмән йә зәрды рухсаг зәгъын уыд – афтә зынд: гъа-ныр артадздзәни бәгәныйә зәхмә, гъа-уәд, стәй, къусыл не схәцид, афтәмәй арф ныгууләфьид.

– Уоуу, мәнә туг ныууарыди мәгуыр ләджы къонайыл! Ай-бәрц фәцкардтән, әмә уый никуыма ‘рцыд, әмә ацы къуышп-пәй сылгоймаг акъахдзәф кәна хъомгәсси номыл.

– Ахәм уынгәдҗыбон дәр ныл никуыма ныккота, уо, Оке!

– бадзырдта йәм Симона. – Сәрән чызг у, әнәзивәг чызг, мә уд – йә фәхъхъяу, әгайтма йәм ахәм ләджыгъәд разынди!

– Гъомә, уәд та мәнә ләппүты стырдәртәй акәнәд әмбалән исказей. Уәдә Дзеңц нырма сываллон у!

– Стырдәртәй мәничи хъәуы. Дзеңң мәничи хъәуы, – загъта Зәлдаг.

– Нәи зонын, нәи зонын, – бакодта Оке, әвәңцәгән йәхимидағ нәи разы кодта Зәлдагимә – хъомгәс кәй ләууы ағас хъәубәстү хъомән, уымә дәр әмә, мән әмбалән кәй равзәрста, уымә дәр. Стәй бәгәнйи күс Миккамә радта.

Әмә та уыцы ран Еппе фәстәмә Еппе фестади. Йәи урсурсид даргъ ләдзәгыл дыууә күхәй ныххәңди, искәмән кад әмә радай цы ‘харгард фәдаттыңц, ууыл күйд ныххәңди, афтә, стәй баңды Зәлдаджы размә, йәи иу къахыл аэрzonытыл кодта әмә аразгә хъәләсәй хъәрәй загъта:

– Фәдзәхсын дыл мәничи ләдзәг, әмә, уалә Саукъәдзәхты бын цы уәйиджы дур ис, уый. Ме ‘рцыдмә сыл күйд ницы знаггад аруадзай, уыцы амонд дәе уәд!

Әмә райста Зәлдаг ләдзәг.

Стәй аңыстымә фәйнәрдәм: Еппе дәләмә аңыд, далә хъумамә къахырыл ахиза әмә Дзауы фәндагыл нылләууа. Махта – Зәлдаг әмә әз Симонаты ссәуәнү фәуырдыг кодтам – доныл бахизән әмә ләзгъәры фәхәрд кәнәм, уалә Сырхләбыйрдырдәм.

Донмә күс ныххәңдә стәм, уәд хидыхъус арләууыди Зәлдаг, арләууыдтән әз дәр.

– Фәндири дә? – бафарста мәничи Зәлдаг.

– Цы? – бафарстон әй әз дәр.

– Мемә хъомгәс цәуүин?

– Фәндири.

Стәй цыдыстымә әмә цыдыстымә. Зәлдаг-иу рәстәгәй-рәстәгмә йәи урс-урсид ләдзәгәй фәндаггәрон цы къутәртә зад, уыдоны сәртә рацавта.

Уәд әнәүи цыдыстымә, уәд хъом уым уыдысты, уәд сәе райсомәй йәхәдәт атардта Еппе. Фәлә-иу уый фәстә алырайсом дәр афтә фәхәрд кодтам хъомы рәгъауы фәстә. Бирә хъом уыди нәи хъәуы, тынг бирә. Сәе кәрөн ма-иу доныбыл уыд, сәе сәр-иу уалә ләзгъәрәй фәуәле. Мах-иу цыдыстымә аргъауы чызг әмә ләпүйай. Зәлдагән йәи күхүй үәи урс-урсид даргъ ләдзәг, мәнән цыбырдәр уыд мәничи ләдзәг, стәй мын урс дәр нәи уыди. Әз-иу гыццыл фәстәдәр цыдтән. Цәмәйдәр къәмдәстүг кодтон Зәлдагимә фәрсәй-фәрстәм цәуүинәй. Әмә-иу кастән, йәи фидар рәхснәт зәнгтә кәрәдзийи фәрсты

куыд хизынц, йæ сәракфынðз хæцъил дзабыртæ куыд æнгом бадтысты йæ къæхтыл, уымæ. Йæ лæдзæджы фынðз-иу кæм æруагъта зæхмæ, кæм – на. Цыдтæн æмæ-иу цин кодтон – æз йе ‘мбал кæй дæн, йæхæдæг мæ кæй равзæрста æгас хъæуыдзаг лæппуты ‘хсæн æмæ ныр на дыууæ иумæ кæй хизæм æгас хъæуы хъом! Амæ-иу уæд мæ хъуыдыйы фæд-фæдyl авæрдтон, цæджджинаджы цы ныхæстæ кодтой Еппеимæ, уыдон – фыццаг хатт сæм куы байхъуыстон, уыдон дæр æмæ сæм дыккаг хатт куы байхъуыстон, уыдон дæр. Амæ-иу мæхимидаg тæрсын бай-дидтон Зæлдагæй – уæдæ йæ уæд та зоны, кæй-иу сæм хъуыс-тон, уый, æмæ мын æй барæй на дзуры? Фæлæ йæ цæмæй хъуа-мæ зона! Афтæ алыбон дæр уыцы иу фæндаг, алыбон дæр уыцы иугъæдон цыд уыцы фæндагыл. Амæ уыцы иугъæдон хъуыдитæ.

* * *

Хъомтæ сæ ных уартæ Сырхлæбырдтыы бынмæ сарæзтой – стуртæ сæ тымбыл хæмхудтæ кæрдæгыл хастой, лæбурдтой кæрдæгмæ уыйæппæт хæмхудтæй, рæдывтой йæ æмæ уæззау улæфгæ размæ ækкуырсгæ цыдæй цыдисты. Max – сæ фæдыл. Иумæ – на, фæрсæй-фæрстæм. Стуртæн сæ дыууæ кæроныр-дыгæй куыд уæм, афтæ. Цыдистæм æрлæугæ-æрлæугæ. Бонраf-ты баҳæццæ стæм, Сырхлæбырдтыы бын цы тæрфытæ уыд, уырдæм. Хъом æрхуыссыдисты æмæ сынæр цагътой – уыцы адджынæн æууылдтой æмæ æууылдтой. Аз уæйыджы дурмæ схызтæн æмæ уырдыгæй мæ лæдзæджы фынðзæй ацамон-аца-мон кодтон, афтæмæй нымадтон стурты. Уым Сырхлæбырдтыы бын цы стыр дур уыди – урс-урсид лæгъз дур, – уый Уæйы-джы дур хуыдтой. Нымад мын куы фесты, уæд мæм Зæлдаг æрбацыд, дуры рæбын æрлæууыд. Дзуры мæм уæлæмæ:

– Баfæлладтæ, Дзецц²

Алыбон дæр-иу мæ цалдæр хатты бафарста.

– Нæгъ, – загътон æз æмæ дурæй æргæпп кодтон.

– Уæдæ хорз, – мæ уæхскыл мын йæ къух æрæвæрдта Зæлдаг.

Амæ йæ базыдтон, ныр та на хъæуæй хæстмæ чи цыд, уыдоны нымайдзыстæм. Арах-иу сæ нымадтам. Хъæуыл-иу хæдзаргай æрзылдыстæм. Ахсæрдæс хæдзары йеддæмæ на уыдистæм, афтæмæй цалдæр къуыппыл цардыстæм. Кæм æртæ хæдзары, кæм – цыппар. Иугæйттæй чи царди, ахæм хæдзæрттæ дæр дзы уыд. Се ‘ппæты фаг къуыппытæ кæм уыд, æмæ сæ чи кæм царди

уыцы иугай хәдзәрттәй, чи – кәм. Әппәты фылдәр мах уыдыстәм – фондз хәдзарәй цардыстәм наэ къуыптыл. Әмәе иннә рәттәй дәр мах къуыпмә әмбырдә кодтой бадынмә дәр, аныхас кәнынмә дәр, хъазынмә дәр.

Әмәе-иу мидәггаг хъәүәй райдытам нымайын – Зәлдаг-иу дзургә кодта, әз та-иу мәе рахиз къухы амонән әнгуылдзәй мәе галиу къухы әнгуылдзтәе къәдз кодтон, Зәлдаг-иу куыд нымадта, афтә. Әниу, цал уыдысты, уый хорз зыдтам, читә уыдысты, уый дәр куыд наэ зыдтам! Фәләе та-иу сәе уәеддәр райдытам нымайын. Афтә мәм зынд, цыма-иу Зәлдагән әхсизгөн уыд, кәй-иу сәе нымадтам, уый. Иуәй-иу хатт нын-иу къаддәр раудысты, әмәе та-иу сәе наeuægæj райдытам нымайын. Цин дәр ма-иу бакодтам, наeuægæj нымайнаң нын кәй фесты, ууыл. Иухатт та мидәггаг хъәүәй куы рацыдыстәм нымайгә, нахи къуыпмә куы рахәеццәе стәм, уәд мын Зәлдаг йә тъәлән арм мәе къухтыл куы әрәвәрид – йә армәй цыдәр әхсизгөн хъарм бамбәлди мәе къухтыл. – Фәләуу-ма, фәләуу, Дзеңц, ныр Еппейи цәмәннәе баннымайын байдытам?

- Еппе мах хъәуккаг наeu, әмәе уымән.
- Мах хъәуккаг, дам, наeu! Әмәе ма уәд мах хъәуккаг, кәнгәе йәе мах хъәүәй наэ акодтой?
- Кәнгәе йәе мах хъәүәй акодтой, фәләе цәргәе мах хъәуы наэ кодта ‘мәе.

– Мах хъәуы, дам, наэ кодта цәргәе. Уәдәе кәм кодта цәргәе? Әмәе мын цыма мәе хъусы ‘рбадзырдауыд, уйайу мәм әрбай-хъусти Еппейи ныхас: «Далә Хәмпәлгомы чидәр хәдзар уәй кәны, гыццыл хәдзар, фәләе дзәбәх...» Мәе зәрдәе мын афтә бакъуырдтой уыцы ныхастә, әмәе ма мәе гыццыл баҳуыди әмәе ма сраңгъон: гъо, хәдәгай, гъо! Еппе ам аразынмә куы хъавыд хәдзар, уартә Хъараманты куыройы ныхмә, донән аңы фарс цы дзәбәх ләнкай ис, уыцы тәккәе ран!

Зәлдаджы къухмәе кәсгәйәе бazzадтән.

- Уәдәе баннымайәм Еппейи дәр?
- Баннымайәм ай, цәмәннәе йәе хъуамә баннымайәм!
- Уәдәе нын ныр Еппеимә әхсәрдәс әмәе ссәдз сты.
- Әхсәрдәс әмәе ссәдз, – загъта Зәлдаг. – Тагъд нын но-джыдәр фәфылдәр уыдзысты. Педамә дәр, дам, фәсидтысты, Годамә дәр, Бугъармә дәр. Тагъд сәе акәндзысты, иугәр сәм фәсидтысты, уәд.

Әмә мә әрфәндыйд – ныр мә ном дәр куы зәгъид Зәлдаг! Ныр әз дәр уыдоныас куы уаин әмә мән дәр куы акәникой! Бәхджын әфсадмә куы бахауин! Мә ‘харгард-иу куы ныхъхыл кәнин әмә-иу куы фәцәйтәхин размә...

Уыцы рәстәдҗы мыл Залдаг сәрәй къәхтыбынмә йә җәстытә әрхаста әмә фәтихстән – афтәй йә бамбәрстон: ды та кәд сыйтыр уыдзынае, дәумә та кәд фәсиддзысты?! Әмә мә сәр мә риуы файнәгыл әрәнцад үыцы хъуыдыйә. Фәстәдәр аләууыдтән. Әмә уәд бафиппайдтон – Зәлдаг мын мә къәхтәм кәстәйә бazzад. Мә дзабыртән сә уәфстә хуынчытә уыдышты, дзыңца мын сә алы райсом уәләфтуантә әвәрдта. Абон дәр мын сә нывәрдта уәләфтуантә. Стәй мәм сә радта әмә загъита:

– Гыы, ныр зәхх фәхъарм ис, әмә та дзабырты мәтәй ирвәэт уыдзынаен.

Уәлфаты хуынчытә әгәр суәрәх сты әмә нымәты уәләфтуантә разәбултә сты.

– Әрчъиаг уәм нәй, Дзең² – бафарста мә әнәнхъәләдҗы Зәлдаг.

– Ис, – загътон хъәрәй әз. Әңәг үыди нае уәлхәдзары әнәхъән царм, нырма йә тындзән хъилтә дәр йә уәлә уыдышты. Схъәләй ләууыдышты йә уәлә.

– Уәдә дын әз уәлфәдтә барәттаудзынаен, ды Дзебысонән зәгъ, әмә уәфстә скәрда, стәй сә бауыдайәд, әмә-иу сә удәстәй рахәсс демә. Әз дын сә ам бахуыйдзынаен.

– Кәм мын барәутадзынае уәлфәдтә? – мә сәрыл не схәңдитән, афтәмәй йә бафарстон әз. Уәдә уәлфәдтә барәттауын афтә әнцион үыди³

– Кәм куы зәгъай, уәд изәры Мистъатәм бауайдзынаен әмә дын уыдоны машинәйыл арәттаудзынаен. Дзыңцамә ахәм хъуымацы гәппәлтә ис. Әрцындз рахәсдзынаен, мемә әндах рахәсдзынаен, әнгуырстуан рахәсдзынаен. Бон-изәрмә мә къухтә цы фәкәнон, уый куы нае зонын. Кәннәуәд дә дзабыртән сә уәфстәй сә уәлә ницуал и. Уыцы хъәбәр уәләфтауттәй дә къәхтә бафхәлдзысты әмә ма мын дә хуызән әмбал кәм уыдзән?.. – Афтә куы загъита, уәд йә къәхтәй иу иннәйы фәстә авәрдта, стәй йә зәнгтә уыцы рәүүт таст фәкодтой, әмә ләугә кәм кодта, уыцы тәккә ран әрбадти. Йә уәрджыты тымбыл къоппатә хәрдмә хъиләй аzzадышты.

Зәлдаг йә ләдзәг йә фарсмә нәууыл әрәвәрдта, әмәе йә дыууә күхәй йә къабайы фәдджитә сивәзта уәләмәе, йә зәнгтә сә әрәмбәрзынмә хъавыди фәдджитәй. Фәлә нә сәххәстысты фәдджитә зәнгтәм, әмәе мәнән ахсызгон уыди, кәй сәм нә сәххәстысты, уый – уыңы тымбыл зәнджы къоппатә, ләгъз әмәе урс, тынг урс әмәе тынг тымбыл. Уадз әмәе зыной! Уәд сыл Зәлдаг ләдзәг цәхгәрмә әрәвәрдта, стәй ләдзәгыл йә күхтә дзуарса әвәрд әркодта кәрәдзийы уәләе, әмәе әрсабыр сты йә күхтә. Йә дарғы фәлмәен әнгуылдзтә әрзәбул сты ләдзәгәй, сәнәфсиры цуппәлттә куыд әрзәбул вәййынц, афтә.

– Дзеңц, – йә цәстытыл не схәңцид, афтәмәй мәм фәдзырда та Зәлдаг.

– Цы кәңыс? – йә күхтыл та йын мә цәстытә әрхастон аэз.

– Джеччиты къуыппыл искуы уыдтә?

– Уыдтән, – загътон аэз.

Зәлдаг иу-цасдәр ницуал загъта, йә уадул йә цәнгтәм әруугъта әмәе афтә бадт.

– Тымбыл къуыпп у, тынг тымбыл, цыма йә зырнай әрзылдта исчи, нәгъ? – райдыдта та Зәлдаг, фәләе йә хъәләсү уагмә гәсгә цыма йәхицән дзырдта, әмәе ма мә уәд фәрсгә цәмән кодта?

– Гъю, – загътон аэз.

– Даеле, йә рәбины та тамачыи къутәртә зайды. Афтә әнгом зайдынц кәрәдзимә, әмәе сә астәумә куы бахизай, уәд, дә алыварс цоппай чи кәна, уыдон дәр дә нә фендзысты. Искуы бахызтә сә астәумә?

– Нәгъ, – загътон аэз. Әмәе йә афарстон: – Да искуы бахызтә?

Уый мын ницы загъта мә ныхасмә, иу арф уләфт ныккодта әмәе йә уадул йә уәрдҗытәм әрхаста.

Әмәе мәм афтә фәкаст – цәмән мәм фәкаст афтә, нә зонын – цыма йын мә фарст цәмәйдәр йә зәрдә бакъуырдта, әмәе мәхиуыл әрхудтән: уәдә мә цы сәр бахъуыди ‘мә йә рафәрс-бафәрс кәнөн! Кәд мын исты ме ‘мбай чызг наёу!

Зәлдаг афтә бадт, стәй та, цыма йәхицән дзырдта, уыйай райдыдта ныллаег хъәләсәй:

– Әддәмәе куы рахизай сә астәуәй уыңы къутәртән, уәд –

дидинджытә! Дидинджытә, әндәр әппындәр ницы. Урс ди-динджытә, цъәхтә, сырхытә, буртә. Се стыр сәртә нә уро-мынц, цима гыццыл сывәлләттә сты, чызджытә ‘мә ләппутә ‘мә сыл чидәр, стыр сын чи у, ахәм бухархудтә ныккодта.

Әмә мә әрфәндыйд – әммыстын йә цәстытәм бакәс! Уәдә цытә дзуры, афтәтә дзургәй күни никүни федтон, уәдә! Фәләйин цәмәй йә цәстытәм бакастаин, уйын тыххәй хуамә мә уәрджытыл әрләууыдаин йә разы, әмә күндә әрләууыдаин мә уәрджытыл! Әнәуи дзы искуны уыдаид саунәмыйгә – йә фале уыңы уәлвәз туттуләнтә күни фәвәйи саунәмыйгәй. Фәләйин афтә бәстәтты цәмәй базыдта йә алыварс цы и, уыдәттә? Әз дзы алы сәрд дәр цалдәргай хәттыты күни вәййин, әмәйин әз күни нә бахъуыды кодтон йә къутәртә ‘мә йә иедтә!

- Дзең, ауадз-ма мә, нә?
- Кәдәм? – цәмәйдәр фәтарстән әз.
- Джеччиты къуыпмә.
- Цәмән?
- Афтә. Ракәсон Джеччиты къуыппәй. – Зәлдаг йә сәрыл схәңли, скасти мәм, баҳудти. – Джеччиты къуыппәй, дам, чи ракәсы, уымән, дам, йә уарзон йә цәстытыл ауайы.
- Чи загъта? – цыдәр әнәрхъәц фарст әй акодтон әз.
- Зәлдаг та баҳудти.
- Әмә уйын никүни фехъуыстай?
- Нәгъ, – загътон әз.
- Фехъуыстаис әй, ма йә фехъуыстаис, уйын гәнән нәй, фәләй йә дә зәрдыл нә бадардтай, уарzon дын нәма уыди ‘мә.

Әз хууыдытыл фәдән: кәд ма исты зонын, уәд никүни ницы фехъуыстон ахәмәй. Уйын мәнә, әвәңдәгән, йәхәдәг әрба-хууыды кодта Зәлдаг. Худгә дәр уымән кәнны.

– Әмә мә ауадз, нә! Цалынмә сә ривәдәй стой хъом, уәдмә фездәхдзынән.

- Әмә фәндаг зоны?
- Зонын, – загъта Зәлдаг әмә фәти. – Сардзынән әй. Фәндаг әнционарән у. Фәндаг йәхин йәхәдәг амоны. Тәрсгә маңәмәй кән, нә?
- Гъо.

Уйын фәстә, бадгә күндә комкоммә әркодта, афтә фәкодта комкоммә стәр дәр, кәм бадти, уырдыгәй әмә араст. Әз йә

фәстә кастән. Нә мә фәндүди йә фәстә кәсын, фәлә әндәр кәдәм кастаин, уйй нә зыдтон әмә кастән йә фәстә. Әрхыбыл куы фәуырдыг кодта, уәд мын цыма цәмәйдәр фенциондәр, афтә мәм фәзынд. Гъеныр уалә Уәйыджы дурмә ссәудзынән, схиздзынән әм әмә хъом башымайдзынән, кәннәуәд, куы сызмәлой, уәд мын зын нымайән уыдзысты. Цыдтән Уәйиджы дурмә, хъуыды та Зәлдагыл кодтон – цәмә дзы фәңәуы Джеччиты къуыпмә? – афтәмәй мә зәрдыл уыцы изәр әрбалаууыд.

Дзыццайы әнахуыр тыхстәй ныййәфтон.

– Уәртә, дам, Хъараманты куыройы сәр чидәр куы вәййы, чидәр, саубон ыл акәна!

– Чи дзы вәййы? – мә хъәләс нал базыдтон. Мә цәститә сә тыйбар-тыбурәй нал әнцадысты.

– Чи йын цы зоны! Әвәццәгән, хәстәй чи ралыгъд, ахәм исчи у. Фәзынди, дам, ахәм әнәрәгъыздыдтә. Уәд де ‘мцахъхъәнтә кәдәм цәуой, уырдәм ма аңауай, фәлә сыйдымызды цәуыныл схәцай.

– Чи загъта? – мә ләдзәг мә къухы, афтәмәй, нә бинахъәды рәбүн цы бадән дур уыди, уымә мә сынәг баҳастон.

– Гәджионмә цыдәр ссиnadжы къәрмәг уыди әмә йә бадавта куыроймә. Къутулы йә әркодта, йәхәдәг рауд әмә, нукәй ауазән куыд иста, афтә ауыдта: фисынтыл уәләмә чидәр куыд хызт, афтә сыл йә къәхты цыыфтә аzzадысты. Йә зәрдә фехсайдта а Гәджионән, бацыди ‘мә уйй та иннә фисыныл схызти. Схызти, бакаст әмә – уәртә уат! – Дзыцца куыд дзырдта, афтә йә хъәләс фәсусәй-фәсусдәр кодта, әмә мәм йә фәстаг ныхәстә дзәбәх нал хъуыстысты. Әвәццәгән, хәст кәй райдыдта, уымәй афтә нә фәтарст, уым чидәр кәй вәййы, Хъараманты куыройы сәр, уымәй куыд фәтарст.

– Хуыссәнтә йын дзы уыди?

– Хуыссәнтә та йын дзы кәм уыди! Фәсал, фәсал, фароны фәсал кәмдәр әртыйда әмә дзы бауат кодта йәхицән.

Әмә мә цәститыл ауади Зәлдаг – уәртә әрбаңауы әмә фәсалы куырис әрбахәссы йә дәларм. Уый зонон куы уыди, мәнә ацы зон! Иуафон цыдәр куы фәци, стәй иу бона-бон-цау нал әмә нал и. Әз тәрсгә дәр фәкодтон – уымән дәр фәтарстән әмә мәхәдәг дәр байдыдтон тәрсын. Стәй уәртә әрбаңауы уыцы фәсалы куырисимә – куы йә иу дәларм

акәны, куы – йе ‘ннә дәларм. Йә цәститә сә фырхъуыддаг-хуызәй ирвәзтитә кодтой. Әз ын кәсгәйә бazzадтән йә цәститәм.

– Уымә хәңгәрзәй дәр мацы уа, уый гәнән нәй, – ныр та хъәрәй сдзырдта дзыцца, цима мәнән нә дзырдта, цима нә дуармә адәмәй йедзаг уыд, аәмә уыданән дзырдта. – Әмә дзы уәхи хъаҳхъәнүт. Агъәц, аәз Зәлдагән дәр зәгъдзынән. Әвәңгән, бон хъәды фәрамбәхс-бамбәхс кәны, стәй, куы ‘рталынг вәййы, уәд схизы ‘мә схуыссы.

Гъомә уый схизы ‘мә схуыссы, фәсаләй йәхицән цы уат бакодта, уым. Фәлә Зәлдагмә кәңәй әрциди уыцы фәсал?! Ай диссагән дзуринаң нәү?! Мәнәй йәхи фәиуварс кодта, әнәхъән боны-бонцау никуыцәйуал зынд, стәй – уәртә әрбаңауы ‘мә фәсәлтә ‘рбахәссы! Әмә йә фыцлаг бафәрсын уыди мә зәрды, кәм уыди, уымәй. Фәбахъав-бахъав әм кодтон – нәй, нә йәм бахастон мә ныфс. Әмә йәм куыд бахастаин мә ныфс дәр, уый мә ракодта йәхицән әмбалән, аәз ай нә ракодтон! Фәлә йә фәсалы куырис йә дәлармәй дәләмә куы нә уагъта, уымәй уәлдай, уәд ай афарстон уәддәр:

– Уыцы фәсал та дын кәм уыди?

– Әртыдтон ай, – йә лыстәг урс къубал бадзор-дзор кодта йәхимидағ.

– Кәм?

– Уартә уым, – йә ләдзәг йә уәхсчы сәрты фәдардта фәстәмә.

– Әмә дә цәмән хъәуы?

Уый йә сәр батылдта.

– Фәсаләй хуыздәр цы! Фәлмән әмә хъарм. Мә нывәр-зәны йә бакәндзынән әмә йын йә сыйбар-сыбурмә хъус-дзынән. Куыд сыйбар-сыбур кәны фәсал, уый зоныс! Хъарм әмә фәлмән сыйбар-сыбур.

Әз ницы загътон уәд Зәлдагән, афтәмәй ма мә фәндыди зәгъын, уый ма мә фәндыди зәгъын, әмә фәсал мәнә-мәнә сыйбар-сыбур нә кәны, әмә мә цәмән сайы уәд? Цы зәгъыс, уый мын сыйджын хосәй зәгъ, уый әппындәр не ‘нцайы йә сыйбар-сыбурәй.

Фәлә ницуал сдзырдтон Зәлдагмә уәд.

Ныр бадзырдтон дзыццамә:

- Фәсал, нә?
- Фәсал, фәсал! Уас фәсал нә, фәлә пысырайыл фәхуыс-сәд, кәд нәм әй кәңәй әрхастой йә фыдбылызтә!
- Әмә хәргә та цы кәны?
- Цы йын зонын? – Йә әрмттә фәйнәрдәм аппәрста дзыцца. – Марг бахәрәд, йә дәнгәләй мард ын күнд рахәссой уыцы күйройы сәрәй!

Әз тынг фәтарстән, фәлә, фәтарстән, уый дзыцца базыдтаид, уый мә нә фәндыди. Үәддәр мә әрчъиаджы кой кәнын ферох и. Райсом куы рааст дән, фәсдуарәй мә ләдзәг куы райстон, уәд ма ‘рбаләууыд мә зәрдил әрчъиаджы хабар. Үәддәр уәфстә хәссынмә кәй хъавыдтән, уый не схъәр кодтон дзыццайән. Цыма йын әнәуи исты дзурын, афтә загътон:

- Зәлдаг мын афтә, әз, дам, дын уәлфәйтә барәтаудзынән, уартә, дам, Мистъаты машинкәйил, дам.

Дзыцца арфәтә кәннынмә фәци Зәлдагән:

– Гъо, Хуыцау әй сараза, сыгъдәг Хуыцау! Уәфстә дын сыл бәргә ахуынин. Уалә әнәхъән әрчъиаг куы и нә уәлхәдзар. Нырма йә тындзәнтә дәр йә уәлә куы сты. Йәхицән дәр ын дзы бәргә раттин дыууә уафсхоры, Зәлдагән.

– Уәфстә дәр, дам, дын сыл мәхәдәг бахуыдзынән, ам, дам, сәрвәты.

– Акасәд-ма исчи уый митәм! Гъеныр уый цы хәдзармә фәңәуа, уырдәм ныхыдзуар нә фәхәсдзән! Багъәц, тәккә абон ныссултъытә кәннын кәндзынән не ‘рчъиаг, дәлә мын әй сәхи Микка ныссултъытә кәндзән. Әмә дзы Миккайән йәхицән дәр авәрдзынән. Дәуән та сә нылләгүүин кәндзынән, бауыдайдзынән дын сә әмә дын сә скәрддзынән.

Әз зыдтон, әрчъиаг күнд ләгүүин кодтой, уый: фәннык-иуыл зәрстой әмә-иу әй фәрәтыхъәдәй надтой. Фәлә әрчъиаг иууылдәр ләгтә ләгүүин кодтой, устытә уыцы күист нә кодтой – зынгуист уыди. Дзыццамә бадзырдтон:

– Әмә сә ләгүүин кәннын цәмән хъәуы? Хъуынджынәй фылдәр куы фәләудзысты уәфстә.

– Уымәй дәр цы мәнг зәгъыс? – бацырд сты дзыццайы цәститтә.

– Фәлә дын әй чи әрәппардзән уәлхәдзарәй? Әз әй не ‘рүппарин?

– Нә, нә, ды йә не ‘рәппардзынә. Уыцы ставд тындзәнтә

үәззаяу сты, ды йә нә рафәлдахдзына. Царм йәхәдәг дәр стыр у, тыххәй йә куы ‘рхаста дә фыл.

Әз зыдтон, Зәлдаг мәм әнхъәлмә кәсдзән хъомләууәны, фәлә мад фыды кой скодта әмәй йә афтәмәй куыд ныууагътайн! Хорз ай куы зыдтон, куыд әхсызгон ын вәййи фыды кой кәнин. Бафарстон дзыццайы:

– Кәңәй йә әрхаста? – Цыбыртәй йә бафарстон, кәд мын уый дәр цыбырај зәгъид, кәңәй йә әрхаста, уый. Әз ай әңәг нал хъуыды кодтон.

Мад дзурынмә фәзи:

– Нал ай хъуыды кәнис? Уартә Суадоны къәдзәхты сәр далә Годжиаты хъуг хъоргъы куы ныххауди. Стыр хъуг уыди, галыйас хъуг, уым хызти әмәе хъоргъы аирвәэст. Афоныл ай не ссардтой әмәе фәхәдмәл и. Әмәе сә ләппутә загътой дә фыдән, бастигъ, дам, ай кәд, дам, дә хъәуы йә царм, уәд. Ссыди йәм, бастыгъта йә уыцы уынгәт хъоргъы, нә йын дзы фезмәлән уыди, нә әндәр, афтәмәй, әмәе әрхаста царм. Ам ай байтыгъта. Стәй дзәбәх куы фәгъырцца и, уәд ай уәлхәдзармә сәппәрста ләгтимә. Цинәй марди дә фыд әнәхъән афәдзы дәргъы, дам, ирвәэст дән әрчъиаджы мәтәй.

* * *

Дурмә куыдәр схәццә дән, афтә пыхсынәй фыццаг Микка куы рахизид. Стәй йә фәдил та – Мәлдзыгон. Сә уәхсчытыл сә дыууәйән дәр – сә тәккә дзаг къәссатә. Әз сәм кәснытыл фәдән – уәдә кәңәй фесты мә размә! Стәй, уанцион къәссаты хаст нәу! Мән куы федтой, уәд әрләуудысты, сә къәссатә мә разы нәууыл әрәвәрдтой фәрсәй-фәрстәм, цыма афтә дзырда уыдисты. Сәхәдәг раст ләуудысты әмәе дзәбәх әхсызгон улаәфт кодтой. Гыццыл аләуудысты әмәе Микка дзурынмә фәзи:

– Уалә Дымгәджынмә схәццә стәм, әмәе хуычъийысәр алыран дәр и. Фәлә уымы хуычъийысәры хуызән кәм и! Стәй – хәрх. Сахат кәнәе бахъуыдаиккам, кәнәе – нә, къәссатә сә былтәй акалдысты. Ақәс-ма сәм дәлә!

Әңәг сә къәссатә – уыцы әмхуызон, әмыйас къәссатә – дымстәй ләуудысты фәрсәй-фәрстәм. Сә уында мын цыдәр әхсызгон уыд – афтә сәм кәс әмәе кәс!

– Фәлвых сә ракә, тъәпәнәгмә сә равгә, уырдәм сыл

цæхх æмæ хуырх æркæ – æмæ дыккаг бон дæ къухты æлгътæ семæ ахæрдзынæ, афтæ хорз уыдзысты, гъе!

Мæлдзыгон касти Миккайы былтæм. Микка куыд дзырдта, афтæ йæ сæр æнкъуыста уæле бынмæ, стæй йæ ныхасæй куы фæлæууыд Микка, уæд мæнмæ раздæхта йе ‘гром.

– Äмæ Зæлдаг кæм и?

– Зæлдагæй зæгъыс? Зæлдаг уæртæ Джеччиты къуыпмæ фæцæуы.

– Джеччиты къуыпмæ, зæгъыс? – уый та мæ Микка бафарста. Äмæ мæ дзурын не суагъта, афтæ ма бафтыдта йæ фарстыл: – Äмæ цы баззади Джеччиты къуыппыл?

– Дидинджытæ, дам, дзы зайы.

– Дидинджытæ, дам? – бадис кодта Микка.

– Гъо.

– Гæр æмæ Джеччиты къуыппæй ардæмдæр никуы зайы ди-динджытæ?

– Уым, дам, рæсугъд дидинджытæ зайы – сырхытæ ‘мæ буртæ ‘мæ цъæхтæ.

– Уæдæ иууыл иугъуызæттæ кæм уыдзысты дидинджытæ, чи сæ цы хуызæн вæйиы, чи – цы! – йæ æрмтæ хæрдмæ сæппар-æгау кодта Микка.

Йæ ныхæстæ бустæты хуызæн уыдзысты Миккайæн, уый хатыдтон, фæлæ, мæнæй Зæлдагæй кæмæ хаудтой, уый не ‘мбærстон.

– Ставд дидинджытæ, дам.

– Гæр æмæ дидинæг диси næу, сæнк.

– Иннæ ахæм, йе ставд дæр – дидинæг, йæ лыстæг – дæр. Äмæ йе ставд цы пайда у йæ лыстæджы уæлдай?!

Äмæ йæм уæд Мæлдзыгон аздæхт Миккамæ.

– Уой, ацы лæг, æвæцæгæн у пайда, æндæра пайда куы næ уаид, уæд æдylы не сси Зæлдаг.

– Äниу, чи зоны, у исты пайда, – йæ сæр йæ уæхскыл æркъул кодта Микка. – Äз дидинджыты дæсны næ дæн.

Äмæ та йæм уæд бадзырдта Мæлдзыгон:

– Уæдæмæ Дзеңцæн афонмæ хуычъийысæртæ куы авæрдтæиккам, уæд дзы næ ахордтаид! Мах та йæ ныхæстыл ныддардтам.

– Хуычъийысæртæ йæ уыйас дæр хъæуæд, – загъта Микка, стæй ныггуыбыр кодта йæ къæссамæ, йæ комыл ын ахæцыд æмæ дзы йæ армыдзаг систа æнгомæвæрдæй, цима баст уыды-

сты, әвәццәгән сә күхүйдзагтай тыдта әмә сә афтә күхүйдзагай әвәрдта къәссайы дәр. Се ‘ртонәнтә чи уыдысты хуычыйысәртән, уыдоныл әхсыр ныббадт. Әвәццәгән сыл бацахсти, әндәра кәлгә күйд нә кодта?

Әз хуычыйысәртә райстон, мә дәларм сә бакодтон. Иу дзы йе ‘хсыр йә сәрыл бадт, афтәмәй мә дзыхы аттыстон әмәй ыыл хәмц-хәмц раләууытән. Микка мәм кости, әмә хуычыйысәрән йә сыфтә дәр мә дзыхы куы бамидәг сты, уәд мә бафарста:

– Хорз нәү?

– Хорз у, – загътон әз әүүилгә-әүүилюн. Әмә әңгәг хорз уыди. Мә комыкъултә уыцы әхсызгон уымәл баисты, цыма сә уд бацыди.

– Мах дәр нә бандыстәм нә хәрынәй Мәлдзыгонимә. Тонгә күйд кодтам, хәргә дәр афтә кодтам. Раст кәрдзыны ахъяз кәнныңц адәймагән.

– Цом, ацы ләг, – дзуры Мәлдзыгон. – Кәд ма сә абон афыщиккам. Кәннод нын соммә куы баззайой, уәд сә ад сәфгә кәнни.

– Әмә нә чызгмә нә ләууәм?

– Цәмәй әмә ләууәм! Сывәллон нәу Зәлдаг, чындыздан чызг у.

– Чындыздан чызг у, чындыздан, әз дәр уый зәгъын, әмәй үәд әнә Джеччиты къуыпмә цәугә ничи уагъта! Ай хъәд у, хъәд, хъәу нәу. Мәлдзыгон, ай хъәу куы уайд, уәд бәргә, фәлә хъәу нәу.

– Хъәд у, уымәй раст зәгъыс, фәлә нәхи хъәд у ‘мә.

Микка ницуал загъта. Систой сә къәссатә әмә стурты ‘хәенты-хәенты араст сты дәләмә. Микка уәззау иста йә уәззау резин дзабыртә, йә алы къаҳдзәфән дәр-иу зәех феф-сәрәғау кодта. Мәлдзыгонән та, йә даргъ къабайы фәдджитә, күйд цыди, афтә куы иуәрдәм ахъеллак кодтой, куы – иннәрдәм. Сә къәссатә сә галиу уәхсчытыл, сә цәнгтә сәм быцәу сәвәртой, сә къухтә сә сины сәртәм ныццарәзтой. Цыдысты ‘мә цыдысты. Хъом сә цыма уынгә дәр нә кодтой, алчи сә йе ‘ууилинаг уыцы адджынән әрәууил-әрәууил кодта.

Дыккаг бон хъомләууәны кәрон цы урс дур уыд, ууыл ләууыди Зәлдаг. Йә урс-урсид ләдзәдҗы фынды дуры кәронмә сарәзта, ләдзәгән йә сәрыл та къуырфәвәрд әркодта йә

къухтæ кæрæдзийы уæлæ æмæ сыл йæ уадул æруагъта. Äмæ афтæ æдзæм лæудæй лæууыд. Äнкъард лæуд уыд, тынг æнкъард, зæрдæ агайдта йе ‘нкъардæй, афтæмæй дзы цыма цыдæр рухсы тын дæр æмбæлди зæрдæйыл, цыма ныфс æвæрдта æмæ разæн-гард кодта: фидар фæлæуу, стæй бон цæуы æмæ йемæ фарн хæссы. Фарн...

Мæ цыд фæсабырдæр кодтон, æрæгмæ дæр æм куыд бахæцçæ уон æмæ фылдæр куыд ахæсса уыцы æнахуыр æнкъард лæуд. Абон дæр мæ цæстытай нæ хицæн кæны. Тæхуды, уыцы ныв равдис: йæ урс лæдзæг уыцы урс дурмæ куыд сарæзта, афтæ йын йæхи та сай дурæй сараз, йæ лæгъз къубал куыд æркъæдз ис æмæ йæ уадул йæ къухтыл куыд æрæвæрдта. Äвæцæгæн, уымæй хуыздæр цыртдзæвæн нæ уыдаид уыцы стыр хæстæн дунейы мидæг. Äнкъард ныв уыдаид, фæлæ рæсугъд æмæ йæ рæсугъдæй ныфс æвæрдтаид адæмæн.

Куы мæ федат, уæд йæ сæрыл схæцыд, æмæ фехæлди уыцы æнæрцæугæ ныв. Äмæ мæ хъуыдыйы амидæг – фæлтау ма дзыц-циимæ куы афæстиат уыдаин! Цыма мын уымæй цы пайды уыдаид! Äмæ та ахъуыды кодтон: мæнæн дзы ницы пайды уыдаид, фæлæ фылдæр фæлæууыдаид ныв, æмæ уал дуне рæсугъдæр уыдаид. Дурæй æрхызти æмæ мæм хæстæг æрбалæууыд Зæлдаг.

– Рахастай уæфстæ? – йæ фарст дæр æнкъард уыд, цыма уæфстаг æрчъиаг нæ, фæлæ хъуамæ удыхос рахастайн æмæ йæ развæлгъяу зыдта – нæ йæ рахастон. Фæрсгæ ма мæ æнæуи фæтчыгъæдæн кодта.

– Нæ рахастон, – загътон æз. – Сом рахæсдзынæн. – Дысон кæй фæтарстæн æмæ мæ æрчъиаджы кой кæнын кæй ферох, уый басусæг кодтон Зæлдагæй.

– Кæс-ма, цы хуызæн уæлфæдтæ дын барæтыдтон! – загъта Зæлдаг, стæй, йæ сихор цы хæцьил дзækъулы вæйы, уырдæм нывнæлдта æмæ уæлфæдтæй фыццаг иу систа, стæй та – иннæ. Мæнæн сыл мæ цæстытай андæгъдисты: уыцы игæрхуыз хъуы-мацыл уыцы сай æндахы рæтыдтытæ афтæ фидыдтой, афтæ! Сæ фындзыл æртæтигъон сай сæрæктæ, уыдоны фæрстæм, кæрдзыны ‘рðæджы хуызæн зылд чи уыд, ахæм бур-бурид сæрæктæ. Сæ зæвæттыл дæр сай сæрæктæ. Äмæ ахъуыды кодтон: ныр уый хуызæн рæсугъд дзабырты мидæг хъомы фæдыл куыд рацу-бацу кæндзынæн? Äвгъяу нæ уыдзысты? Äмæ мын нырма ахæм рæсугъд дзабыртæ куы никуы уыди æппындæр.

Нæ, уыдон æз сærвæтмæ иударон не скæндзынæн. Нывæрдзынæн сæ æмæ сæ стæй скъоламæ скæндзынæн.

- Райсом-иу æнæ рахæстгæ мауал фæу уæфстæ. Хорз?
- Хорз.

Зæлдаг лæууыди дурыл, æз дæр йæ фарсмæ ærlæууыдтæн. Уалынмæ – уартæ Гæбаты чынды Дзидахон сæ хъом æрбаскъæры. Сæ кæстæр лæппу Ахъя йæ хъæбысы – уый, Барисы куы акодтой, уæд райгуырд. Хистæр Гецайæн та йæ къухыл хæцы, æмæ уайы йæхæдæг Геца йæ бæгъæввад къæхтæй. Зæлдаг мæм æрбакаст.

- Сæ зæрæдтæ фынæй баисты!
- Нæ зонын.

Уæдмæ æрбахæцçæ сты. Дзидахон наем хæстæг æрбацыд, æз мæхиуыл æддæдæр ахæцыдтæн æмæ уырдыгæй федтон – Гецайы къухы уыди хъæбæркæрдзыны сиукъ. Фидар ыл хæцыд, хæргæ дзы нае кодта. Райсомы хурмæ йæ цæстытæ нае лæуудысты, æмæ-иу йæ гыцçыл тыппыр къухтæй куы иуыл схæцыд йæ цæстытæм, куы – иннæуыл.

– Астæуккаг дын кæм и? Уый та де ‘ккой рахастаис, – худы Зæлдаг, йæ сирхбадт билтæ иуæрдæм фæзылын сты.

- Астæуккаг астæуæй фынæй кæны, – худы Дзидахон дæр.
- Кæм, зæгъыс, кæм фынæй кæны? – йæ худын фæурæдта Зæлдаг.

- Йæ зæронд мад æмæ фыды астæу.
- Äмæ ма хуысгæ кæнынц Гæби æмæ Гæбæриан?
- Хуысгæ кæнынц, уæдæ кафтæ кæнынц!
- Äмæ цы хуыссынц? Хур уалæ арвы астæумæ куы ссыд!

Дзидахон баҳудти, цыдæр ræууон худт бакодта æмæ, иу хатт мæн тæрхæджы бынæй куы райста, уæд куыд худти, уый ærlæууыд мæ зæрдыл.

– Дунейыл кæд дыууæ уды кæрæдзийы ссардтой, уæд – не ‘фсин æмæ нае хицай! Не ‘фсин истæмæй схъæрзыдта ‘мæ йæхи æруагъта уатыл, лæг дæр йæ фарсмæ схуыссы.

- Гæбæрианы фарсмæ?

– Уæдæ æндæр исказ фарсмæ! Ныр, дам, зонон цæуылдæр схæцыд æфсин, фæфыдыскъуыд и, абон нае сыстад, æмæ та лæг дæр хуыссы. – Дзидахон куыддæр фæци дзырд, афтæ Зæлдаг хъæрæй ныккæл-кæл кодта. Райсомы сыгъдæг уæлдæфы йæ зæлланг фæцыди уыцы кæл-кæлæн. Стæй та зæгъгæ кодта, æмæ та йæ ныхас дæр фæзæлланг кодта:

– Уо, худәджы Гәба фәуай!
Гепа йәм хәрдмә скаст, къәбәр ын цы къухы уыди, уый йә цәстүтәм схаста.

- Хәргә дәр нә бакәны?
- Кәд ус бахәры, уәд уый дәр бахәры, кәннәуәд сабыр фәхүйисси йәхицән, нынкъард вәййы, афтәмәй. Куы йәм бакәсай, уәд дә зәрдәйи тутгә ныттәдзисты.
- Гәр әмәй ын ус афтә нә фәзәгъы: әз рынчын дән, фәләды та цы хуыст фидыс, мәнә ләг?

– Ницы ын фәзәгъы.

Зәлдаг мәм йә ләдзәг әрбадардта.

- Гъа-ма, Дзең, мә ләдзәгтыл мын фәхәц. – Әз ләдзәг куы райстон, уәд рог фәгубыр кодта әмәй Геңайы йә хъәбысмә фелвәста. – Мәнә куыд уәззау у! Кәд уә кәрдзынта иуыл нә бахордтай! – ныууләфыд Зәлдаг.
- Бахордта сә, ма тәрс, – бахудти Дзидахон. – Уыцы къәбәр ма ын дзы баззад әмәй йә къухы рахаста.

Әз кастән Дзидахонмә әмәй мә зәрдил әрбаләууысты дзыццайы ныхәстә. Әвәццәгән, дам, арв йә къабәзтә кәм ауагъта, уым Гәбаты чындзәй хуыздәр къасәрәй йә къах нәма бавәрдта. Гәбәриан, дам, уымәй әппәлынай фылдәр нәу. Къахәй, дам, ыл куы нылләууяй, уәддәр, дам, уый дә зәрдә ма зәгъәд, әмәй, дам ын йә цызызитт фехъусдынә.

Тәрхәджы бынәй мә куы фелвәста, уәд дәр куыд хорз уыди йә хъәбысы! Уыцы фәлмән әмәй уыцы хъарм. Стәй цыма цыдәр әндәр уәлдәф бадт уыцы әрдәггом тәртти алыварс. Дзәбәх дзы суләф дә риуыдзаг, уәд цыма кәмдәр спәртт кодтаид уләфәнты мидәг. Әмә дзы әз мә риуы дзаг суләфын нә уәндидтән.

– Сә фыд дзәбәх фыссы? – йә хъәбысы бауыгъта ләппүйи Зәлдаг.

– Кәм фыссы, кә! Ныр дзы уартә кәдәй-нырмә нә уыди тәххәтт. Әмә мәт-мәрдтүтә кәнүй йә мад. А фыд та ын ныфсытә әвәрынмә фәвәййи. Әндәрәхсәв уым фәсдуар сывәлләттү пысултә ахсадтон. Уымән сыкъа йә къухы, хиңауән, әмә кувы – нәхи Рагъыдзуарәй райдыдта әмәе уартә фәсхочы Нарыдзуармә ахәццә. Уым әрләууыд әмәе фәрсү әфсинь:

– Дзәбәх мәм хъуыстай, ацы ус?

Æмæ йæм дзуры æфсин:

– Хъусгæ та дæм куыд нæ кодтон, уыцы лæг, фæлæ-иу цима дзæгъæл дæр адæн мæ хъуыдты. Æмæ мæ, цымæ, цæмæн фærсы?

– Цимæ дзуæрттæй кæй кой не скодтон, ахæм мын дзы нæ аирвæэти? Ницы базыдтай, дæ дзæбæх фыдыстæн?

– Куы ницы ‘рхъуыды кодтон ахæмæй. Уый зонгæйæ дæм дзæбæх хъуыстайн! Пуй, налат!

– Цима сæ кæйдæр кой не скодтон, – дзуры та лæг. – Æмæ тыхсын. Тыхджын тыхсын. Куы мæм фæхъыза æмæ мын куы нæ баххуыс кæна мæ бæллцонæн.

– Æмæ сæ кæцы уыдаид, сызгъæрин тæбæгъты йын фæкуыв-дæуа!

– Цы зонын! Фæлæ мæм мæ иу зæрдæ афтæ дзуры, цима Къуапчайы дзуар уыди.

– У-у-у! – йæ цæнгтæ арвмæ фæхаста ус, – уæд æм раздæх, æз дæ мæрдты уазæг, Къуапчайы дзуар карз дзуар у, æмæ йын йæ хъыг ма райс.

Æмæ йæм раздæхти æмæ йæм бирæ фæкуывта. Стæй баныз-та сыкъа æмæ ныфсытæ æвæрьин байдыдта æфсинæн:

– Ды, ацы ус, тыхгæ ма кæ, нæ лæппуйæн æнæ ‘рçæугæ нæй. Афтæ æнæнхъæллæджы ‘рбалæудзæн нæ дуармæ, æмæ йæ зонгæ дæр нæ бакæндзыстæм. Ай дын мæ Хуыцауы къух – мæнæ дæумæ куыд кæссын, афтæ йæ зонын – рæхджы йæ ардæм хъæуы.

– Дæ ныхас куы ‘рçæуид, æмæ сæкæр куы фæхæрис уыцы дзыхæй, – цима йын лæгъстæ кодта, уый хуызæн йæхи бакъул-тæ кодта хицаумæ æфсин. – Куывд бæргæ скæниккам. Стыр куывд. Далæ Хæмпæлгомæй ацырдæм къахылдзæуæг нал ныу-уадзиккам, æрхониккам сæ, нæ уæныг аргæвдиккам, ме ‘вæрд арахъхъытæ сисин æмæ сæ тулгæ фæкæниккам!

– Истыгæр сты дæ арахъхъытæ, сфаг дын уыдзысты? – фærсы йæ лæг уыцы цинарæзтæй, цима æрхæццæ и Бари æмæ цима йæ фарсмæ лæууыди.

– Сфаг мын уыдзысты, бирæ мын сты.

Ныр ныхас кодтой æмæ сæ сæртæ æнахуыр разыйы тылд кодтой кæрæдзимæ, æмæ сæ ныхас афтæ бадти кæрæдзийыл, æмæ загътон: ныр ацы ныхасмæ цы Хуыцау хъусы, табу йын уа! – уый син куыд хъуамæ фæуа æнæбаххуыслæнгæ! Æмæ мæн дæр уырнын байдыдта: æрçæудзæн Бари. Æнæ æрçæугæ йын нæй.

Мәнән та мә цәсттыыл ауад, иухатт әй Джогәйы уыгәрдәны күүд федтон, афтәмәй.

Max сын сихор схастам. Уыдан уыңы фәтәны әрцәйцыдысты – ағас хъәуы ләгтә. Хур арвы астәу ләууыд әмә фәтәны цәвәдҗы ‘рттывд йеддәмә ницуал баззад, цыма арвәрттывд уыд, уымәй уәлдай бәстә рухсәй байдзаг и. Разәй Зәриба цыди, йә фәстә – Бари. Max карст-карст, уисты сәртү хизгә сә цурмә баңыдыстәм әмә, на сихоры дзәкъултә на къухты, афтәмәй се ‘мцид кодтам – уыдан кәрдгә кодтой, max – әнәуи. Барийыл хәдон на уыд, әмә-иу цәвәг күү расәрфта, уәд-иу цәнгты хәңгъәфтә хъыбылтә абадтысты, йә бәрзәйы нуәрттә-иу суәнгтә авәрдтой. Хәсән йә астәумә күү фәцәйхәецә кодтой, уәд хъәр кәнү Зәрибамә Бари:

– Гъе-гъе-гъе, Зәриба, әнә ныссургә дын наәй ам дәләмә, фәлә, наә феххуыстон, ма зәгү!

Әмәй йәм дзуры Зәриба дәр кәрдгә-кәрдүн фәстәмә, дәләмә карсты кәронмә кәсы, афтәмәй:

– Сургә мә рагәй кәнис – аэз әй зонын, фәлә дын байраджы фыдәбонау күү фәуа, уымәй наә тәрсис?

– Нә тәрсисин, наә, фәлә дзәбәх кәрд, цысудзагъд ма кән, уыгәрдән карстәй әнәкарст ма кән!

– Цысудзагъд, уәдә! Ди дәр әй афтә күү сыйтигъыс!

Уәдмә та иннә хосдзауты хъәр дәр байу и:

– Гъе-гъе-гъе-еел..

Әмә уыңы стыр фәтәны цыма ссывд хосы ауылән атылдә-уыд, уыйау ауылән кодта уыңы алыхъәләс хъәр уым дәләмә.

– Стигъгә йә чи скәны, уымән йә уисыл бәрәг у, – дзуры Бары әмә кәрдәг баст күүрисау ратәхы цәвәдҗы гуырцъәй әмә уисы сәр абады, – әмә дә уис нарапәй-нарапәгдәр ма кән, фәлә хәбәцәл ләуу!

– Гъе-гъе-гъе, ләппу!

– Аңаң әрцәудзән, әңәг, кәсгә ма-иу фәкә, – дзуры Зәлдаг хъәрәй, афтә хъәрәй дзургә йә никүү федтон. – Стәй байдайдысты цәуын иннәтә дәр уый фәстә, – әмә уазал уынгәй хъарм хәдзармә чи ‘рбахиза, уый уәнгтә күүд бакә-ной әхсызгон рызт, афтә әхсызгон рызт бакодтой йә уәнгтә. Стәй цыма йәхи бынаты ләууын нал бафәрәзта, уый хуызән хәстәгдәр баләууыд Дзидахонмә, әмә ныр фәрсәй-фәрстәм ләууыдысты дыууәйә – сә хъәбысты сә дыууәйән дәр файнә

саусәр ләппүй. Уым хистәр ләппу чи у, уый йә къухы йә къәбәрмә әркаст әмәй йә ие ‘фсымәрмә бадардта.

– Гъа!

Фәләй уый къәбәр исынмә нә арәхст. Хъәбәркәрдзыны сиукъ цы ад кәнен, уый дәр нәма зыдта. Әнәуи йә къух аратил-батил кодта къәбәры цур әмәй йә тыппыр былтәй цыдәр әнәмбәрст, фәләй удән әхңон мыртә раирвәэт:

– А-а-бы-бы-бы!

Ләппу йә былы бынәй уыцы әхсызгон мыртә куы суагъта, уәд мән дәр бауырныдта: әрцәудзән Бари!

– Әмәй та чындызәхсәвтә кәндзысты, – Дзидахон баҳудти әмәй худгә-худын ме ‘рдәм әрбакаст. – Әмәй та Дзеңң дәр искәй хъәбысы абаддзән.

– Куыд ма дын абаддзән Дзеңң искәй хъәбысы?! Йәхәдәг угустур ләппу куы у уәртә.

Әмәй Дзидахон ныккәл-кәл кодта, афтә ныккәл-кәл кодта, әмәй йын сывәллон йә тыппыр къухәй йә былтәм бавнәлдта әмәй та дзы әрдәбөни хуызән райхъуыст:

– А-а-бы-бы-бы!

– Ләппутә нын цәмәе гуыры, уый зоныс? – худгә-худын фәйнәрдәм аракәс-бакәс кодта Дзидахон. – Цәмәе цә, Дзеңң абадти мә хъәбысы ‘мә уымән. Ди дәр-иу Дзеңңи абадын кән дә хъәбысы! Әниу, ди әндәр хъәумә цәудзынә чынды, дәу Микка ам никәмән дәтты.

Уыцы ныхәстәм Зәлдаджы уадултыл фәйнә сырх тәппи абадти, әмәй сын цыма се ‘мбәхсынмә хъавыди, – уайтагъд дзурынмә фәци:

– Куыд абадти дә хъәбысы Дзеңң? Әмәй далә Росеты ләппу куы абадти дә хъәбысы!

– Росеты ләппу – фыццаг, фәләй уый бирә нә афәстиат мә хъәбысы, уайтагъд ай аскъәфтой, йә цамтә әмәй йә цындандае йәхи куы фесты, уәд. Стәй та – Дзеңң.

– Стәй ма Дзеңң та кәд?

Дзидахон уыцы әхсызгон фәхуд-фәхудәй нал әнцад, әмәй та-иу йә урс-урсид тъәпән дәндәгтә фәзындысты йә бәзджынгомау былты ‘хсән.

– Уый нәхәдәг зонәм – әз әмәй Дзеңң. Әңдәй, Дзеңң? – йә цәститә дәр худгә кодтой Дзидахонән әмәй мәм сә афтә худгә-худгә фәдардта. – Нал ай хъуыды кәнис, Дзеңң?

- Кәнүн, – загътон аэз.
- Уәдә куыд уыди? – Аэз ай әмбәрстон – уыцы әхсәвы кой кәнүн цыди Дзидахонмә. Аэз дәр куы кодтаин йә кой, йәхәдәг дәр, аәмә куы бахәстәгдәр уыдаид уыцы әхсәвмә – афтәй йә фәндыйди, цыдәр әхсизгон дзы әфтыди йә удыл. Фәлә аэз цы хъуамә загътаин!
- Дзәбәх уыди.
- Цәмәй дзәбәх уыди? Мәнә ма йә Зәлдагән радзур, куыд уыди, уый.
- Уәләе йын ай сәрвәты радзурдзынән.
- Ам ын ай радзур.
- Ам ма йын ай куыд радзурон! Хъом скъәринағ сты. Хур уалә кәйонг ссыди!
- Аңаң әрәдҗы кәнәм, – загъта Зәлдаг, ләппуйы сырх уадулән иу рог ба акодта аәмә йә зәхмә әруагъта. Йә ләдзәг айста мәнәй. Аәмә ахъәр кодтам хъомыл. Уыцы бон мәм рива-дафон бауырдыг и Зәлдаг:
- Куыд уыди, куы, Дзеңц, куыд абадтә Гәбаты чындыи хъәбисы?
- Кәм дзы абадтән, ницы дзы абадтән, – мә ныхас бустәйы хуызән уыд – кәд мә ныууадзид, нал мә фәрсиң кәд. Фәлә – марадз зәгъай!
- Куыд ницы дзы абадтә? Уәдә Дзидахон цытә дзырдата? Стәй дәхәдәг дәр куы загътай.
- Цы загътон мәхәдәг дәр?
- Абадтә дзы.
- Цы дзы абадтән! Уым сә тәрхәдҗы бын бафынәй дән. Адәм аңысты ‘мә уым бazzадтән. Стәй райхъал дән.
- Цафон райхъал дә?
- Цәмәй зон, цафон уыд!
- Цәмәе райхъал дә? – Цәмәйзон, цәмән райхъал дән. Уазал зәххыл хуыссыдтән аәмә райхъал дән.
- Уәдәдәр наә ләуууди Зәлдаг. Фәхуд-фәхуд кодта, афтәмәй мә фарста ‘мә фарста. Фәлә фәхуд-фәхуд цәуыл кодта, уый не ‘мбәрстон.
- Стәй, куы райхъал дә, уәд цы ми кодтай?
- Цы ми кодтон? Ницы. Бари мә нәхимә ахаста.
- Аәмә ма Бари бадгәе кодта?
- Гъо, бадти! Аңдәр ай цы мәт уыди!

- Уәдә уый дәр хъал раци?
- Уый фынаңай нае уыди.
- Уәдә цы ми кодта?
- Цәмәйзон, цы ми кодта!
- Әмә ма уәд йәхъәбысы куыд абадтә Дзидахонән?
- Ницы абадтән. Әнәуи мә тәрхәджы бынаңай фыңцаг уый райста.
- Чындз дәр бадгә нал кодта?
- Цәмә ма бадти? Райхъал и уый дәр.
- Цәмә райхъал и?
- Кәугәе кодтон, әмә уымә.
- Цәуыл куыттай?
- Нә зонын.

Уәд тәрхәг хъыс-хъыс кодта ‘мә уый хъыс-хъысмә райхъал дән, уый зыдтон, фәлә, хъыс-хъыс цәмән кодта, уый нае зыдтон. Ныр ай зыдтон. Ныр алцыдәр зыдтон, фәлә уыдәттә дзурыныл куыд схәңцидаин Зәлдагән!

3

Хъом систадысты. Фәйнәрдәм апирх сты. Сә даргъ къудитәй сә фәрстә цыиччытә кодтой, афтәмәй нәргә-уләфгә ләбурдтой кәрдәгмә. Әз ма уәддәр Уәйиджыдурыл лаууытән. Әмә уырдыгай сүздөн – далә дәле хъәләрдзыйы къутәртә ләгүүнырдәм сәхиуыл кәм әрбахәңцидысты уым, кәройнаг къутәрүү бын иу стур хуысгәйә баззад. Әз дуры сәрәй мә къух адартон стурьырдәм.

- Далә не стуртәй иу нае систад.

Зәлдаг йә ләдзәг йә уәхсчытыл цәхгәрмә ауагъта, афтәмәй лаууыди бынаңай дуры рәбүн.

- Кәм? – уәләмә мәм скости.

– Далә уым, – азамыдтон та дәләмә, мәхәдәг Зәлдагмә әркастән. Зәлдагән, хәрдмә йә ләдзәгмә кәй сәвнәлдта, уымәй йә къабайы тәрттә фәйнәрдәм ахәңцидысты әмә йә урс-урсид риутә сә сай риудәтты дзәбәх куыд нае уыдышты, ууыл андәгъышты мә цәститтә. Әз фефсәрмы дән әмә дуры сәрәй хизынмә фәдән.

– Цом-ма, кәддәра цы кәнү!¹ – загътон ма бынаңай әмә дәләмә атагъд кодтон Зәлдаджы разәй. Стурмә наема ныххәңцә стәм, афтәмәй ныл йә цинаңдзаг гуым-гуым ссыди.

Цы базонын ма нын æй хъуыд, кæйдæр хъуг ныzzад. Зæлдаг бустæ кæнынмæ фæци:

– Ныр уый афтæмæй чи рауагъта, уымæн иу-дыууæ дзæбæх ныхасы зæгъ, уæд ын нæ хъæуы! Гæр уæдæ дæ цæстытæ хизынмæ не сты, дæ хъуг уадзыс æмæ йæм æркæс!

Хъуг Гулаты хъуг разынд, се стыр парна хъуг. Мах куы ныц-цыдыстæм йæ цурмæ, уæд фестад æмæ-иу йе ‘хсызгон гуым-гуым райхъуыст, куы та-иу мæсты футтытæ дæр ныккодта, æвæццæгæн йæ рæуæдæн тарсти, æмæ уыцы æнæрхъæц сдæрд кодта рæуæды. Йæ даргъ æвзаг-иу кæуылты æрбасдæрдта, уым-иу рæуæды хъуын уыцы лæгъзæй аzzади.

Зæлдаг дзуццæджы æрбадти рæуæды фарсмæ æмæ йæм йæ худгæ цæстытæй каст. Æрдæбон кæй ærbamæсты Гулатæм, уымæн йæ фæд дæр никууынал зынд йæ цæстомыл. Бавнæлдта рæуæдмæ, йæ дыууæ æнгүүлдзы йын йæ дзыхы атъиста, æмæ йæ хъæлдæг кæл-кæл ссыд.

– Гъа-гъа-гъа, дæйы, дæйы!

Рæуæд сцæйстад, фæлæ размæ фæуæзgæ и æмæ йæ уæрджытæ йæ быны фесты. Хъуг та багуым-гуым кодта, йæ фынðз ныппака æмæ тæрк футтытæ кодта йæ фынðзæй.

– Фækæс-ма мæм, Дзецц, – дзуры Зæлдаг – фæдæгыл æй бафтауæм, уадз æмæ адæйа.

Рæуæдæн йæ хъуын уыди хъарм æмæ ивæзаг уымæл. Бавнæлон æм, уый мæ зæрдæ нæ хаста, фæлæ иугæр Зæлдаг загътæ, уæд æндæр гæнæн цы и! Схæццыдыстæм ыл дыууæйæ, слæу-уын æй кодтам. Куылдæр фæхæст и фæдæгыл, афтæ йæ къуди ныттылдта, афтæ ныттылдта йæ къуди, цыма дуне куы базмæла, уымæй тарст æмæ лæгъстæ кодта дунейæн: ма базмæл, ма схъæллæба кæн, бауадз мæ!

Зæлдагæн йæ мидбылхудт спæрттæввонг нынðзыг и йæ цæстомыл, æмæ ныррухс и йæ цæсгом, афтæмæй мæм раздæхта йе ‘гром.

– Хъæумæ цæуын дæ бахъæудзæни, Дзецц, уæдæ йæхæдæг цæугæ нæ фækæндæн, хæсгæ та йæ куыд фækæндзыстæм, бакæс-ма йæм – къамбецы рæуæды йас! Рарвит-иу сæ, дæхæдæг-иу мауал рацу. Бафæллайдзынæ, стæй æнæуи дæр ныр изæр у. Мæхæдæг сæ аскъæрдзынæн.

– Хорз, – загътон æз æмæ куыд лæууыдтæн, афтæ фæуыр-дыг кодтон.

Уыцы афон хъәуы рагәй нал уыдтән әмә дзы мә цастьтә ирвәэзтәтә кодтой. Никуыцәй дзы хъәләба хъуысти, никуыцәй дзы змәләг зынди. Уәзәгыл Гулатырдәм күң фәзылдтән, уәд ауыдтон Демсары: сә разы цы даргъ хъәд уыди, ууыл бәхбадт кодта әмә йын пъәнәзәй йә цъар стыгъта. Мах әмбәйттә уыдыстәм Демсаримә. Скъолайы дәр иу къласы бадтыстәм. Ныр цыппәрәмтәм бахызтызтәм. Фәлә ма, цымә, бацәудзыстәм цыппәрәмтәм? Хәстәй ма искај равдәла скъоламә! Нә ахуыргәнәджы дәр, дам, нын акодтой. Далә Дзауырдыгәй кәңцидәр хъәуәй уыди. Кәд чызг ахуыргәнәг ссарой искуы әмә нәм уый әрбарвитой, фәлә мах хуызән хъәутә гыццыл нәй, әмә уыдоны фаг чызг ахуыргәнджытә кәм и!

Сә хъуг ныzzади, уый күң загътон Демсарән, уәд ныzzылди хъәды уәләе, фестади, надзахи хъәды рагъыл әркүуырда әмә йә хъәд хъиләй аzzад надзахийән.

- Сайгә нә кәнис?
- Нә кәнин, – загътон аз.
- Уәдә ма сомы ракән.

– Цәмәй дын расомы кәнон? Уә хъуг заинагәй рауагътат әмә уә рәүәд әрхәссүт уалә! – Уым не смәсты дән, сәрвәты, фәлә ам. Уәдә, сә хъуг йә тәнтәй уләфын нә фәрәзта, афтәмәй нын ай нә фыццаг скодтой! Ныр, дам, ноджы сомы ракән!

- Фәләуу-ма, Дзеңц, әмә сыл рәүәд ныйгардта, ‘ви нәл?’
- Цәмәйзон, цә!
- Нә йә федтай?
- Ницы йә федтон.
- Гъомәй йә куыд нә федтай?! Ай диссаг нәу – дә цуры рәүәд райгуыра әмә сыл у – нәл у, уый ма фенай! Хъомгәс нә, фәлә хуыгәсән дәр нә бәzzыс!

Аз фәгъыздых дән Демсары уайдзәфәй.

- Уәд та цы хуызән у? Уый дәр нә федтай?
- Федтон.
- Әмә цы хуызән у?
- Сау ‘мә йә ных – урс.
- Иууылдәр урс у йә ных?
- Гъо.
- Кәрәй-кәронмә? Гъе, гъе, уәдә! – цин кодта Демсар. Стәй йә мидбынат әрзылди. – Ныр әм цәуыл ацәуон?

Бәх

мæ куы уайд, æмæ мын бæхыл куы нæ фæлæууа, куы мын хауа бæхæй. Уæдæ ‘мæ дзоныгъ аласæм, нæ гыццыл лæгдзоныгъ. Уым æй сæвæрдзыстæм æмæ йæ æртеу-тæу кæндзыстæм.

Æрхъуыдьджын æмæ амалджын уыд Демсар. Ныр дæр хъуыд-дæтæ йæхæдæт лыг кодта, мады фæрсгæ дæр ницæмæй акодта, цыма сывæллон нал уыди, цыма гъæйтты лæг уыди.

– Дзоныгъы йын уат бакæндзыстæм, фæлмæн уат æмæ рахæц-дзыстæм дзоныгъы.

– Аэз нал цæуын. Аэз ам лæууын.

– Куыд нал цæуыс, куыд лæууыс ам?

– Зæлдаг афтæ загъыта, ды, дам-иу мауал рацу, цæмæ ма, дам, цæуыс, ныр, дам, изæр у.

– Цом мемæ, алæ, уый дын Зæлдаг æмæ фæсмын! Уæдæ йæ иунæгæй куыд æрласдзынæн! Уæд та искуы фæлдæхгæ акодта мæ дзоныгъ.

– Кæдæм дын фæлдæх!

– Уогъ, кæдæм! Уыцы тæссар-мæссар фæндæгты!

Уайтагъд ацæттæ кодта дзоныгъ æмæ йыл ахæцыди. Аэз йæ фæдым цыдтæн.

Фæндгæ дæр мæ нæ кодта, фæлæ мæ фæндгæ дæр кодта – фæндгæ мæ уымæн кодта, æмæ уыцы дзæбæх рæуæды уым дæлæмæ куыд ласдзыстæм, ууыл цин кодтон мæхинимæр.

Нæхи дуармæ куы ‘рбахæццæ стæм, уæд дæлæ сæ хæрд ссæуæ-ны ссæуынц Симона ‘мæ йæ бинойнаг Быдзион. Быдзион разæй цыд, йæ дæларм – се ‘ртыкъахыг бандон. Бандонæн йæ раззаг къах уыди даргъ, æмæ йæ сæрыл цæвæгæгæтæн хъæсдарæг конд. Быдзион бандон цыдæр тавицы хаст кодта йæ дæларм, цыма хуыны тæбæгъ фæцæйхаста дзуары бынмæ. Йæ къухы та дзæбуг уыд æмæ уый та атил-атил кодта, куыд цыди, афтæ. Симона цыди Быдзионы фæстæ. Йæ дыууæ лæдзæджы-иу размæ æмист акодта, стæй-иу сын сæ астæумæ иугай байста йæ къæхтæ. Йæ дæлармæ цæвæг зынди уымæн та æмæ мæм диссаг каст – куыд нæ хауди цæвæг йæ дæлармæ. Уæзæджы сæр ын уыцы лæгъзы æрæвæрдта йæ бандон Быдзион, æмæ йыл куы ‘рбадти Симона, уæд æм дзæбуг дæр радта, йæхæдæт сæхимæ атагъд кодта.

– Дæуæн цæвæг нæй? – фæстæмæ мæм ракаст Демсар.

– Нæй, – загътон æз.

– Гъенеыр дын куы уайд цæвæг, уæд дын æй нæ рацæгъдид Симона.

- Дәуән ис?
- Цы, цәвәг?
- Күйд нә мын ис!
- Кәм дын уыдис?
- Оке мын сарәзта, ‘ндәр мын кәм уыди!
- Күйд дын сарәзта Оке?
- Стыр цәвәг алыг кодта ‘мә дзы гыццыл сарәзта. Иннәтән дәр сарәзта.
- Әмәе аевгъау нәу стыр цәвәг лыг кәнынән?
- Цәй аевгъау у! Уәдә уыцы стыр цәвдҗытә хәссын куын нә фәразәм, уәд сәе кәрдгә күйд хъуамә ныккәнәм! Дәсәм әмәе иуәндәсәм номырәй, дам, әңцион у!
- Әмәе ныр куы ‘р҆цәуой, уәд ма сын кәм уыдзән цәвдҗытә?
- Сардзысты. Уый мәт дә ма уәд.

Сәх холлагдоны раз уыцы дзәбәх тымбыламад цъери ләууыд, йәе фарсмае иннәе дәр йәе баңгулгәнәнмә схәццә. Сәх аразәнтә сәм фәйнәрдигәй ныттынг сты. Демсар сәм йәе къухәй азамында.

– Уәртәе кәсис! Нырма мын иу цъерийи бәрц та карст и. Уәддәр нә уыгәрдәнтәм нә уадзынц, әндәра афонмәе цал уаиккой мәе цъеритә, уый зонис?

- Чи уәе нәе уадзы уыгәрдәнтәм?
- Симона ‘мә нәе Оке нәе уадзынц.
- Цәмәннә?
- Ныссәндәзистут, дам, уыгәрдәнтә. Йәхәдәг нын йәхи цәвәгцәгъдәг скодта. Уым әрбадти әмәе йәм уырдәм хәссын байдайынц сәе цәвдҗытә. Раңгъды сәе уыцы дзәбәх, гыццыл ма йәе адау әмәе йыл рахәцын нал фәхъяуы.

Уәдмәе Симона уыцы дзәбәх сбадт. Хъәсдарәг бандонән цыкъахыл уыд, уый йәе дыууә уәраджы ‘хсәнты сдарты и. Симона йыл цәвәг әрфәлдәхта, йәе армәй йын йәе ком хъәсдарәтмә әрәлхъывта әмәе цәгъдын райдынта. Мах әм куы баввахс стәм, уәд йәе цәгъдын фәуагъта, әрбакости нәм. Демсар әрләууыд. Әрләууыдтән әз дәр.

- Кәдәм рааст стут, мәе уд, уәе дзоныгъимә? – дзуры нәм. Демсар дзуапп дәттынмә фәци:
- Мәнәе нәе хъуг ныззади әмәе рәуәд ласынмә цәуәм.
- Уым уын ныззади, сәрвәты?
- Гъо, – мәхи фәдзурәг кодтон әз дәр. – Уалә Сырхлә-бырдтыты бын.

Фәлә Симона уәddәр Демсаримә кодта йә ныхас.

– Гәр әмәй йә афтәе заинагәй кәдәм уагътат? Сывәллон сси Къадзиан!

– Дзыңца нәхимә нә уыд, әмәй хъом әз раугътон райсом.

Демсар дзоныгъыл ахәңцыд, раст уәд фәхъил кодта йә дзәбүг Симона.

– Гъәтт, уыңы галиудзавд Гыри! Уымә баздәх әмәй йә тугомынты фәкә! Уәдә хуыбы уырджы хуызән араст и ‘мә уалә Зиуыгәрстыты ныллаууыд әмәй ныссәста уый хуызән къәбурхос. Хуыдзәууылттытәй йә ныккодта кәмдәр! Уәд уартә хуымгәрәттә, далә цәнддҗыны уыңы дзәбәх хәмпәл, кәрдәгдҗын – цъус кәрдинәгтәе ис! Нәгъ, уый хъуамә баңауа ‘мә уыгәрдәнү ныллауу, цыма мын ахәм хосдзау у!

Демсар йә мидбынаты араләуу-баләуу кодта, стәй бадзырдта Симонамә:

– Әмәй ныр бынтон әнәе карстәй куы баззайой, уымәй тасын нәү?

– Нәү, сын, нә, – хъәрәй загъта Симона. – Уымәй тасын куы уайд, уәд ай әз зонин. Махмәйы кәрдәг суанг фәззәгмә бәззы кәрдиңән. Әмәй уәдмә маичитә әрцидтүтә кәна нә хосдзаутәй, уый гәнән нәй. Уәдә аллай-аллай әрцид, кәд хъәуыздаг ләгтәй иу Җалдәр не ‘рҖаудзән ардыгәй уәдмә, уәд! Сымах уыгәрдәнү ләгтәе наема стут, әндәра мән нә фәнды!

Стәй аңыстыстәм. Дзоныгъ уыңы хъәлдәг уад кодта Демсары фәстә, цыма йә ласгә нә кодта Демсар, цыма йәхәдәг цыди әмәй цыма байяфынмә хъавыд Демсары. Уайтагъд уым баләууыстыстәм. Рәүәд хуыссыд наууыл, хъуг ай сдәрдта. Зәлдаг иуварс ләууыд йә ләдзәдҗы ‘нцой. Демсар рәүәдес фарсмә йә уәрдҗытыл әрләууыд, йә тәнты йын йә къух әртыйста, әмәй йә хъәр фәңцид:

– Нәэ! Гайлаг! – стәй ие ‘фәгыл атыхст рәүәдән. – Гъә, годолатә фәкәнай мәхи Годо, кәд цы хуызән годола дә!

Уый фәстә йын дзоныгъыл уат бакодтам кәрдәдҗытә ‘мә залмы сыйфәй, стәй наем Зәлдаг дәр фәкасти, афтәмәй рәүәдес дзоныгъы сәвәрдтам, әрбәстүтә йә кодтам дзоныгъы уәлдуэттәм әмәй ахәңцыстыстәм. Рәүәд әнцад хуыссыд, цыма рәүәд нә уыд, цыма ләппу уыд әмәй цин кодта, дзоныгъыл ай кәй ластам, ууыл. Хъуг дзоныгъы фәдил цыд, хәстәй уәлахизәй

чи раздәхы, ахәм әфсәддоны цыдәй цыди – йә стыр сәр размәе уәззаза анкъус-анкъус кодта, куыд цыди, афтә әмә та-иу йә әнахуыр цинбадт хъәләсәй бауасыд. Хутъаты размәе куы бахәццә стәм, уәд әрләууыдыстәм – Җәдҗәджинаң чи уыди, уый дыууә хъәдыл хъиләй кәм ләууыд, уым ныр йә иу фарсыл хүйссыд, йә тымбыл ком гомәй дардта, цыма хъаст кодта, зәеххыл кәй хүйссыд йә иу фарсыл, уымәй. Симона әмә Оке йә фарсмә ләууыдысты. Симона хъәрәй дзырдта:

– Афтә сын загътон, уыцы хъәдыл ма әвәрут, кәд сылыстәгмә фәдзурәм, әмә ма уый дәр искуы ‘рцыд әмә дә Җәдҗәджинаңыл сылыстәг бафтауай! Уәд нын ацы митә чи ба-кодта, уымән йә ласгә мард куы ‘р҇ауид йә хәдзармә.

– Кәй әлгъиты Оке, уый зоныс, – мә хъусы мын әрбасыф-сыф кодта Демсар. – кәй, кә Гитрелы, ‘ндәр кәй! – Стәй дзоныгъ ма бәрн ныууагъта, ләгтәм хәстәгдәр баләууыд. – Дәлә йын мах хъәдәй ралыг кәнәм.

Симона йәм йе ‘ргом раздәхта.

– Тәригъәд нәу уый хүйзән хырхыхъәд халынән?
– Уәддәр даргъ у, хырхыхъәдәй даргъдәр у уәддәр, бирә даргъдәр.

– Цу-ма, уәдә йәм дәхәдәг әмбаргә әркәс, – бадзырдта Окемә Симона. – Хъәд дәр куыд нә фехәла. Кәннәуәд Гула хәрзаг ма зәгъя, куы ‘р҇ауа, уәд. Хырх дәр дәхи хырх сдав, иуәрдигәй әз сбаддзынән әмә бадгәйә лыг кәндзынән. Цы бон мә и!

Оке йә стыр армыл схәцыд әмә йә ләгуын сәрыл әрәвәрдта, цыдәр сдзурынмә ма хъавыд цыма, фәлә ницуал загъя, азылд әмә афтәмәй фәцәйцид уәзәджы сәрты, йә арм йә сәрыл фәцәйхаста.

Mах нә дзоныгъыл ахәцыдыстәм. Рауәды рапгъәвтам дзо-ныгъәй, йә мадыл әй бафтыдтам. Ныр хәлиу ләууыди, йә зәнгтә ризгә нал кодтой әмә та-иу йә тымбыл мукъутәй хъуджы фәздон стүймс кодта. Йә къуди ныр дәр тылдта, фәлә уым, сәрвәты бынтон әндәргъуызон уыди уыцы атил-атил: уәд фыццаг хатт ацыд мады ‘хсыр йә хъууры әмә уыцы цин әвдиста – мәнә куыд хорз у мады ‘хсыр, мәнә! Әмә йын уыцы къудийи атил-атиләй хүйздәр равдисән нә уыди ацы дунейн.

Уәдмә Оке, сә даргъ дыууәкъухы хырх йә дәларм, афтәмәй

әрләууыд хъәды нывәрзән, стәй хъәдән йә тәккә фәрсты цалдәр къаҳдзәфы ракодта дәләмә әмә хъәдыл хырх цәхгәрмә әрәвәрдә. Хырх әртасыд хъәдыл, йә хәңгәнтә зәххыл әрәнцадысты.

— Ауылты йә алыг кәнүн хъәуы, ай, — загъта хъәрәй Оке.
Раст уәд базмәлыд уәзәг: чидәр әрбаңауы!

Max хъәу иппәрд уыди стыр фәндагәй. Әмә иу исчи куы ‘рбаңаңыз, уәд-иу былыл баләууыдыстәм гыщыләй-стырай: чи уа? Нәлгоймаг уыд, уый уайтагъд базыдтам, фәлә йә цыд цыдәр әнахуыр цыд уыди. Йә иу къух тылдта, иннә — нә, әмә иннә къух кәй нә тылдта, уый тыххәй хәлди, цы къух тылдта, уый тылд дәр. Стәй-иу цыма цудгә дәр фәкодта, иннә къух кәй нә тылдта, уый тыххәй.

— Дә мәрдтыстән, цы хуызән цыдтытә кәнү? — бабустә кодта устытәй чидәр. — Куы йә иу къух фәтилы, куы та уый дәр нал батилы.

— Цыма йе ‘ккой цыдәр и, әмә кәд ууыл хәңзы йе ‘ннә къуххәй.

— Далә-ма йә къәхтыл цырыхъхъытә! — уый Демсары хъәр уыд. — Цырыхъхъытә ис йә къәхтыл!

— Цырыхъхъытә а? уәззаугай бакодта Оке. — Гәр әмә йын кәңәй әрцыдаид цырыхъхъытә?

Max хъәуы цырыхъхъытә никәмән уыдис. Уәдә нәм цырыхъджын уазәг дәр кәд цыди! Уәд уый кәңәй әрхаста цырыхъхъытә, чи әрбаңауы, уыңы ләг?

— Саубон мә ма байяфа, әмә Бари ма разына! — әнән-хъәләджы цыдәр цъәхснаг хъәләсәй хъәрәй загъта Дзидахон, стәй йә алывәрсты цыдәр әнәрхъәц ракәс-бакәс акодта. — Әмә йә цонг цы фәци?! Далә йыл иу цонг йеддәмә куы нә и, уәд ай нә уынуг? — Стәй йә тъәпән къухтәй йә цәсгом бамбәрзта, афтәмәй ныззылд әмә уәзәджы сәрты сәхимә фәңгәйцид фәдисы цыдәй, әмә дис кодтон: йә развәндаг та куыд уыны, йә цәститә ‘мбәрзт куы сты, уәд?

Геца мә цуры ләуд фәци, уәләмә мәм кости йә тымбыл цәститәй. Әз ын фәтәригъәд кодтон әмә йә мә хъәбысмә системон.

- Чи у? — бафарста мә Геца.
- Нә зонын, — загътон әз.
- Уәдә чи у? — нәуәгәй та мә бафарста, әмә мын йә уадул

мæ уадулыл æрбаугъта. Дыккаг хатт ма мæ кæй бафарста, уымæй мæ зæрдæ барызти, ноджы ма мын мæ русыл йæ рус куыд æрбаугъта – цыма мын лæгъстæ кодта: «Зæгъ-ма мын æй, гъо!» Исты йæм сдзурын хъуыд – зыдтон æй, фæлæ дзурын куы нæ сфæразон, кæугæ куы скæнон, уымæй фæтарстæн.

Уæдмæ Демсары хъæр фæцыд:

– Бари у, Гæбаты Бари! Далæ ‘рцыди Бари! – былæй ратахти æмæ Симонаты ссæүәны йæхи ауагъта дæлæмæ. Йæ фæдыл ныххæррæтт кодтой инна лæппутæ дæр, сæ хъомпал хъæр сæ сæрты фæстæмæ тахти: «Бари æрцыди хæстæй!» Гæбаты Бари!..

Æз уæзæджы сæр бæззадтæн, Геца мæ хъæбысы, афтæмæй. Дзæбæх æй нæ фæрæзтон – æдфыд сывæллон кæмæй фæзæгъинц, ахæм уыди, – фæчудыдтон-иу, фæлæ йыл уæддæр хæцидтæн.

– Чи у? – бафарста та мæ, лæппутæ куы фæдæле сты, уæд Геца.

– Дæ баба, дам, у, æрцыди, дам. Хъуыды ма кæнис дæ ба-байы?

– Гъо.

– Кæм уыди, уый дæр зоныс?

– Гъо, – йæ сæр банкъуиста Геца.

– Уæдæ кæм уыди? – мæхи дæр ирхæфстон ныхæстыл æмæ уый дæр, æндæр цы ми кодтайн, уый нæ зыдтон. Щæуылдæр тыхс-гæ дæр кодтон, цæуыл, уый дзæбæх не ‘мбæрстон.

– Хæстмæ ацыд, далæ, – былырдæм адардта йæ гыццыл къух Геца.

– Гъо, хæстмæ ацыд æмæ ныр æрцыд.

– Уæдæ кæм и?

– Аербацæуы.

– Цом, ацæуæм бабамæ. Зæхмæ мæ æруадз æмæ мæ къухæй акæ. Æз цæуын зонын.

Æз æй æруагътон зæхмæ æмæ йын йæ къухыл ахæцыдтæн. Уый уыцы дзæбæх фæцæуыныл мæ фæрсты. Æз ын йæ къæхтæм кастæн, йæ тымбыл бæгъæввад къæхтæм. Уый цыд, æнæкъуылымпийæ иста уыцы тымбыл къæхтæ æмæ сæ фæд зæды фæдау зади уæзæджы рыгыл. Куылдæр Симонаты фисынмæ ныххæццæ стæм, афтæ фæхæрд кодтой уыдон дæр. Разæй – Бари йæхæдæг, йæ фæсонтыл цыдæр дзækъул, нæхимæйы дзækъулты хуызæн нæ – цыдæр кæттаг дзækъул, йæ бостæ – йæ риуыл хъатаратау

дзуарса баст, йә галиу риуыл, дзәкъулы бос кәуылты ‘рабацыд, уый тәеккә сәрмә фондзтигъон стъалы, сырх-сырхид тәмәнтә калдта. Орден у, уый базыдтон, әмә фырцинай мә сәрыхъуын арц сбадти. Исдуг орденмә кастән, стәй мә цәс-тыйтә андәгъисты йә уәхскыл: къәздәх күйд әрыскъуыя әмә дзы цы хай фәхицән уа, уый уым күйд нәуал уа, күйд атула уым дәләмә, йә бынат афтидаә күйд баззайа, афтә мәм фәкасти Барийы уәхск. Цәмәйдәр фәтарстән уыңы афтид уәхскәй әмә ләугәйә аzzадтән. Геца дәр әрләууыд. Бари цыд, цыдәр барджын цыд кодта йә фидар къаҳдәфтәй. Ләппутә йә фәдыл бирстой, цыма сәхәдәг нә цыдисты, цыма сә дымгә хаста йә разәй. Уәдмә мах ауыдта Бари, сызгъорда нәм, фәгуыбыр нәм кодта, йә цонг ныл әрбатыхта нә дыу-уәйыл иумә әмә нә йә хъәбысмә фелвәста. Тыхджын нә әрбалхъывта йәхимә. Йә худгә цәстом-иу куы нә иумә фәецарәзта, куы нә иннәмә, әмә-иу кәмә бакаст, уымән та-иу хъәрәй загъта йә ном дәр. Әз ын йә афтид уәхскомә кастән, әмә дзы мә зәрдә уынгәг кодта. Уәдә уәхск уа әмә йыл цонг ма уа? Мә кәуын мә хъуыраццагмә схәццә и – уыңы цонг, уыңы фидар цонг?! Иухатт мә нәхимә цы цонгыл фәецәйскъәфта. Чындахсәв сәм куы уыди, әмә әз сә тәр-хәджы бын куы бағынәй дән, стәй иу-кәддәр куы райхъал дән. Уәд үыңы цонгыл бадтән, цыма бәласы цонгыл бадтән, афтә – бүмбулийы уәз дәр ыл нә кодтон. Скъәфта мә талынг уынгты әмә та-иу цәуылдәр хъәрәй ныххудти. Ныр нал и уыңы фидар цонг, ныр ыл ничиуал абаддзән, ныр никәйуал фәецәйскъәфдән уыңы цонг...

Мә кәуын мә хъәләсү ныщәм и, куы ратона, уымәй тарстән әмә мәхи зәхмә әривәзтон, куыддәр мә къәхтә зәхмә әрхәццә сты, афтә азгъордтон уәзәжджы сәрты фаләмә, уәзәг мын фәсте аzzад. Мә разы цыдәр гәрәен фәци, бахызтән ыл, уым та цъери фәци мә ныхмә, мәхи йыл бауагътон, әмә ных-куыдтон мә хъәләсүйдзаг. Цас фәкуылтаин, уый нә зыдтон, кәд бандадаин, уымән дәр ницы зыдтон, фәлә мын иуафон чидәр мә уәхскыл йә къух әрәвәрдта. Къух къаннәг уыд, уый бам-бәрстон әмә мын хъыг уыди – нә мә фәндиди, әмә мә ләппутәй исчи федтаид кәугә. Фәлтау стыртәй уәд уадз әмә!

– Ма ку, Дзеңц, – дзуры мәм Демсар, – кәннод дә стыртәй куы феной, уәд дәм хәцдзысты. «Әвәццәгән цъери дәр Демсары у»

— ахъуыды кодтон аэз, аборн мын куы әвдиста йә цъеритә — иу ын дзы әнәхъән куы уыд, иннә та йе уәхсчыты онг.

— Цәуыл мәм хәцдзысты? — кәсгәй йәм нә ракодтон, афтәй йәм радзырдтон мә уәхсчы сәрты.

— Кәугәе кәй кәнис, ууыл.

— Әмәе кәуән нәй?

— Кәуән ис, фәләе, ды, Бари кәй әрцыд, ууыл кәуыс әмәе ууыл кәуән нәй.

— Цәмәннәе ис ууыл кәуән?

— Цәмәннәе, цәе, әрцыди ‘мәе уымән.

— Уо, ‘рцыди! Әмәе йә цонг та?

— Йә цонг ахауди ‘мәе цы! Уәдәе йә къах куы ахаудтаид, уәдә әвзәрдәр куы уыдаид ноджы.

— Цәмәй уыдаид әвзәрдәр?

— Цәмәй, цәе, иу цонгимә кусән ис, иу къахимә та — нәй.

— Цы и кусән иу цонгимә?

— Алцыдәр. Фыйайу цәуән ис. Әккөй хәссән ис.

— Хос кәрдән и?

— Хос кәрдән дәр ис. Куыд ис хос кәрдән, уый зоныс? Куыд куы, дәе рон хъатарабаст бакән, стәй дзы цәвәдҗыхъәд стъисс, уый фәстә цәвәдҗы хәңәныл ныххәец әмәе кәрд!

— Уо, кәрд! Цыма әңдон у иу къухәй кәрдин!

— Әңдон нәу, фәләе кәрдән ис.

Әз ма йә цәмәй бафарстан, уый нал зыдтон, стәй мәм дзурын дәр нә цыд әмәе ‘рсабыр дән. Әмәе уәд Демсар балхынць кодта йә ныхасы кәрон:

— Уәдәе къахы хауд әвзәрдәр у цонджы хаудәй, фәләе йә зон.

Уыцы бон иннә бонтәй раздәр әрыскъәрдтам хъом. Афтәй бирә раздәр нә уыд, фәләе уәддәр раздәр уыд — Симонаты хәдзары аууон доны былмәе цы ныххәцца и, әндәр йә сәрты нә ахызти донаен, әмәе-иу иннәе бонты мах дәр әрхәецца стәм, хәдзары аууон дәр-иу доны фале баләууыд.

Ривәд афон дәр нәма уыд, афтәй мәм йәхи әрбаласта Зәлдаг. Цыдәр мәтъәл уыд, афтәмәй йә никуы федтон. Йә цәстомыл сурхид лыстәг әртәхәй бадт. Кәсгәйәе йәм баззадтән.

— Цымәе, ам әввахс хуырхәдҗытә никуы зайы? Хъом кәдәм әфтынц, уым нә — әндәр искуы, сыгъдәг ран.

— Уартә Кәркусәдҗыны! Уым цы нә зайы, ахәм әп-пындәр ницы и.

– Аппындәр? – баҳудт Зәлдаг, цыдәр әнкъард уыд йә баҳудт. Цыма йын ам исты аууон дардта йә баҳудтмә.

– Диси дзы зайы, – ме ‘нгуылдзтыл нымайынмә фәдән, – акъуындела дзы зайы, саджыкъах дзы зайы...

– Саджыкъах! Цы дзәбәх дзырд у. Фәләуу, әмә саг йәхәдәг күү нә цәрүү нә хъәды, уәд нәм саджыкъах кәцәй әрциди?

– Нә зонын.

– Хуыскъадагыл цәуын әм нә хъәуу Кәркусәдҗәджынмә?

– Ойы. Хуыскъададжы нылләуу әмәе йә рәбынмә күү схәңдә уай, уәд фәхәрд кән әмәе уайтагъед уым баләүдзынә.

Зәлдаг та баҳудти, уыцы әнкъард худтәй та баҳудти, әмәе йә әз бамбәрстон – арвита мә, уый мәм йә цәсгом нә хъәцы. Фәләе йә хуырхәджытә цәмән баҳуыд? Әндәр цәмәннә әрцагуырдта исты? Хуырхәг хәргә дәр күү ничи кәнү.

– Ацәуон?

– Зивәг нә кәнүс?

– Нә кәнүн.

– Тәрсгә дәр ницәмәй кәнүс?

– Цәмәй хъуамә тәрсон?

– Уәдә мәнә мә дзәкъул ахәсс, әри, мә кәрдзын дә дзәкъулы нываөрон, әмә дын әнцондәр хәссән уой.

Хызын райстон әмә фәраст дән. Дугъ нә кодтон, әнәуи тагъед цыдтән, фәләе афтә фәнд кодтон: күү нәуал мә уына Зәлдаг, уәд дугъ ратдзынән уырдәм дәр – дугъ, әмәе – фәстәмә дәр. Уадз әмәе дисәй амәла, – күүд тагъед фездәхтән! Фәләе йә дисәй ницы разында, күүд ай бамбәрстон, афтәмәй йә дис бакәна, уымә нал равдаелд. Хызынәй иугай иста уыцы рәхснәг сырхбын хуырхәджытә, атылдта-иу сә, ома сын сә риг цәгъдын, әмәе та-иу сыл хәмц-хәмц раләууыд. Йә уадултә бацардхуыз сты, йә уәнгтыл дәр ахәцыд. Фәләе уайтагъед фәстәмә фәлмән кәнүн байдыдта. Хурмә скәс-скәсәй нал әнцад. Нә сихоры къәбәртә дәр әнәхәрдәй бazzадысты. Рахъәр кодтам хъомыл әмәе сә фәстәе рааст стәм. Әз тарстән – уайдзәфтә нын күү кәной, ома уын уый џафон скъәрд у, хур нырмра арвастәу күү и! Арвастәу нә уыди, арвән йә кәрөн уыди хур, фәләе маҳмә афтә дзураг уыдисты. Нәй, ничи нәм ницы сдзырдта, әмәе сырәзтән. Алчи йә хъугдуцән къәртатае хәссинмә фәзи устытәй – цалынмә не ‘рхуыссыдисты хъуцытә, уәдмә сә әрду-

цой, әмәе сын сәе стәй стын кәнүн мауал хъәуа. Кәннәуәд әңпөн у уый хуызән әфсәст хъуцыты раст-баст кәнүн кән! Уайтагъд әхсыры дегъ-догъ райхъусти фәйнәрдыгәй, әмәе уәлдәфы риг әмәе ‘хсыры тәф йеддәмә ницуал уыд.

Хутъаты фәскъул, Җәдҗәджинаджы фарсмә бадтысты хъәуы ләгтә: Симона, Оке, Микка. Се ‘хсән кәд нә бадти Парамон дәр, Еппейы фыд. Цал әмәе цал азы фәхызта нә хъәуы хъом Парамон! Еппе ма сывәллон ләппу уыди, нә хъом хизын нын куы райдыйтой, уыцы сәрд! Уартә Гәба дәр әрбаңәуы. Йә фәстә – цалдәр къахдәфы фәстәдәр – Дзидахон. Йә къухты сәе гыщыл фынг Дзидахонән.

– Дзеңң, – дзуры мәм Дзидахон, Гәба йә куыд нә хъуса, афтә: уайсадгә кодта Гәбамә. – Гъа-ма, уәртә ләгтән фынг авәр. Ёз сын истытә радавон.

Ёз фынг райстон. Уый фәецәйцыд, фәләууыд, фәзылди мәм.

- Фәллад нә дә, Дзеңң?
- Нә дән, – загътон аэз.

– Уәдә ма ләгтән уырдыг баләуу, нә? Стәй дә аэз нахимә ахондзынән. Махмә бирәе хәринәгтә и, бирәе.

Дзидахон әнахуыр әнәвдәлонхуыз зынди. Ёмәе, Бари куы ‘рцыди, уәдәй фәстәмә афтә уыд. Цыма йә кәдәмдәр дардмә цәуын хъуыд, әнә цәугәй ийн нә уыди уыцы дард ранмә цыма, әмәе йәхи баңттә кәнүн хъуыд, афтәмәй ийн рәстәг дәр нал уыд, цәмәй йәхи баңттә кәна, уымән. Уый Бари әнәе цонгәй кәй әрцыд, уымән афтә зынд. Хорзәй хорз уыди йе ‘рцыд, уәдә цы уыди! Фәләе – цонг, цонг! Йә астәуыл-иу чи әрбатыхта йәхи Дзидахонән, уыцы цонг, гъе, уыцы фидар цонг! Нал и уыцы цонг әмәе нал уыздән, никуыуал әрбатухдән йәхи Дзидахоны астәуыл, әмәе фәлтау фәстәдәр куы ‘рцыдаид, бирәе фәстәдәр дәр куы уыдаид фәлтау, фәләе йә дыууә цонджен дәр куы ‘рхастаид йә уәлә. Уәд хуыздәр уыдаид, бәгүү. Фәләе уымәй тас дәр уыди, әмәе мауал әрцыдаид Бари, йә цонг куыд бazzади уым, афтә дзы бazzадаид йәхәдәг дәр. Ёмәе ийн уәд ацы уәзәгыл йә кой цы кодтаиккой, әндәр ын йәхи ничиуал никуы федтаид. Гъо, гъо, уымәй Хуыцау бахи-зәд! Фәлтау әнә цонгәй дәр әрцәуәд! Иу цонг ма ийн ис әмәе уымәй исты амәлтә кәндзән. Астәуыл әрбатухынән дәр, әмәе әнәуи куыстытән дәр.

Æмæ мæ зæрдыл æрбалæууыд Бари. Абон федтон, уалæ Джадайы уыгæрдæны дæргъæй-дæргъмæ уистæ куыд хаста, уый. Æз Хуыскъадагæй куы схытæн, уæд ыл æрхæцыд мæ цæст. Йæ цæвæг даудта, æмæ йæ маҳмæ куыд фæдауынц, афтæ нæ даудта. Маҳмæ раст слæуу, цæвæджыхъæд зæххы æртъысс, стæй галиу къухæй цæвæгыл хæц, куыд нæ змæла, афтæ æмæ ра-хизæй дау! Уый та цæвæгæн йæхи бирынкъ æртъыста зæххы, стæй йæ фарсмæ йæ уæрджытыл æрлæууыд æмæ-иу ын дауæн куы йæ иу фарсыл æруагъта, куы – йæ иннае фарсыл. Уый уыгæрдæны кæрон уыд, æндæр уыцистыр уыгæрдæны ничи уыд, æмæ нæ фидыдта афтæмæй Джадайы уыгæрдæн.

Æз лæугæйæ аzzадтæн, мæ цæстытæ та-иу азылдтон афтид уыгæрдæныл æмæ та-иу фæстæмæ Барийыл схæцыдысты мæ цæстытæ. Уыйас стыр уыгæрдæн – æмæ дзы иунæт хосдзау, уый дæр – кæм ис хосдзау! Тæригъæд та куыд нæ уыд уыгæрдæн афтæмæй! Дауд куы фæци йæ цæвæг, уæд систад, цæвæджыхъæд йæ роны стъыста – йæ рон хъатараабаст уыд йе уæхскомæ, – стæй хæцæныл ныххæцыд æмæ ралæууыд йæ уисыл. Цыди æмæ цыди. Куыддæриддæр мын Демсар загъта уæд сæ цъерийи цур, афтæ. Ацы Демсар цы нæ зоны, ахæмæй æппындæр ници и, æвæщæгæн.

Лæгтæ сабыр бадтысты, сабыр кувтой, цыма бонæн æппындæр фæуынæй тас нæ уыди. Парамоны рустæ басырх сты, æддæмæ ници дзырдта, фæлæ йæхимидағ дзырдта цыдæртæ, æмæ та-иу æм æмæ мæ цæстытæ базылдтон – йæ былтæ дæр змæлыдысты, æмæ-иу бадис кодтон – цытæ дзура уæдæй-уæдмæ йæхицæн?! Уæдмæ та йæм сыкъа дæр æрхæццæ, райста йæ тæпæн æрмтæй йæ ‘рбахъæбысгæнæгau кодта, стæй йыл уæлæмæ схæцыд

– Мæнæ дзæбæх хæаубæстæ! Æз уæм курдиатимæ ссыдтæн далæ мæ мæгуыр хæдзарæй, стыр курдиатимæ. Ныр мын кæд райсат мæ курдиат, уæд уый хуызæн, кæд æй нæ райсат, уæддæр цы мæ бон у – æмбисонд афтæ у: Мысыры мæликк, дам, Зæрæмæджы дзуарæй раздæхт.

Лæгты цыма исты тас бауагъта Парамоны ныхас – фæсабыр сты. Сæ хæрынæй дæр фæлæууыдысты, сæ къухтæ сæ уæрджытæм æруагътой. Æрмæст-иу Оке йе стыр къухтæй куы иу схаста йæ тымбыл сæрмæ, куы иннае æмæ-иу æй æрлæгъзытæ кодта, пецæй цы гуыдын райсынц, уый гуыдынмæрзæнæй куыд æрлæгъзытæ кæнынц, афтæ.

- Курдиат, а² – әрәджиау бакасти Парамонмә Симона.
- Курдиат, уәдә! – сыйкъамә сарәзта йә цәстытә Парамон әмә та уәддәр дзырдта йәхицән цыдәртә. Әз бамбәрстон: әрдәбонәй нырмә йәхицән уый дзуры, ләгтән цы зәгъынмә хъавы, уый, цәмәй сын ай стәй әнәкъәрцәй зәгъя.
- Гәр әмә ахәм курдиат цы у, әмә ләг зәгъын кәй нә фәразал – бакодта Оке.
- Нәе йә фәразын, нәе, зәгъын, Оке, ахәм курдиат у әмә. Мыйаг мыл уәе ңәнгтә күы сәгъедат, уымәй тәрсын, тыхджын тәрсын уымәй. Әмәе уәд зын у зәгъын.
- Әмә та фенцади сәе ныхас, стәй Микка загъя:
- Қәдәм дыл ңәнгтәсистәм нәе ңәнгтә, уанцион ңәнгтә ңагъд нәу!
- Гыццыл курдиат нәу, нәе, Микка, дәе рын бахәрон, стыр курдиат у әмә стыр курдиат зәгъынән ләгау ләг хъәуы. Әз та мәнәе карчырдәджы хуызән ләг дән, әндәр ңәй ләг и мәнәй.
- Әмә та Оке йә сәр ныттылдта.
- Әхсәвәр фәстәдәр бахәрдзына, уымәй хор фылдәр нәе ләууы. – Зәгъ дәе курдиат әмә дәе сыйкъа дәр бануаз. Уартә ىә кәдәй нырмә дарыс дәе къухы!
- Уәдә мәм байхъусут, уәд уын аэз амәлон. Цәвиттоны хъуыдагән, аэз сഫәнд кодтон ардәм слизын, уәе хъәубәсты ‘рҔәрүн. Уәе хъәубәсты мәе уартә афтә Хъараманты куырой чи у, уымән аңырдыгәй хуссары фәдджийи цы дзәбәх ләнкау и, гъе, уышы ләнкауы әрәвәрин мәе мәгүүр хәдзар, уырдәм ай сласин әмә.
- Ләгтә сәе ңәсгәмтә Парамонмә аздәхтой, сәе ңәстытигътәй та-иу сәе кәрәдзимә бакәстытә кодтой.
- Әмә ам мах хъәуы әрцәрай, афтә зәгъыс, уо Парамон, афтә дәе бамбәрстам?
- Афтә зәгъын, афтә, уәдә куыд зәгъын әндәр! Иунәг бындар мын ис, әмә уый афтә бафәндыйд, әндәр ма аэз ңәй ралидз-балидзы ләг дән! Фәлә уый афтә бафәндыйд, а уәзәг бауарзта әмә ىә хъыдажы куыд бацәуон!
- А Еппейә зәгъыс? – цыдәр хъавгә ىә бафарста Микка.
- Еппейә зәгъын, уәдә кәмәй зәгъын! Нәе йын кастыстут а уалдзәдажы ىә митәм! Әз ын афтә зәгъын – мәнә нәхимә хъәуы дәр хъомгәс хъәуы, фыйайу дәр хъәуы әмә ма уырдәм җәмә цәуәм, ам әркәсәм, нәхимә! Нәе мәм байхъуиста. Әмә

уый, чи нæ байхъуса, ахæм лæппу у! Фæлæ йын ацы бæстæ фæадджын и, æмæ мæ къæхтæ куыд ныццæвон æмæ афтæ куыд зæгъон – нæгъ! Уæддæр æм ссæуинаг уыдтæн, лыстæгфос хызтон, ныуугътаин сæ, фæлæ уайтагъд цæуыныл фæци, æмæ ма кæмæ цыдаин! Уас, уыщы хæст чи рауагъта, уымæй сыджытыл мыггаг куы нæ бæззаид! Фарн сымахмæ дзурæд, мæнæ лæппутæ!

Лæгтæ хъусæй бадтысты – æвæццæгæн сæм диссаг каст: уæдæ дæ хæдзар райхал, исказæй уæзæгмæ йæ фæлас, уым æй сæвæр æмæ дзы уым бацæр! Ахæм диссаг ма искуы æрçыд!

– Стыр хæдзар мын нæу, стыр хæдзар мæгуыр лæгæн цы хуыцау дæтты! Айхалин æй, дзоныгъыл æй ацамаин æмæ йæ ам авæрин уæртæ. Уыщы лæнкау бауарзта. Хъом-иу куы фæцæйскъæрдтам райсом, уæддæр-иу æм хъуамæ фæстæмæ фæкæс-фæкæс кодтайд, гъе! Эмæ хорз. Хорз цæрæнуат у. Акæс-ма – дæ цæугæдон дæ разы, дæ суадон дæ цуры, дæ куырой дæ къæсæрмæ, хъæд – дæ уæле. Цы ма дæ хъæуы? Эмæ мын дзы кæд йе ссыдмæ фæздæг ссæуид, æмæ бацин кæнид мæ иунæг!

– Гыццыл курдиат нæ разынд дæ курдиат, Парамон, – цыдæр ивазгæ ныхасыуагæй загъта Симона, йæ лæддæджытæм æрæвнæлдта, йæ уæрджытæм сыл хæстæгдæр æрбахæцыд. – Иу февнæлдæй кæй алыг кæнай, ахæм курдиат нæу. Фенæм, афæрсæм. Эниу мæнмæ дæр хъус! Кæй ма дзы хъавын афæрсынмæ цымæ, чи ма дзы и!

– Уæдæ æз уый нæ зæгъин! – йæ къух фæхъил кодта Микка.
– Чи ма стæм, уыдон мæнæ стæм. Иннæтæм уырдæм кæм фæцæудзыстæм æмæ уым сæ фæстæ кæм зилдзыстæм иу хæстæй иннæ хæстмæ, цæмæй сæ бафæрсæм, уый тыххæй! Ай лæг цæрынмæ цæуы не ‘хæнмæ, хæрынмæ нæ цæуы, æмæ йæ ‘рбауадзæм. Кæннæуæд ныл, йæ уазæджы йæ къæсæрæй чи раздæхта, уый æмбисонд нæ цæуы, мæ хъæубæстæ!

– Энæуи къухылтухгæ лæг дæ, – ныхас та аиста Симона, – кæнæ загъд ракъахай, кæнæ ‘взаг бахæссай, кæнæ маст бадарай дæ зæрдæйы – ахæмтæй дæм нæ зæрдæ не ‘хайы. Уæдæ а Елпейæ дæр цы зæгъя лæг! Нæхи сывæллоны хуызæн у, хъомыл дæр ам, нæхи уæзæгыл куы сси!

– Кæм схъомыл и уæдæ! – загъта хъæрæй Парамон.

Изæр нæма уыд. Стæй махмæ æнæуи дæр изæр æрæгмæдæр цыди иннæ рæттæй, сындæгдæр нæм изæр кодта. Хъавгæ-хъавгæ-иу хъуамæ æрцæйцыдаид изæр, гъе, цима йæхи истæуыл куы

скъуыра, уымәй тарст. Уыцы афонмә-иу кәмтты рухс әрбадти, хәдзардзин әфсин йә рәбынты исты күйд әрфәсташауәрц кәна, афтә. Әмә-иу стәй хур куы аныгуылд, уәddәр ма-иу уыцы рухс сыйндағ ивылди хъәумә әмә-иу изәрмилтыл ңәст кәд әмә кәд схәцыди!

Уалә Ныхыл фәуырдыг кодта Бари. Йә ңәвәг йә уәхскыл. Җәвәг – хәрдмә хъил. Махмә ләппутә афтә хастой сә ңәвдҗытә. Хистәр хосдзаутә чи сты, йә уәхск кәмән бафәллад ңәвәг хәссинәй, уыдон-иу әруагътой сә ңәвдҗытә дәләмә, фәлә ләппудәр чи уыд, уыдонәй йә ңәвәг дәләмә уагъдәй ничи ахастайд.

Ныр Барийы ңәвәгыл уыцы хәрдмә хъиләй хуры тынтә абад-абад кодтой, әмә та-иу спихыләйттә калдтой ңәвәгыл, әмә дәләмә, хъәумә афтә зынд, цыма Ныхәй судзгә әхсидав әрцәйхаста Бари йе уәхскыл. Мәнән әхсызгон уыди, Бари йә ңәвәг хъиләй кәй әрцәйхаста, уый, стәй-иу хуры тынтә кәй спихыләйттә кодтой ңәвәгыл, уый дәр.

Оке йә дыуә армәй дәр сәвнәлдта йә сәрмә, фәйнәрдәм әрләгъзытә кодта йә сәры фәхстә йә әрмттәй.

– Нәхимә дәр ләппутә и ‘мә кәд уыдонәй дәр исчи бахъав-бахъав кәнү уыцы ләнкаумә, әмә куы ныммадзуратә уәм – уымәй тәрсын, гье, әндәр әспышындәр ницәмәй тәрсын – аба-бай! – загъта Оке хъәрай, стәй фынгәй иу дзиңдайы карст райста, фыщаг әм әркаст, стәй йә, фынджы астәу цы ңәххы тәпп уыд, уым атылдта ‘мә йә ахордта, йәхәдәг әүүилгә-әүүилин йә цонгмә бавнәлдта Парамонән. – Гъомә уал уыцы сыйкъа ба-нуаз, стәй ам уыдзыстәм, уәд та дын нәхи хәдзәрттә дәр дәттәм. Цъысс!

– Нә зонын, нә зонын, – йә сәр фәйнәрдәм аракүл-ба-кул кодта Парамон, фәлә уәддәр сыйкъа сдардта йә дзыхыл.

Уәдмә Бари уәзәгыл әрбарастан. Парамоны куы федта, уәд йә цыд фехәләгай кодта, цыма цудгә фәкодта, уый хузызән. Йә ңәвәг әристә йе уәхскәй, ңәдҗиджинаджы фарсыл әй бахъил кодта. Парамон сыйстад, йә размә баңыд йә гуыбыр цыдәй, фыщаг ын йә къух райста, стәй йын йе ‘фәгемә сәвнәлдта йә цыбыр цонгәй. Бари йәм әргүбыр кодта, Парамон әм куыд сәххәстаид, афтә.

– Бәргә мын хъыг уыди, дә цонг афтәмәй кәй әрхастай, уый, фәлә цы мә бон у! Уәд әй Хуыцау фәндаджы сәрдәнтә

куы фәкәнид, махән ацы дудгәбонтә чи бавзарын кодта, уыцы ләдҗы!

Бари ницы дзырдта. Зылынджын ләппүйе ләуд кодта ләгты раз. Йә къух иу йеддәмә кәй нә уыд, уымәй тыхсти – афтә мәм зынд. Күы-иу ай йә бәрзәймә схаста, күы та-иу ай йә гәлифей дзышпы ёрттыста. Йә салдаттар гәлифе дардта, фәлә йә цырыхъытә нә дардта. Әмә мәнмә афтә каст – әвәццәгән ын иу къухәй зынгәнән сты. Әндәра скән уый хуызән цырыхъытә ‘мә гуыртт-гуыртгәнгә цу уыцы дурджын уынгты. Хос дәр сә кәрд аәмә алцидәр! Кәд фәуыдзысты уыцы цәфхаджын цырыхъытә: аниу ыл наехимә бигә цыыннатә ‘мә хуыйгә дзабыртимә дәр әвзәр нә фидытта йә гәлифе.

– Иу сыкъяйә нын нә кувыттытыл аммен ницы зәгъис? – фынгмә йә амонән әнгүйләдз фәцарәзта Оке.

– Нәй, – баҳудти Бари.

– Ацу уәдә, дә мад дәумә кәсы, – загъта Гәба.

Бари йә цәвәг райста, йе уәхскыл ай нал сәвәрдта, әнәуи ын йә хъәдыл ныххәңцид аәмә йә афтәмәй фәцәйхаста. Хаттай-хатт-иу цәвәдҗы биринкъ зәххыл дәр банаидзәвд.

Әз йә фәстә кастән аәмә мә тынг әрфәндиd – йемә күы ацыдаин Гәбатәм! Күывды фынгтәй кәй систой, уыцы чырийе къәбәртә аәмә сәм дзидзайы кәрдиҳтә цас и нырмә! Әмә нын дзы әрәвәриккой нә разы, аәмә хәриккам иумә Бариимә! Цола дзиңдайы кәрдих дә иу къухәй иннәмә тәгтәтәгтәй иваз аәмә йә афтәмәй хәр! Күүд аддҗын вәййы диздза, афтәмәй йә күы хәрай, уәд! Йә фәстә та ын чырийе къәбәр дәр схәсс дә дзыхмә. Чырийе къәбәртә, чи зоны, хъарм дәр бакәниккой. Уәдә Гәбәриан уазал къәбәртә әрхәсдзән фынгмә! Дзидахон сә әрдavid уазаләй дәр. Әрда-вид сә ‘мә исты хъазән ныхәстә кәнид аәмә сын чыритә хъармы бәсты ацәуйккой. Фәлә Гәбәриан хәдзары күы уа, уәд Дзидахони ницы хъуыддаг и Барийи размә хәринаң хәссынмә. Әмә күүд хорз вәййы чыри, науәгәй йә күы схъарм кәнай, уәд! Йә сой рахъары, әдде йыл сбады, зымәгон ахсәв дуары тарвазыл халас күүд сбады, афтә. Йә цъар фәхъәбәр вәййы аәмә йә дзәбәх мыртт-мыртт кән!

Фырәхсызғонәй мә уәнгтә барызтысты.

Афонмә Бари хәры. Бады фынгыл аәмә хәры. Фәлә, цымә, күүд хәры? Иу къухәй күүд хъуамә хәра? Әз никуы федтон,

иу къух йеддәмәе кәмән нәй, ахәм ләг фынгыл күңд фәбады ‘мә күңд фәхәры, уый иу къухәй чъирийи карст сис фынгәй әмәе йә хәр. Дзидзайы карст сис дә иу къухәй әмәе йә дә дзыхы акән. Фәләе йә дзидза лыг кәнин күң бахъәуа, кәнәе чъири – сәттын, уәд та?! Уәд күңд алыг кәндзәни дзидза, кәнәе күңд асәтдзәни чъири?

– Уәдәе ‘мә нәем, мә хъәубәстәе, – райдыңда уәззаяугай Гәба, уәзәг әгәр күң ‘рсабыр и, уәд, әмәе афтә зынд: дзурынвәнд нә кодта, фәләе, уәзәг әгәр күң ‘рсабыр, уәд нә бафәрәзта уыңы сабырән. – Ләг әрбаләууыд, әмәе йын йә къух саразәм. А бәсты цәрәнуаттәй фылдәр цы и, кәд исказ хъәуа цәрәнуат, уәд! Уәртә Арсыхуымәй ләджы йә къах хәсгәе дәр күң нәуал фәкәны, кәнәе дәләе Бәхтыцәнтәй! Уым искуы әрцәр әмәе дә иу къах де ‘нәе къахыл сәвәр әмәе афтәмәй цәр! Къәдз-мәдзыты дон дәр дә фәдардзән. Уыңы балер кәсагәй быр у уыңы Къәдз-мәдзыты дон, быр. Дзугтә-дзугтәй күң раңацәйцәуынц, сә сырх стъәлфәнтә күң раңаихәссинц се рәгътыл, уәд дә цәститыл ныххаудзынә, афтә дзәбәх вәйынц, гъе! Уәдәе, уым цы фосаздахәнтә ис, кәнәе дзы цы маргъдарәнтә ис, уый иу ран дәр нәй. Әмәе, дам, нәхи ләппутә! Уыйас дәр күң хъәуид цәрәнуэттә нәхи ләппуты! Ай та не ‘нәзонгә ләг нәу, әгайтма йә немә цәрын фәнди. Бакәсәм, уәд та нын цы амонд әрхаста нә хъәумә!

Ләгтә күң базмәлыдысты, уәд фынг исынмә дәр нал фәләууыдтән, нәхимә дәр нә баздәхтән – тарстән, уым күң нәуал уон, уәд мәм нәхимә күң ‘рбаңауа Дзидахон әмәе мә сәхимә күң акәна. Бариимә мә күң сбадын кәна фынгыл, уәд күңд кәсдзынән, Бари иу къухәй күңд хәры, уымә? Нә, уымә кәсын мә бон нә бауыздзән. Стәй, уый хъуамә йә иу къухәй әрәвнал-әрәвнал кәна фынгмә, әз та хъуамә дыууә къухәй хәрон?! Комкоммә уалә мә фыдыфсымәртәм атагъд кодтон фәскүлтә-фәскүлтү. Тымбол сәхимә нә уыд, әмәе иу әниу кәд уыди сәхимә Тымбол! Йә иу цәст сахъат уыд, әмәе йә хәстмә нә акодтой, фәләе йә әнәуи цыдәр къордмә ныфысты. Хәстәй чи ралыгъд, ахәмтә дәр фәзынди, хәстмә чи нә күымдта, ахәмтә дәр уыд, хәхты мидәг ләгәттә-йедты ‘мбәхстисты. Әмә уыдоны фәдым зылдысты, ахстой сә әмәе сә хицауды къухмә ләвәрдтой.

Әмәе-иу къуыригәйтты хәдзармә не ‘раeftыд Тымбол. Сәхищән

нырма сывәлләттә нә уыд, әмә махыл, әз әмә мә дыууә хойыл, зәрдиаг уыдысты, сәхи сывәлләтты цинтә нә истой.

Леза мәм цыдәр зәрдәхсайгә кәститә кодта, әвәццәгән сәм ацафон ңауаг нә уыдтән, әмә уый тыххәй. Әрәджиау мә бафарста:

- Кәм уыдтә?
- Никуы, – загътон әз.
- Куыд никуы?
- Дәлә үәзәгыл ләгтән уырдыг ләууыдтән.
- Әмә цы ми кодтой ләгтә үәзәгыл?
- Бадтысты. Гәбатә сын фынг рахастой уырдәм.
- Әвәццәгән ма сәм сә күвүдү фынгтәй иститә аzzади.
- Гъо.
- Әмә дзы ды ницы ахордтай?
- Нәегъ.
- Уәдә дын стонджы нәу?
- У.
- Цом уәдә мидәмә. Әрдәбон, зәгъын, дә фыдыфсымәр искуыцәй куы фәзына, уәд йә уазал къәбәр ңәимә нынныхъуырдзән, әмә нә картәфтәй иу бын ракъахтон. Бәстыдзаг картәфтә дзы рахауди. Раst сыл цинәй амардтән. Се ‘рдәгәй сын хъәрмхуыпп акодтон, иннәты афтә афыхтон.

Барийы фәстә та Бури әрциди. Уартә Самсоты Бури. Диссаг та куыд нә уыди! Уәдә фыццаг Бари әрциди, стәй та Бури! Барийән йә цонг ахауд, Бурийән йә зәңг, фәтасәнәй ноджы дзәвгар уәлдәр, раst ууылты ахауд йә зәңг. Әхсәвигон әрциди Бури әмә йын йе ‘рцид ничи базыдта: былмә нә атымбыл сты гыщыләй-стырәй әмә йәм уырдыгәй нә кастысты. Уый фәстә сусу-бусуйә куыд райхъуист, афтәмәй кәмдәр барәй баталынг кодта йәхииуыл – йә зәрдә йә нә хаста әмә йә дыууә саджил ләдзәджы йә дәләрмтәм ныццараза, афтәмәй гәпп-гәпгәнгә әрбацәйцәуа быдыры, әмә йәм уәле быләй та кәсгә кәнәй хъәубастә.

Райсом сәм сә дыккаг хәдзәртты чызг Речкә зынгмә буади. Абадгә чызг уыди Речкә, стәй гыщыл сәртәгарәзт. Уайтагъд-иу йә тай-тай ссыди, хъәуа-нә хъәуа, уәддәр. Ныр пеңәй зынджытә ракалдта йә чьецийы саствә әмә гъа-ныр йә ныхдуармә сараза, автә фәекомкоммә и Бурийы цырыхъмә. Уый тәрхәдҗы раз уыцы иунәгәй ләууыд, йә фынды пеңци фәстә.

Бури йæхæдæг сæ фæтæн тæрхæгыл хуыссыд рæбынæй, йæ цæсгом къулырдæм здæхт æмæ фынæй кодта. Речкæ йæ нæ федта. Речкæ ницуал уыдта, цырыхъхъ йеддæмæ. Чьецийы сас-тыл цы къухæй хæцыд, уый нындзыг, иннæмæй йæ сæрмæ сæвнæлдта æмæ йæ дзыккутыл ныххæцыд раскъуынынæввонг. Афтæмæй йæ æрбаййæфта Цыбырон. Йæ мад Бурыйæн. Йе ‘хсы-ры къæрта уым, устытырдыгæй цы тæрхæг уыд, уым æрæвæрдта æмæ Речкæмæ фæци:

– Ахæсс зынг, уæртæ чызг, æмæ æртдзых бакæ. Ныр стыр аходæнафон у.

Речкæ Цыбыроны ныхæстæм йæ хъус ницы бæрæг дардта. Цырыхъмæ джыгъгъыттай баззад. Аæрæджиау, цыма калмыл фæ-лæууыд, уый хъæр фæкодта:

– Уæуу!

Цыбырон æм фездæхт.

– Ацу, Речкæ, дæ зынджытæ ахуысдзысты, дæ зынг ахуыс-са!

– Ахуыссæд, кæд хуыссой, уæд, чи сæ нæ уадзы! – фækъæпп æм кодта Речкæ. – Фæлæ уæртæ уыцы цырыхъхъ уым цы ми-кæны æмæ иу цæмæн у, дыууæ цæмæннæ сты?

Цыбырон æм йæхи фæпыхс кодта, стæй йæм фæсус хъæлæсæй бадзырдта:

– Ацу, лæппуйы райхъал кæндзынæ, æмæ дыл туг уары, уый дын цырыхъхъ æмæ къогъодзи!

Фæлæ Речкæ Цыбыроны ныхæстæм хъусгæ дæр нал кодта. Размæ агуыбыр, афтæмæй æд зынджытæ хæстæг бацыд, йæ афтид хуылфмæ йын ныккаст æмæ йæ афтид къухæй йæ сины фæлмæныл тъæпп-тъæпп ралæууыд, йæхæдæг хъæрæй ныдз-дзынæзта:

– Гъæ, иуæй иумæ фæцæуой дæ хъæбултæ Гитрел æмæ дæ бур рондз фæкæла дæ хъæлæсæй! Раst уæд сонт бадт ракодта йæ уаты Бури. Фыццаг йæ сæр фæйнæрдæм ныттылдта, æвæццæгæн, уа тагъд не ‘рцахста йæ зонд, кæм уыди, уый, стæй йæ æрмттæм æрæппæрста йæ сæр æмæ афтæ гуыбырæй баззад йæ уаты мидæг. Уæдмæ иутай-дыгай хизын байдылтой къæсæрыл устытæ. Чи-иу бахызт, уый-иу хæстæг балæууыд Цыбыронмæ. Дзургæ йæм сæ начи ницы бæрæг кодта, æвæццæгæн, дзæбæх нæ зыдтой, арфæтæ йын кæной, æви йын ныфсытæ æвæрой. Аæмæ-иу лæугæйæ баззадысты. Чи сæ æрмттæдæларм скодта, чи та

әнәуи әруагъта йә цәнгтә. Чи сә цырыхъмә кости, чи та – Бурыйән йәхимә.

Иуафон къәсәрыл аләууыд Бари. Бури йә нә федта, күйдәй федтаид уыцы гуыбыр бадгәйә! Фәләй ийн әнәуи цыдәр хузызы бамбәрста, әвәңцәгән, ие ‘рбаңыд. Йә сәрыл схәңгән, кости Баримә әмә та-иу йә сәр цыдәр риуыгъгә тылд ақодта. Бари цыди Буримә. Йә къәхтә уәззау иста иугай әмә сә уәззау әвәрдта, цыма иронвәндаг кодта. Күй йәм бахәңцә и, уәд ыл йәхи баппәрста уатма.

– Бури!

– Бари!

Цыма дыууә әхсты фәңгизди фәд-фәдыл, уыйау фехъуыстысты уыцы дыууә дзырды, топпы нәмыйджы хуызән тымбыл әмә цыбыр дзырдтә. Стәй скуыдтой әмә күйттой, цыма ләгтә нә уыдисты, хосдзуа ләгтә, цыма хәстмә нә фәңгизты әмә уырдыгъәй не ‘рыздәхтысты, фәләе цыма гыццыл ләппутә уыдисты, цыдәр фыдуаг ми бакодтой, әмә сын хистәртәй чидәр сә фәйнә уадулән фәйнә къәрццы авәрдта.

Үстүтә ләууын нә бафәрәзтой, кәрәдзий җәнгтыл ахәңгизты әмә әеддәмә ахызтысты. Әрмәст ма Речкә бázзад мидәгәй, йә чьецийи саст йә къухы, афтәмәй ләууыд.

– Мәнән иу цонг үеддәмә нал и, – загъта кәугә-кәуын Бари. – Иинә цонг мын ахауди.

Әмә уәд кәугә-кәуын загъта Бури дәр:

– Мәнән та мә иу зәңг үеддәмә нал и. Иинә зәңг мын ахауди.

Стәй басабыр сты. Бари йә къухәй фыццаг йә иу цәст ныс-сәрфта, стәй та ие ‘ннае цәст. Бури дәр рабадт. Йә уәләе урс мидәггаг хәдон әмә әфсәддон гәлифе. Әфәңцәгән дысон уыцы фәлладәй фәэзивәг кодта йә ласынмә, кәнә та ийн цәмәй мад ма федтаид йә зәңг афтәмәй, уый тыххәй схүйссыйд әд хәлаф.

Афтә бадтысты тәрхәгыл, хуыссәнтыл әмә уәззау улә-фыдысты. Уәд байгом и дуар әмә гыццыл гомәй аzzади, стәй дзы мидәмә бахызт Оке. Бари әмә Бури фестадысты. Оке сәм баңыд, Бурыйы къух райста, әрбадәларм әй кодта, цыдәр дзурынмә дәр әм хъавыд, фәләе йәм не сферәзта дзурын. Афтәмәй ләууыдисты әртәйә. Әмә та уәд байгом и дуар. Стәй фыццаг къәсәры сәрты йә ләдзджытә байста, уый фәстә та йәхәдәг бахызт Симона. Уым раст сләууыд.

– Нәй гәнән, мә хур Бури! Уәззау цәф фәдә, уас Хуыңауы цәф фәуәәд, адәмән уыңы митә чи бакодта, уыңы ләг. Уәззау цәфән уәззау зонд хъәуы, әмә дәм уәззау зонд күйд разына, уыңы амонд дә уәд. Стәй ма дзы иу хъуыддаг ис, цы хъуыддаг ма дзы ис, уый дәр уын зәгъездынән – әз уә дыууәмә дәр дзурын. Уыңы хъуыддаг ма дзы ис, әмә ныр уә зәрдәтәм күй ныхъхұсат әмә маст кәнның күй схәцат, уәд йә бон у, әмә уә афтә әмбарджытә фәуа, уәртә сәм фәсмон әрцыди, хәстмә кәй ақыдысты, ууыл, әмә уыл нағ фидауы маст кәнның. Мәнә әз цәрәнбонты маст кәнның әмә мәныл әмбәлы, мәныл афтә әмбәлы, уымән, әмә мыл цы ‘р҃цыдис, уый мыл зәфцы фыдаәй әрцыди. Әз гыщыл әрхъуыдьыджындәр күй уыдаин, уәд уыңы дзәгъәлзаинаг арсы дзәмбыты не смидағ уыдаин, әмә мә ләдзәджытә мә къәхтәй нағ фәфылдәр уыдаиккой. Сымах та хъуамә уә сәртә бәрзәндты хәссат, уә худтә къул дарат хъуамә, ахәм ләдҗыхъәд кәмә разынди.

Уыдзән ма

РӘМОНТЫ Геор

УАЛДЗӘДЖЫ ЦЪӘХ ТӘМӘН

* * *

Дзаболаты Рамазанән

Мастафхәрд, әлхъывд-цъистәй
Зардәмхиң уәд зәрдә ма!..
О, фәлә ыскъуыд хъистәй
Сфәлгъауән цы зәлтә уа?!

Сайд – йә сәрд, йә фәzzәгәй,
Фарн – әddагон уый къәссән...
Уавәрты аәрвәдзәгәй
Нәй адзалмә ирвәзән.

2009

* * *

– Гъей, мардәе, раздәрау рүхс соммә тырн,
Сырх тырысатә фәйлауәнт дә бәстәй!..
Сайәг бәллиңтә йә кодтой уым куырм,
Ам дәр нә ракаст, мәгүырәг, йә цәстәй.

УАЛДЗӘГМАӘ

Дә цъәх тәмән удән – цәрәнхос, әвдадз,
Дә уddәф ныл – базыртә садзәг...
Нә уәнгтә әндзыджы бәстытәй ысуадз
Уәхскуәз куыстмә, фарны фәд уадзәг!

* * *

Монцтән шиллонәй – сәе арт,
Туг дәр мур нәма ‘руазал...
Удән урс диссаг дәе, цард,
Сау диссаг та – сау адзал.

* * *

‘Хца кусынмә аңыди йәе дзыхъхъәй
Ираен, – хорз йәе уд фәдардта.
Ныр фәзынди тынд әмәе гәвзыккәй –
Дзаг хәдзар ыссардта.

АЕВДДАЕС ЦӘЕДИСОНӘЕН

I

Нәе фысджытә... Фәдон-хәрзтә әфтгә сыл
Кәй цәуы арах, мур уым нәй аипп:
Фәрныг Цәдис сын басгүыхы Олимп,
Йәе хур ныр дәр зәринәй скаст... әевддәсыл!

Фыссәджы рис, йәе нәргәе номы уәзыл
«Әпчхи», зәгъгә, әрәхснырыс къуыдипп;
Билетджын сси, куыд нәе кәна чыллипп,
Тәлтәг-тәвдәй – йәе ныхас уа, йәе фәзылд...

Сты иу Цәдисы кәд әмсәр, әмбарәй,
Сәе зәрдәты әрмәст әртә-цышпарәй –
Уәлмонц цәхәр, әрвон уддзәф хәссәг...

Сәе рәнхъытәм ныр та бырсы Гобецон,
Уый, мардзә, баудз, баләуу, мардзә, йе ‘нцой,
Нәе Ираен суайд иунәг уый фыссәг!

II

Уәхскуәз куыстмә не сты дысфистәг нәе цәнгтә,
Нәе фыстыгтә арах – сыйывдуд, цәнкуыл...
Ыстут ныр цы Фысджыты Цәдисы уәнгтә,
О, рагәй дәр уәнг уым нәе хәңзы уәнгыл.

* * *

Фыдбæллæхты сындзын артæн
Æрмынæг наёй, æрхуыст...
Æнаærвæссон зындзырд цардæн
Æрдуийы бæрц наэ рыст.

Цы дуг тыхмийыл сагъуыяа, –
(Раст афтæ у ныр дæр)
Йæ хус къæбæртæм ахуыйæн
Уæлдæрæн у дæлдæр.

Йæ СÆРЫЛ ПЫХС ХÆССАЕГÆН

Цæй, ам ныр уый хъысмæтыл тыхс! –
Æфсарм йæ туджы уа – наэ быхсы...
Хæссы æдзух йæ сæрыл пыхс,
Йæ зонды мур ныздзæгъæл пыхсы.

* * *

Æддаг уынд сайгæ кæны, сайгæ,
Уый зонæм сабидугæй, сонтæй...
Цы лæг цæры йæ гуыраеј райгæ –
Нæй райæг иунæг дæр йæ зондæй.

МУЛКЫЛМАРДÆН

Сæрнывонд æрыгон уæвгæйæ дæ исæн:
Къæйныхæй дæ фæтчы – лæбурын, хæлæф...
Йæ цæфыл куы наэ скæнай хостæ дæ низæн,
Уыдзæн дын фæстæдæр мæлæтдзаг йæ цæф.

* * *

Кæнис та хъæстытæ Хуыщауæй,
Æнаefсонæй сахуыр дæ тъизын.
Цы хæрзтæ нын дæтты рæдауæй,
Лæгау сæ дæ бон дæр уæд исын.

*БЫЗЫККАТЫ Земфирæ***ФÆЗЗЫГОН БОН
ÆРЛÆУУҮД УАЛДЗÆГ**

Фæззыгон бон ныллæууыд уалдзæг,
Æрлæууыд рагуалдзæг зæххыл,
Мæ ехсы ‘рцьыкк æмæ æхситтæй
Ныр ме ‘фсургъ уарийау тæхы...

О, Фарны дуг! Дæуыл æз зарын
Æмæ дæ амондмæ тырнын.
О, пард! Дæ хъарм хъæбысмæ хауын
Æмæ дæ фарнимæ цæрын.

Фæззыгон бон ныллæууыд уалдзæг,
Мæ урс æфсургъ сæппæй тæхы,
Йæ цæфхæдтæй цæхæртæ калгæ,
Мæн цины базыртыл хæссы!

ДЗУЦЦАТЫ Къоста

ЦАРДЫ НЫВТАЕ НУАЗАН

Д

æргъæвсаг Хъайтыхъæн Джызæлү уыдис ардхорд æфсымæр Абысал. Иумæ бирæ хæтæнты ауадысты, лæгдзинады тыххæй сæ сærмæ æгад хъуыддаг не 'руагътой. Кæ-рæдзи æгъдауæй дæр бавзæрстой.

Иу хатт куы уыдис, уæд Хъайтыхъ йæ фыны Абысалы федта, йæ зæрдæ йæм фехсайдта æмæ хохæй быдымæ рааст.

Фысым хүымæтæджы цин бакодта йæ хæлары! Кусарт, дзаг фынгтæ... Сыхбæстæм бадзырдта, уæдæ куыд, ахæм уазæдьжы иунæгæй зæрдæйи фаг сбуц кæнæн нæй. Суанг æмбисæхсæвтæм фæбадтысты.

Дыккаг бон дæр та сæр æмæ бæрзæйил куыннæ афæстиат уыдаиккой! Фысымæй бæлццоны фæндаггаг дæр ма нæ ферох, алцыдæр цæттæ, æрмæстдæр ма йын фæндараст зæгъ. Тыхсгæ дзы, мыйаг, не скодта, фæлæ тæккæ мæнаугæрдæнты заман хæдзарæн йæ фæллойи бæркад уазæгau ахсджиаг у. Эцæг Хъайтыхъмæ цæуынны кой йæ фæсонæрхæджы дæр цымæ нæй:

Æртыккаг бон Абысал хъæуы Ныхасы радзырдта:

- Мæ уазæг цæуынхъус нæу. Цы хабар æм ис, цымæ?
- Фысымы нуазæн æм радтай? – фæрсынц æй лæгтæ.
- Ме 'дилы сæр! Ныхæстыл-иу фестæм æмæ...

– Уәдә дә рәдыйд ма схъәр кән! – бафәдзәхста йын хистәр. Абысал сәхимә куы ’рбаңыдис, уәд та – дыккаг кусарт, ноғай фыццаджы фынг, хонәг дәр та арвыста сыйбәстәм.

Фәндзәм сидтыл фысым сыйтадис:

– Хъайтыхъ, нуазән дәм ныронг Җауыннае ләвәрдтон, зәгъгә, дәхимидағ хъуыды кодтаис, әвәеццәгән. Зынаргъ адәймаг дә мә удаң әмә нәм, зәгъын, иучысыл дә фәллад кәд суадзис...

Хъайтыхъ йә фысымы къухтәй сыйкыа куы райста, уәд арф ныуулағыдис, бирә зәрдиаг ныхәстә фәстә йә банызта, стәй бадты кәронмә дәр әеххәст нал банхъәлмә каст, афтәмәй хъәмә раивгъуыдта.

Нуазәны кад дәләмә кәй артардтам, нә ирон фарн дәр кәд уый тыххәй фәңудыдта?..

БЫЦДАУАГ ҮЫГӘРДӘН

Ламардойнаг Дзампаты мыггагәй ләгтә куыннае раңыдис, фәлә сәм Дотъыры хуызән хъаруджын гүирд нәма уыдис. Йә бындор макуы ныззила, уый цы тых әмә цы уәнгты хиңау уыдис! Ноджы – хәраг. Мәнә Къобы хәрд уырдыг чи раҳуыдта, ахәм хъамбул, ставдуәрагджын.

Раджы заманты-иу зәххы гәппәлы тыххәй хәхбәсты адәм мыггадзагъд фесты, ам та – әнәхъән уыгәрдән. Куырттатәм гәсгә, Тбау-хохы ныгуылән фахсыл цы тъәпәнтә ис, уыдон сә фыдәлты уыдышты. Ламардон сын ныр цы схиңау сты, кәңәй кәдәм сыл сәхи байтыгътой?! Фәлә сә фәстәмә барвәндонәй кәй нал ратдышты, ууыл ныхас дәр нәй. Уәзданәй сә на ратдышты, уый бәлвирд у, фәлә куы бахъәуа, уәд...

Ахәм тәрхәттә әрцидысты хистәрты хъустыл. Кәстәртәм фәдзырдтой:

– Ләгдзинад равдисынмә хъавут, әмә уый хорз. Әрмәст Дотъирәй уәхи хизут.

– Уый та чи у? – бадис кодтой әнәрцәф фәсивәд.

– Ссәут хистәрты уыгәрдәнмә. Хосдзаутә кәрдзын хәрдышты, әмә кәд, иннәтәй хъауджыдәр, иу дынджыр ләг хиңәнәй иуварс бада, уәд әм уәхи ма равдисут. Уый Дотъир уыдзәнис әмә уә уәнгсәстытәй җәнд самайдзән!

Куырттатә хәстәг ссыдысты, хостәрсты къуыбырмә сусәгәй

аууонәй кәсынц әмә далә иу егъяу уәйыг фых галы агъд иуварс фәхәссы, әмә йын цыма карчы сгуыйы уәз дәр нә кодта!

Тыхагур ләппутә уәнтәхъиләй раздәхтысты, әмә уыгәр-дән Ламардонән бazzад.

АЛКАӘМӘН ЙЕ ‘ГЪДАУ – ЙӘ ГАКК

Уәлладжыры Ходыхъәумә сәфтыдысты әнәзонгә уазджытә. Кәрдзындәттон, цингәнаг адәм сыл зәрдәйә сәмбәлдысты, фәрныг хәдзармә сә бахуыздой әмә – фынгтә әвәрыс ма – нал. Чи сты, уымәй дәр сә нә бафарстой. Цыма афтә вәййы, уйайу, дам, хорзәй бazzайут. Уазджытә сә бәхтыл абадтысты әмә дәлә комынарәдҗы фәтәхынц.

– Кәңон уыдысты, кәңон? – фәрсынц фәсивәды хъәуы хистәртә.

– Арвыкомәй, цыма, – әндәр бәлвырдәр дзуапп сә никәмә уыдис, әрмәст кәрәдзимә фәрсәгау кастьсты, кәд сә, мый-йаг, ды зоныс, зәгъгә.

– Фынгыл сымах бадтыстут, хабәртә та уын әз зәгъдзынән, – йә мидбылты баҳудгәйә, загъта урсзачье ләг әмә сә бафарста: – Чырии йә дзаджджынәй хордтой әви йә къәрисәй?

– Йә къәрисәй! – кәстәртәй иу дзуапп радта.

– Уәдә уыдан уәздан Күырттатә уыдысты: алкәмән йә ‘гъдау йә гакк у.

ФИСТАГДЗУ АРКАДИ

Фарныхъәуккаг Дзампаты Аркади иуахәмы йә сыхаг Гәбу-лаимә сәмбәл Фыйяджыбылы. Фысымтә сыл, сә къух күйд амыдта, уымә гәсгә баузәлдысты: фынгтә алы цъәх халәй – дзаг, уалындҗы сын хъайла дәр раҳастой.

Күйдәр фыццаг сидт рауагътой, әмә, зәгъгә, Гәбула ком-дзагмә әрәвнала, афтә дын Аркади афтә куы фәкәнид:

– Әмә маҳән Гәбула хъайла куы нә хәрь!

Ацу әмә ма уыцы ныхасы фәстә дә дзыхмә хойраг схәсс! Хъәдзындзы сыфтә әмә къәбәры мурәй асайдта Гәбула йә комыдәттә.

Бирә фәбадтысты, чысыл, – афтә дәр нал бавнәлдта Гәбула фынгмә.

Фысым уазджыты дуармә рафәндараст кодта. Бәхуәрдонмә

Гәбула сгәпп ласта әмә бәхы ехсәй әрцәфтә кодта:

– Махән Аркади та уәрдоны бадын нә уарзы!..

ФӘДЗӘХСТ ХӘРИНАГ

Заманхъуйлаг Абе йә фырт Батджерийы цыдәр ахсажиаг ныстуанимә әрвиты Җәләкмә йә хәрәфырттәм:

– Әңгәт, хъусыс, Хәзәджеитәм фынгтыл хуыйы дзиңза күү уа, уәд-иу дзы ма бахәр!

Батджери хъәугәрон Зылын цыртмә әрхәецә әмә хъуыды кәнүү: «Ныр Гәбуттәм зәхкъаҳәджы фыңд әнәмәнг уыдзәенис, әмә уәд әз күүд бакәнөн – әххормагәй баҳуыссон?»

Фездәхтис уыңы Җәрдәгәй сәхимә әмә цыма исты хәрзәг-турәггаджы хабар әрбахаста, уыйау дуаргәронәй хъәр кәнүү йә фыдмә:

– Абе, әмә-иу йә басәй дәр ма бацымон?

БАЛСӘДЖЫ ЦАЛХ

Дыууә сыхаджы. Уәллаг Хъобаны сәрмә сә уыгәрдәнтә – фәрсәй-фәрстәм. Зиуәй карстой хос.

Әмә сәхоры хәрд дәр – иумә: цы дын рарвыстой хәдзарәй, уый кәрдәгтил равдәлон кән, әмә цы ис, уый хорзыл баннымай.

Хадзыбечыры хәдзарвәндаг-иу алы хатт дәр кәнә гогызы мард рарвыстой, кәнә бабызы, уәдә иннә листәг хәринәгтә дәр зәрдым әмбәлдисты. Гадзертты байзәддаг-иу сә рәбынәй хъәбәр цыхт әмә кәрдзынәй дардәр никүү әмә ницы райстой, искуы иу хатт ма дзы-иу кәд хъәдиңдзы сәр фәкодтой, әндәр.

Хадзыбечыры хосдзаутән әфсәрмәй кәйдәр хуынәй дәр әнәсаходгә кәм уыдис? Сыхәгтә та-иу уайтагъд гогызыл сәхи андзәрстой. Хадзыбечыры адәмән ма-иу цы гәнән уыди: се ‘ххормаг-иу басастой хъәбәрхоры кәрдзын әмә хъәдиңдзы сәрәй.

Иу бон күү уыдис, уәд Хъадзыбечыр фелвәста дынджыр кәрдзыны цалх әмә йә къуыбырәй рауагъта. Уый тулы, тулы, фәлә нә сәтты. Ноджы ма йә хъыримагәй әртә әхсты дәр фәкодта, әңгәт дзы къәртт нә рахауд, цъула нә аппәрста.

– Уә кәрдзын Балсәдҗы цалхәй уәлдай нәү! Нал дзы фәразын! Амәй фәстәмә нә алкәмән йә сир – йәхицән!..

ЗОНДАМОНӘГ СЫРДДОНЦЬИУ

Цәргәс йәхи арвы бәрzonдmæ систа әмә зилахар кәны.

Сырддонцьиуы дәр уырдаm Хуыцау схаста! Йә сәр разылдис әмә цәргәссы базыры кәрон атъәпән.

Цәргәс әм йә къубал сыйзыхта, йә дисгәnәg цәстытә нал исы әнәнтystт маргъяй. Йәхи йәм нал баурәдта әмә йыл фәтъәлланг ласта:

– Чи дәм арвыста?

Сырддонцьиу ын уыңы уәзданәй афтә:

– Дә фәндагма әдзынәg кәс, науәd дәхи истәуыл цәвүс, әмә дыууәйә дәр сәфәм!

ЦӘМӘН ФӘТӘРГАЙ БЫНАТЫХИЦАУ...

Хуыцауы әлгъыст фесты иу ләгән йә фыртta. Маст кодтой хәдзары уа, уынджы. Йә уды сау бон сә нал уыдис фыдән, се ‘вzәr митәй әddәmә ақасын нал уәндид.

– Гъеныр ма уә къәсәрәй әddәmә чи ақаса, уымән әз фенеын кәндзынән!.. – бартхъирән кодта иубон йә цотмә.

Райсом раджы рабадтис. Кәссы, әмә кәртәй миты фәд ацыд. Смәсты фыд, йә фыртta үәм кәй нә байхъуыстoy, ууыл. Райста фәрәт әмә фәд-фәд фәцәуы. Фәд ай хәдмә бакодта әмә уым иу бәласы цур фесәфт.

– Ацы бәлас мә фыбылыз у! – калы йә фыд.

Уалынмә үәм цүппәй дзырдәуы:

– Цы кусыс, хорз ләг?

Ләг фесхъиудта:

– Кәцы дә уый?

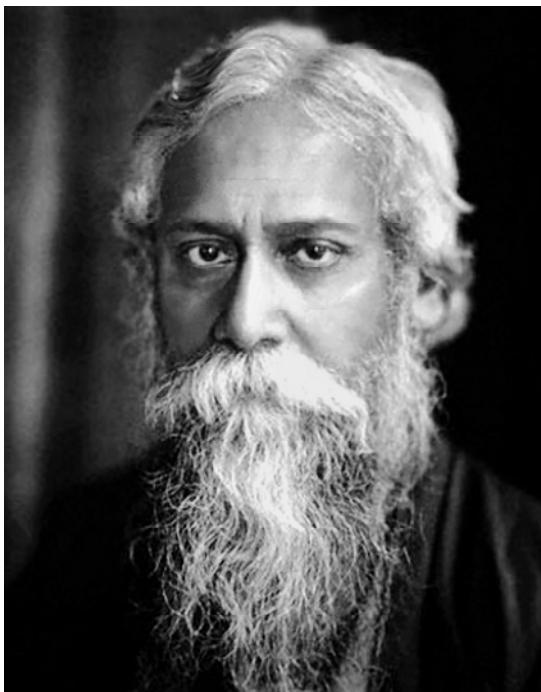
– Дә Бынатыхицау.

– Әмә уым цы агурыс?

– Дә цотәй мә удынаrәgмә сдән: сәхи дәр не ‘мбaryнц әмә кәrәdzи дәр не ‘мбaryнц. Гъемә уын уә хәдзар уәхи бар ныуугътон!

Уәдә бинонтә кәrәdzи куы нә фәуарзынц, уәд сә сә дзуарыхай дәр нә фәуарзы.

РАБИНДРАНАТ ТАГОР: 150 АЗЫ

Тагор йә цардәмбал Мриналини Девимә.

Рабинранат Тагор (1861–1941) – Индийы фарны ләг, номдзыд прозаик, драматург, композитор, нывгәнәг, публицист, философ. Фәлә фыццаджы-фыццаг уыди поэт. Йәй райгуырән бәстәйи йәй хуыдтой кабигуру – поэт-ахуыргәнәг, зондамонәг.

ТАГОР

ДӘ РИСТЫЛ ХЪАЕЦ

* * *

Аерәуы, аерәуы!
Мә зәрдә, дә дзинәйтә ‘вдис,
Дә цәлхъ зарәг самон, бәрzonдdәр ай сис.
Ныггуыш ласта кәрдәг,
Зәхх дардыл аңкъуысы, аңкъуысы,
Ис арвәен дәр хъустә: дә зарәг аәм хъуысы.

ХЪАЕЗ

Сәууон цадмә аәраппәрста аәртах
Амә фырхъаләй арвы рымдзмә стахт.

* * *

Афон дын афтә:
«Әз дун-дуне аразын аив, паракат».
Аз та, дам, дәу аразын, – барджынәй бадзырдта сахат.

* * *

О уалдзыгон цыиу, зарыс та
Нә хәехтә, къохтә, тәрфытән.
Цъәх арв дә махмә парвыста
Хәрзәггурәггаг. Арфә дын!

* * *

Фәсүарын та арвәрдын арвы бын
 Йә авд хуызай калы тәмән.
 Сәттын ыл: гәләбуйы базыр мын –
 Зынаргъдәр, наэ зонын, пәмән.

* * *

Тәлтәг уарын йә тәригъәйтә бафыста:
 Ағъуыз әврагъ йә афтид гуыбын равдыста.

* * *

О, зонын ай, аеппындәр сәе наэ хъәуыс,
 Наэ сәе хъәуы сәе ныйиарәг, сәе мад.
 Нәй уыдонән фыдәлты зәхх, әмгәрттә,
 Нәй къонатә, хәстәг әәмә әрвад.
 Уыдтә рәдау, наэ ауәрстай дә бинтыл,
     Ләвәрдтай сын дә бәркәйтә, дә зонд,
 Дә арвы хур, дә зәххы сойтә, де 'уәенк,
 Дә каддҗытә, дә фарн дәр сын – нывонд.
 Цәмәй фиддзысты уыдон та дә хәрзтә?
     Енаккаг ысты, иблистә, мәнгард.
 Цы дын ратдзысты? Хус дзырдты кәритә.
 Даудхәрттәй сәхи фәластой дард.
 Да ристыл хъәп, дә судзгә цәссиг бамбәхс
     Аәмә фәраз – у түгдзых сырдау цард.
 Аелгъаг удтыл та бакә, мә хур, хъоды,
     Стыничитае, фәтых сыл и фыдах.
 Наэ арвмә скәс – ыстъалытә ныгуылынц.
 Даәлдзәх фәу, сәнтсау аәхсәв, даәлдзәх!

* * *

Мах талынг ныккәнды фәсвәд ран кәмдәр
 Ныгъуылдәй дзыназем, наэ хъуысы наэ хъәр.

Йә цәст наэ наэ исы хәеддзу знаг, фыдгул:
 Аемризәджы ризәм, уәнтахъил, сәркъул.

Аңдәгәлон хиңау мах фосау тәры,
Нә түг нын фәптырда, нә уттах хәры.

Мах фесхъиуәм сонтай, куы фенәм әндәрг.
Аңәбон цагъартә - цы хуыйнәм әндәр!

Ныфс амард нә риуы, нә хъару дәр - саст,
Нә тарсты рәхыстәй нә къабәзтә - баст.

Кәй бон нын у баххуыс, куы хүйссы нә зынг,
Нәхәдәг нәхицәй куы аразәм рыг!

Нә ләгәты хиләм къуырмайә, куырмәй.
Куы нә и раестдинад, Хуыңау дәр куы нәй.

* * *

О Сфәлдисәг, әртыхст нә бәстыл сау низ:
Нә уттах нын әнусон тарстәй бахиз.
Нә тарсты сәр - әддәрәгөн, әлдар,
Ыскодта мын мә адәмәй цагъар.
Уырауынц нә къәмдәстыйджы цәссыгтә,
Нә намыс, не 'хасар фехстәуыди рыгтәм.
Нә хизы знагән не рагъяй йә ех.
Кәнны зыдәй нә зәххы бәркад мерс,
Уәддәр хъәңдәм нә удхарыл, нә рыстыл.
Кәмәй ма уәм, цәмәй ма уәм сәрыйстыр!
Ыскодта ныл нә худинаң бәхбадт.
О не Сфәлдисәг, ахәм амонд ратт:
Фәуәнт бынсәфт хәрам әмә гадзрахат, -
Кәд сулағиқкам риуыздаг, паражат.

* * *

Хъуыддагән ләг йә хиңау у - уый а царды цәуы.
Ләгән хъуыддаг йә хиңау у - әгаддәр ма цы уа?

* * *

У хур әнәнцой - ног фәндәгтә агуры,
Дзыхъхъынногәй та ног рухсимә райгуыры.

* * *

Цъæх-цъæхид фурд – наёй арæнта, кæрон,
 Йæ уæлц'яар лæгъз, тæмæнкалгæ, сыгъдæг.
 Адзæмæй йыл, зæрин таппузаяу, бон
 Фæленк кæны сындаег.

* * *

Аразут, – уыд ахæм дзырд Хуыцауæй, –
 Кувæндон уæе уарзт æмае æгъдауæй.
 Мах та уæд? Аэрвิตæм ын табутæ, –
 Срапдзæгъд кæнæм кувæндонæн дуртæ.

РÆСТДЗИНАД

Уый зараМджы йæхи хъæлæс куы базоны,
 Уæд баззайынц æппæт аивтæ аууоны –
 Йæ хуызтæ скалы авд-авдæй Рæстдзинад.

ТАГОРЫ ХЪУЫДЫТАЙ

- ◆ Тыхæй чи архайы, уый йæ лæмæгъдзинад æвдисы.
- ◆ Суанг стигъджыты æрдонг дæр цæмæй æрдонгæй баззайа, уый тыххæй хъуамæ цыдæр моралон уагыл хæст уа: æвзæргæнджытæн сæ бон у æмæ æнæхъæн дуне дæр стигъой, кæраТзи та – наё.
- ◆ Иу искацы дин йæ доктринаæ æппæт адæмтыл апырх кæннынмæ тырнын куы райдайы, уæд дзы рауайы тиранни.
- ◆ Адæмæн хорзы бацæуыныл æгæр бирæ чи хъуыды кæны, уымæн хæларзæрдæ уæвынмæ рæстæг нал вæйы.
- ◆ Цыргъ уæвгæйæ паракат чи наёу, ахæм зонд алы къаходзæфæн дæр размæ гæпп кæны, фæлæ размæ цæуын йæ бон наёу.

- ◆ Адәймагәй сырд куы рауайы, уәд әппәт сырдтәй дәр аевзәрдәр у.
- ◆ Дә рәдыштыл дуар куы сәхгәнай, уәд дәм рәстдзинадән бацәуән нал уыдзән.
- ◆ Ацы царды хорзәй цы ис (зонд, уарzonдзинад, тых), уыдон тыххәй фидәм уәззау хъалон – хъизәмәрттәй.
- ◆ Адәймаг цәмәй хуыздәр кәна, иудадзыг цинтә ‘взара, уый тыххәй йын фадәттәе аразынц хъизәмәрттә.
- ◆ Мә цәсты кадджын у, бакастәй нә, фәлә уды миниуджытәй йәхи чи равдисы, ахәм фидауц.
- ◆ Ис ахәм уарzonдзинад, арвыл сәрибарәй чи ленк кәны. Уыцы уарzonдзинад тавс хәссы удән. Фәлә ис ахәм уарzonдзинад дәр, арвылбоны хъуыддәгты чи ахъары. Ахәм уарzonдзинад тавс хәссы бинонтән.
- ◆ Сылгоймәгтә материалисткәтә сты, иллюзитә сә ницәмән хъәуынц, иллюзитә сылгоймәгтә нәлгоймәгтән әрәфтауц кәнынц.
- ◆ Амонд йә къухы бафты хиуылхәңгә адәймагән. Дә фәндтәе сәххәст уой, уый дә кәд фәнды, уәд сә уромын фәраз.
- ◆ Хәлуарәджы тын йәхи афтә фәдары, цыма әртәхтә ахсы, әңгәгәй та бындзытә ахсы.
- ◆ Чи бахуыскъ, ахәм цәугәдонән йә ивгъуыд бонты тыххәй арфә нә чындәуы.
- ◆ Аккаг әнаккаджы фарсмә әнцад-әнцойә цәуы, иутәй дәр чи нәу әмә иннәтәй дәр, уый та тарстәй, рамбәхс-бамбәхсгәнгә, иувәрсты хилы.
- ◆ Нуазәны мидәг дон ирд у, дендҗызы дон та тар у. Гыщыл

рæстдзинæдтæ зæгъынæн дзырдтæ ис. Стыр Рæстдзинад та агыппæг у.

♦ Кæцыфæнды наци дæр хъуамæ йæ зонды цырагъ хуыссын ма уадза – цæмæй иннаæ нацитимæ иумæ рухс кæна дуне. Йæ цырагъ кæмæн асæтты, уыцы адæмæн дунеон бæрæгбоны быннат нал вæййы. Аїнамонд сты, цырагъ кæмæ нæй, уыцы адæм, фæлæ мин хатты әнамонддæр сты, рухс кæмæ уыди, фæлæ йæ кæмæн байстой, ие та йæ йæхæдæг әвæгæсæгæй чи ныуагъта, уыцы адæм.

♦ Аїнамонд у, йæ ивгъуыд бонты тыллаæг чи нæ бахъахъхъæдта, уыцы наци, уымæн æмæ уый бавдæлон йæ ивгъуыд бонтæй дæр æмæ йæ абонæй дæр. Байтауынæн æм мыггаг нæй æмæ мæгуыргуры хызын райста, цæмæй сыдæй ма амæла. Мах хъуамæ нæ зæрдыл дарæм, йæ историйæ әнæхай чи фæци, уыцы адæмтæй кæй не стæм... Аїндæр адæмты дæрдажын дзууматæ æмбырд кæнын худинаг у, æмæ йæ хъуамæ нæ сæрмæ мауал хæссæм.

♦ Алы наци дæр хъуамæ йе ‘ппæт мидхъарутæ равдиса æгас дунейй раз. Кæд дунейæн ницы раттынхъом у, уæд уый та хъуамæ нымад æрцæуа национ фыдракæндыл. Уый амæлæтæй фыддæр у, æмæ йын адæмты истори ницы хуызы ныббардзæни.

Бес Уæгъуыры бархи тæлмацтæ

ВИССАРИОН БЕЛИНСКИЙ: 200 АЗЫ

Виссарион БЕЛИНСКИЙ

БАЗЫРДЖЫН НЫХАЕСТАӘ

◆ Цы нә зоныс, цы не ‘мбарыс, уый фаяу – ахәм у курдиат-цих адәймаджы миниуәг.

◆ Іелгъаг у әдзәстом, къәйных хиппәлой адәймаг, фәлә къаддәр әлгъаг нәеу, йә сәр сәрмә чи нә хәссы, йәхицән кад кәнүн чи нә зоны, уый дәр.

◆ Нылләг, әлгъаг уdtæ сә ницәйагдзинады тыххәй сә маst фәисынц стыр әмә сыгъдәг адәймәгтәй әмә сыл сә хъуыдыты чъизитә фәкалынц әнауәрдонәй.

◆ Уарзт әмә әнәуынодзинадәй цух чи у, симпатитә әмә антипатитә кәмә нәй, уыцы адәймаг әндәрг у, әндәр ницы.

◆ Сылгоймаг зәрдәйә хъуыды кәнүн, нәлгоймаг та сәрәй уарзы.

◆ Цард къәппәг у, мах та – мыстытә: иуәй-иутән бантисы сайәнәй хи фәтылиф кәнүн әмә цъысымәй раирвәзын, фәлә бирәтә байсәфынц, сайәнмә әрмәстдәр смудын бафәразынц, афтәмәй. Әнәсәрфат комеди, хәйрәдҗыты амәддаг фәуа!

◆ Рәстәг у әппәты стырдәр, әппәты гениондәр, әппәты әнәаипдәр критик.

◆ Рәстдзинад адәмәй уәлдәр у әмә сә хъумә ма тәрса.

◆ Эгоизм йә хуыз раив-баив кәнүн – хамелеонау.

◆ Әнкъарән арт у, хъуыды та – сой.

◆ Рәстзәрдә адәймәгтәм иу әвзәр миниуәг ис: әнаккәгты, әдзәстом цъаммарты цур сә цәститә дәләмә әруадзынц къәмдәстүгәй.

- ◆ Зондджынта әдилетты цур цыдәр әнахуыр вәййынц.
- ◆ Грамматикә курдиатдәттәг нәу, фәлә курдиатән стыр тыхдәттәг у.
- ◆ ...адәймаг Мәңгизинадән йәхи күү ратты, уәд дзы зонд амә курдиат лиձәг фәвәййынц.
- ◆ Размә чи нә цәуы, уый фәстәмә цәуы: иу ран ләууынән мадзал нәй.
- ◆ Царды күүд у, афтә литературајы дәр ис плебейтә, сау адәм. Сау адәм та әнәфенд, талынг вәййынц, стәй – әдзәсгом, әнәфсарм, къайных.
- ◆ Адзухдәр хъәлдәзәг чи у, уый амондджын у, амондджын та хәларзәрдә вәййы.
- ◆ Дзырд хъуыдыйы айдән у: хъуыды зынәмбарән күү уа, уәд дзырд дәр зынәмбарән вәййы.
- ◆ Литературә хъуамә әнәмәнг әвдиса адәмы цард, хъуамә адәмы мидуавәры символ уа.
- ◆ Хъизәмәрттә чи нә фены, уый амонд дәр нә фены.
- ◆ Мады уарзондзинадәй сыйғыдәгдәр, әнәазымдәр ницы ис.
- ◆ Адәмы ‘взагән йә хуыздәр хъахъянәг академи дәр нә, грамматикә дәр нә, фәлә адәмы удвары у.
- ◆ Гоголь фысгә нә кәнү, фәлә нывтә аразы. Йә фәлгонц-ты йын әнкъарәм царды, дунейы удәгас ахорәнты уләфт.
- ◆ Пушкины стих у уырыссаг стихы әнәмәлгә тип: уымәй хуыздәр нә уыд амә нал уыдзән.
- ◆ Адәймаг йәхи фәндаг күү ссара, йә бынат күү базона, уәд ма йә цы хъәуы? Уәд, зәгъән ис, йәхи зонынхъом ссис.

- ◆ Ахуырад адәймагән хәрзәгъдауы миниуджытә нә ратты, уый әрмәст ахъаз вәййы сә райрәзынән. Хәрзәгъдауы миниуджытә та йын әрдз ратты.
- ◆ Хорз у ахуыргонд, поэт, хәстон, политикон кусәг уәвин. Фәлә уыңы иу рәстәг адәймаг күү нә уай, уәд уый тыңг әвзәр у.
- ◆ Патриотизм ныхәстәй нә, фәлә хъуыддагәй хъумә әвдистәуа.
- ◆ Әңгәг тыхджын курдиаты карз критикә нә амардзәни, ницәйаджы критикәйи рәвдауән ныхәстә уәлиуумә күүд нә сисдзысты, афтә.
- ◆ Аккаг чи нәу, уымәй күү раппәлай, уәд әй уәлдәр нә сисдзынә, уыйхыгъд дәхи фегад кәндзынә.
- ◆ Цалдәр хатты бауарзын фыдракәнд нәу, иунәг хатт бауарзын сгуыхтдинад күүд нәу, афтә.
- ◆ Удәгәсты ‘хсән дәр мәрдтә вәййы, мәрдтү ‘хсән удәгәстә күүд вәййы, афтә.
- ◆ Хицән адәмтү аәмә әппәт адәмы царды дәр вәййы әнамонд рәстәджытә. Уәд әнәхъән фәлтәртә нывондән хаст әр҆цәуынц фәстәдәры фәлтәртән. Фыддуг-фыдракәг аңауы, аәмә әвзәрдинадәй райтуры хорздзинад.
- ◆ Мәнәй әппәлынәй, мәныл цинтә кәнинәй мә худәджы уавәры чи баппары, ахәм әдылыдзәфән йә ных бакъурын кәй фәхъәуы, уый бәргә әмбарын, фәлә афтә бакәнын дәр уәззау хъуыддаг у: суанг мәнг уарзондзинадән дәр фыдәхәй дзуапп раттын мәм күүддәр аив нә кәсы.
- ◆ Ме ‘фсымәртә, мә туг, ме стәг дзәбәх кәй сты, сә цард нывыл кәй цәуы, уый күү нә уынан, уәд мә амонд ләвар дәр нә хъәуы.

◆ Авшадза, цас ис ахәм мадәлтә әмә фыдәлтә: сә үоты зәрдиагәй уарзыңц, фәлә сын иудадзыг сә хъусы җәгъынц, Җард дәр, дам уын мах радтам, дарәс дәр, хъомыл дәр уә мах кәнәм! Үышы әнамонд ныйиарджытән сә фәсонәрхәджы дәр нәй, сә үотәй сәхи әнәхай кәй кәнынц...

◆ Философ силлогизмтәй дзуры, поэт та фәлгонцтә әмә нывтәй, фәлә дзургә үыцы иу хъуыддәгтыл кәнынц... Иу әвдисәнтә хәссы, инна та әвдисгә кәны, әмә нә сә дыууә дәр баууәндүн кәнынц...

◆ Чи нә цы хъуыддаджы ләуд у, уым цас фәразонәй йәхи равдисы, уымәй аразгә сты не ‘нтыстытә.

◆ Армәстдәр, сызгъәрин астәуккәгтә кәй хонынц, уыдан фәпайды кәнынц үәләмхасән бартәй – макәй бахъигдар, архай, Җәмәй дын знәгтә ма уа, ууыл, әмә дә хъул әдзухдәр сах баддзәни.

◆ Җарды фидар мыттаг Җәмән нәй, уый рәстәджы әвирхъау гуылфәнты байсәфы – Җәрыны аккаг нәу әмә уымән.

◆ Хәрзәгъдауы арф әнкъарәнтәй цух адәймагмә нәдәр уарзондзинад уыдзәни, нәдәр намыс, Җәвиттон, адәймаг адәймаг Җәмәй вәййы, уыдәттәй уыдзәни цух.

◆ Дә адәмән йә хъәнтә әмә сахъәтты тыххәй уайдзәфтә куы кәнай, уәд уый фыдракәнд нәу, фәлә стуыхтдинад, әңәг патриотизм.

◆ Поэт цас тыхджендер курдиаты хицау уа, уыйбәрц оригиналондер уыдзәни.

◆ ...Зонд әмә әнкъарән сты, әнә кәрәдзи Җәрән қәмән нәй, ахәм дыууә тыхы. Иу дзы куы нә уа, уәд инна дәр мард у.

◆ Җардәгас бәркадхәссәг куыстән йә гуырән у монц.

◆ Җавәрфәнды намыс дәр, Җавәрфәнды тых дәр хиуылхәңгә сты – уымән әмә сә хъомысыл әууәндүнц.

- ◆ Зонд адәймаджы удварны хотых у.
- ◆ Мәхи тыххәй мын раст чи зәгъездәни, мә хәлар йеддәмә.
- ◆ Хъомылады хъуыидәгты хъуамә сәйраг хотых әмә разән-тардгәнәг тых уа уарзондзинад.
- ◆ Адәймаджы зонды рәбинаң цәджындз у намыс.
- ◆ *Аз әппәтес ахсәжиагдәрыл нымайын зондджын ныхәстә әмә тәрхәттә нә, зонд дәр нә, әнкъарән дәр нә, гений дәр нә, фәлә әргомдзырд әмә рәстдзинад.*
- ◆ Ис ахәм әңгәздинәйтә, адәймаг әрвилбон кәй уыны, хорз кәй зоны, зәгъәм, сәрдигон хъарм кәй вәййы, зымәгон та уазал, къәвдайы кәй ныххуылыдз уыдзынә, арт та судзгә кәй кәнү. Фәлә махмә хаттай афтә раяйы, әмә уыцы хұыматәджы әңгәттә логикә әмә диалектикайы әппәт тыхты аххуысәй хъаҳхъәнин баҳъяуы.
- ◆ Алчидәр, цәмәй йә уды дзәбәхән, йә иу къах иннәуыл әппәрстәй парахатәй цәра, уый охыл, әвәдза, иннәтән цәрыны бар дәр нал дәттид. (...) Махмә ис ахәм әвирхъау тыхгән-джытә: сәхи фыстытәй фәстәмә иннәтәй иуән дәр раядзыны бар нал раттиккой... Хъуыиддаг ууыл дәр нә ахицән уайд. Сәе бон куы уайд, уәд иуәй-иутә әндәр товартә уәй кәнүн дәр нал уадзиккой. Сәе фыстытәй фәстәмә суанг дзул әмә цәхх дәр дуканитәм нал уадзиккой...
- ◆ Адәймагән йе ‘адаг сыгъдәгдзинад әмә аивтә хъуамә йә мидәттаг сыгъдәгдзинад әмә фидауц әвдисәг уой. (*Фәлә араәх афтә дәр вәййы: әддаг аивтә әмә сыгъдәгдзинад фем-бәхсынц мидәттаг саҳъәттә әмә чъизитә. Ред.*).
- ◆ Мә цәстүсүндз сты, фыр цинәй чыллипшытә кәнүн чирайдайы, уыцы патриоттә, әвастхъәртә йә хуыздәр хотыхтә кәмән сты, уыдон. Фәлә, сәттын ыл, тәригъәддаг мәм кәсынц, әнад мын сты әвәлмас скептиктә, абстрактон ләггәндтә, астә-уыстәг кәмән нәй, ахәм дзәгъәл хъеллаугәнджытә.

- ◆ Суанг хъазгэйж дэр сайын әмә цаестмәмитә кәнын нәхъәуы. Дәу тыиххәй чифәндү цыфәндү дзурәд – ды, цы дә, уымәй баззай.
  - ◆ Аппәты стырдәр хәзна – хорз библиотекә.
  - ◆ Поэт зәды номау сыгъдәг әмә бәрзонд дзырд у. Уыцы дзырд хәссы, мәләтү хъомыс кәмән нәй, ахәм кад әмә на-мыс.
-

АБАЙТЫ Лавренти

ЦЫППАР ХАБАРЫ ПЪЫРЫСТЫФЫ БЕГАРА

Лабәйы хъәуы бакомкоммә, Кубаны до-нән йә фаллаг фарс, ис хъәрәсейаг хъәу. Хүйны Ногхъәу. Уым ис рагон фидар. Раджы заманты пъырыстыф бадти уым. Къоста кәцәйдәр әрбацәйцыд йә фыды хәдзармә. Кәсы, әмә Лабәйы цәрджытә тынг бирәйә, галуәрдәттә сугәй седзаг, афтәмәй фәңгәуынц фидарырдәм. Къостайы куы ауыдтой, уәд баурәдтой әмә йыл цинтә кәнүнц. Уый сә фәрсү: цы хабар у, кәдәм ласут ацы суг? Әмә йын радзырдтой, кәй әххәст кәнүнц пъырыстыфы бардзырд.

Уәд сә Къоста раздәхта әмә сә сә хәдзәрттәм арвыста әд суг. Йәхәдәгәт пъырыстыфмә баңыд әмә йәм бартхъирән кодта: «Абонәй фәстәмә ма ды ацы хъәуы цәрджыты куы батыхсын кәнай, уәд мын сар дә сәр кәнү!»

Уымәй фәстәмә, дам, пъырыстыф хъәуы цәрджыты никуыуал бахъыгдардта.

АЕППАЕТЫ ӘВЗӘРДӘР

Цәрәгойы мыттагәй цыдәридәр ис, уыдон, дам, әрәмбырд сты, җәмәй сбәрәг кәной, се гасәй әвзәрдәр чи у, уый. Бирәе радзур-бадзуры фәстә әрцидысты иу

хатдзæгмæ: не ‘хсæн æппæтæй æвзæрдæр у арс. Аэрæнкъард арс, уæдæ цы уыдаид. Фæлæ ма ныхасы бар ракуырда. Загъта, разы дæн уæ уынаффæйыл, фæлæ ма ис мæнæй æвзæрдæр. Сырдтæ схор-хор кодтой: ау, дæуæй ма æвзæрдæр куыд ис уæввæн? Амæ сын уæд уый афтæ загъта:

Мæнæй æвзæрдæр, йæ каистæм чи цæры, уый.

Ацы æмбисонд æрæджы мæ зæрдыл æрлæууыд æмæ ахъуыды кодтон: ис ма, арс цы æвзæры кой ракодта, уымæй ноджы æвзæрдæртæ. Йæ мад-фыды æвзагыл чи нал ærvæssы, йæ къæхтæ йыл чи ныссæрфта, искæй æвзаг та йæ хъæбысы чи бакодта, ирон уæвгæйæ, уымæй æвзæрдæр, æвæцçæгæн, зæххыл хилæгой дæр най.

АХУЫР

Ахæм дохтыры раз бадгæйæ адæймагæн фылдæр рæстæг йæ дзых гом вæййы. Иуафон мæм дзуры, дæ дзых уал, дам, дæ бон у æрæхgæнын. Уæд æм æз хъазгæйæ дзурын: са-хуыр дæн мæ дзых гомæй дарын æмæ ма йæ цы ‘хгæнон? Уый баҳудт æмæ мын ракодта худæджы хабар. Ахæм ракодта ахæм хабар: цæвиттон, лæг уæй кодта йæ бæх. Ахæм хабар: цыдышты æмæ дзы алчидæр, куыд вæййы, афтæ бæхæн каст йæ дæндæгтæм зæронд у æви næ, уый базо-ныны тыххæй.

Бæхæн йæ дæндæгтæм афтæ арæх кастысты, æмæ-иу йæ рæсты æнæуый адæймаг куы фæцæйцыд, уæддæр-иу йæ дзых фæхæлиу кодта.

Афтæ, гье, фос дæр ма цыдæртæ базоны, фæлæ уæддæр иуæй-иу адæймæгтæ ницæуыл ахуыр кæнынц.

МАДЫ ХЪЫГ АМÆ ЦИН

Мæн цыбырæй радзурын фæнды, йæ цард йæ хъæбултæн нывондæн чи ‘рхаста, уыцы диссаджы ирон сылгоймаг Хъай-тиххæты-Дзугкоты Наткæйы тыххæй. (Рухсаг уæд, æгас нал у).

Хъайтиххæнæн йæ цардæмбал куы фæзиан, уæд баззади

сидзәргәсәй цыппар чызджы әмә дыууә ләппуимә. Әнпәты кәстәр ләппу ма уыди дзиңдиздай.

Хабәрттә әрцидысты Фыдыбәстәй Стыр хәсты хәд размә.

1940 азы мад мәлйны къахыл уыд, афтәмәй бахаудирынчындонмә. Дохтыртә әмдзыхәй дзырдтой сә хъуыды: ацы сылгоймагән, дам, фервәзән нал ис.

Сывәлләттәм чи кастайд хиуәттәй, ахәм ничи уыд әмә сә паддзахады сывәлләтты хәдзармә радтой.

Дохтыры ныхас раст наә рауд, әмә сылгоймаг сдзәбәх. Фәлә цалынмә мад рынчындоны хүйссүй, уәдмә чызджытәй иуы чидәр йәхицән аиста. Мад йә хъәбулы агуырдта, фәлә йә хъә бон ссарын нал баци. Күй-иу ын загътой, Фәскавказы цәрдҗытәй йә аистой әмә йә уым агур, күй та-иу ын Астәүккаг Азийирдәм амыдтой. Афтәмәй кәм наә баләууыд әмә кәм наә агуырдта йә сабийы, ахәм нал бazzад. Цы республикәй әмә-иу горәты уыд, уым-иу ирон цәрдҗыты дәр ссардта әмә сын-иу ләгъстә кодта, цәмәй сә хъус дарой, кәд, мыйиаг искәмә фәзынди әрхәссәттәг сывәллон. Фәлә чызг фесәфт, әмә мадән йә цард ад нал кодта, къәбәр аддженән нал бахордта уыцы бонәй фәстәмә. Уәдмә рәстәг дәр йә күист кодта. Рацый әхсәрдәс азәй фылдәр. Хәсты рәстәг әмә уый фәстә уәззау азты, цәмәй йә сидзәртә әххормагәй ма амәлой, уый тыххәй Наткә әрбаздәхт йә райгүрән Ходы хъәумә әмә күиста колхозы.

Сабиты кәстәр Георги ныр ахуыр кодта фәндәм къласы әмә арәх уыдта, мад-иу йә цәсгом базәй күйд бамбәрзта әмә күйд күйдта, уый. Әмә уәд йә ныйярәдҗы раз әрләүуыд әмә загъта: «Әз уадзын мә ахуыр, иумә кусдзыстәм, цәмәй нын цәрын әнцондәр уа, уый тыххәй».

Нә бауагъта мад ләппуйән йә ахуыр ныуудзын. Цәмәй мауал уына йә мады хъизәмәрттә, уый тыххәй йә фәстәмә Дзәуджыхъәумә сласта әмә ахуыр кәннынмә радта сидзәртә интернатмә.

Георги хорз сахуыр кодта, сис хәстон тәхәт-афицер, уый фәстә азты та күиста Дзәуджыхъәуы бәрнөн бынәтты.

Афтә хъуыды кодта Наткә йә иннә сабиты фидәныл дәр, әмә уымән ацыдысты царды раст фәндәгтыл, систы фәзми-наг кәстәртә.

Мадән йә сәфт чызджы хабар та бынтон диссаг рауд.

Советон Цәдисы алы къуымты йә куы агуырдта, уәд уый та уыдис, мад ам, горәты, кәм куыста, уырдыгәй сәдә метрәй хәстәгдәр. Фәлә йә уый дәр әмәе йә чызг дәр цәмәй зыдтой? Кәрәдзиуыл та никуы сәмбәлдисты.

Азтәе раңыди, чызг чындаңдан сси, әмәе йе схәссәг ныйиарджытә әнхъәлдтой, йә раздәры цардай ницы хъуыды кәны, зәгъгә. Әңгәгәй та чызг бәлвырд зыдта, әрхәссәггаг кәй у, уый. Йә цәстытыл ма гәзәмәты уадысты хәдзар, кәрты фос әмәе әндәртә, фәлә кәм цардысты, кәмәй уыд йә мыггаг, уыдаттә нал хъуыды кодта.

Схәссәг ныйиарджытә сывәллоны мадән әгас әнхъәл нал уыдисты. Әмәе уыцы ныфсәй Гуырдзыистонәй фәстәмә Дзәуджыхъәумә әрлыгъысты әмәе әрцардысты, Наткә кәм куыста, уырдәм хәстәг.

Иу бон мад йә куысты уыд, афтәмәй йә кусәг әмбәлттә базмәләйдисты әмәе азгъордтой уынгмә, чындаңәхсәвмә бакәсәм, зәгъгә. Хуыдтой Наткәйи дәр, фәлә зәрдәрыст, әнкъард сылгоймагән йә зәрдә нае куымдта циндинадмә кәсын. Цәмәй зыдта мәгүыр ус, уый кәй уыди, цәрәнбонты кәй агуырдта, уыцы чызджы чындаңәхсәв.

Цалдәр боны фәстә Наткә кинотеатр Дружбә-йы цур дүканийи рады ләууыд, афтәмәй әнәбары байхъуиста дыууә сылгоймаджы ныхәстәм: иу иннәмән дзырдта, нае сыхаг гуырдзиәттәм, дам, уыди чындаңәхсәв, сә ног чында, дам, у диссаджы рәсугъд, у, дам, әрхәссәггаг. Мад ацы ныхәстә куы айхъуиста, уәд дзурәджы афарста адресәй. Фәуагъта йә рады ләууын әмәе атагъд кодта уырдәм. Duар бахоста, әмәе йәм ракаст йә чызг. Цы базонын ма йын айхъуыд, кәд әмәе ацы чызг уыд йә хоты халдих. Мад куы ауыдта йә хъәбулы, уәд йә зәрдә бахъарм әмәе ахауд.

Чызг дәр бамбәрста, уый йә әңгәг мад кәй у, уый. Фәлә-бурдта йәм, йә сәр ын йә хъәбысы бакодта әмәе зәрдиагәй куыдта. Уәдмә Наткә йә чемы әрциyd, кәрәдзиуыл фәчин кодтой, стәй мад разгъордта йә хәдзармә, цәмәй хабар йә бинонтән фехъусын кәна. Сбадти трамвайы, фәлә фыр цинаңы куыста, уый хорз нал әмбәрста, әмәе йә рахизын кәм хъуыд, уый дәр дзы ферох дыууә зылды әркодта трамвайы.

Әппынфәстаг хәдзармә бахызт әмәе йә сывәлләттәм ныхъхъәр кодта: «Уә хойы уын ссардон!»

...Иугәр мад йә чызджы ссардта, уәд ын йә ног бинонтәм, ирон әгъдаумә гәсгә, бацыдысты стыр хүйнтимә.

Чызджы гыццыләй чи райста әмәй йә схъомыл кодта, уыдон уыдысты Тушашвилитә. Мой та скодта Булауритәм.

Дыууә гуырдзиаг хәстәджытә әмәй Наткәйы бинонтә фәәцардысты, әмәй ма сә чи ис, уыдон дәр цәрынц тынг хәларәй.

Наткәйы бирә сывәлләттәй ма абор Дзәуджыхъәуы цәрынц әфсымәр Георги әмәй хо Валя. Ис сын цот әмәй цотыцот.

Сә мад Наткәйы куыд фәндыйд, афтә сын Хуыңау сә цард уадзәд!

АДІЕМОН СФЕЛДЫСТАД

АРГЪӘУТТАӘ

ХӘЕХХОН АӘЛДАРЫ ФЫРТ АӘМӘ БЫДЫРОН АӘЛДАРЫ ЧЫЗДЖЫ АРГЬАУ

Иу хәеххон аәлдары фырт фехъуыста, иу быдырон аәлдарән хәрз рәсугъд чызг кәй ис, уый, әмә йәм курәг ацыди. Күү рааст и, уәд ыл, курәг кәмә фәңгәйцид, уый сәмбәлди әмә йә бафарста:

– Кәй онг, ләппу?

Уый йын загъта:

– Иу аәлдармә хорз чызг фехъуыстон әмә уымә курәг цәуин.

Аәлдар ын загъта:

– Цәүәм уәдә иумә.

Цәүүн дын байдыдтой әмә, иу цъыфдзаст ранмә күү баҳәццә сты, уәд ләппу загъта аәлдарән:

– Фәләүү, хид дын дзы акәнөн.

Ауыл ын аәлдар загъта:

– О, дә хуыздәр амәла, цәй әрра дә, цәй! Цалынмә ды ам хид кәнай, уалынмә ам бадон?

Афтәмәй дзы аәлдар баңыди, әмә дзы йә бәх ныссагъди йә хъүсрәбынта. Ләппу баңыд, цъыфәй йә сласта, ныссыгъдәг ай кодта, йә бәхыл ай сәвәрдта, әмә та цәүүн байдыдтой. Аәлдары хъәумә аеввахс күү баҳәццә сты, уәд кәсүнц, әмә хъәүәй иу ләджы мард рахәссынц, әмә ләппу аәлдары бафарста:

– Аәлдар, аәлдар, дә фарн, дә зәдистән, уыңы ләг әгас хъәуы ләг уыди әви иу хәдзары ләг?

Аәлдар та йын загъта:

– О, дә хәдзар фехәла мәнә ләппуйән! Аерра дә әви сонт? Ләг иу хәдзары ләг вәййы, уый йеддәмә иу ләг әгас хъәуы ләг никүү вәййы.

Афтәмәй арбаңысты хъәумә, әмә йә аәлдар сә уазәг-донмә баҳуыдта.

Алдар хәдзармә бацыди әмәз загъта:

— Уазәгән кәрдзын скәнүт.

Әфсин бацыди къәбицмә әмәз хәбизджын скодта, стәй әйчытә афыхта әмәз уазәгән арвыста. Кусәг фынг куы фәңгәйхаста, уәд әйчытәй иу ахордта әмәз бацыд уазәгдонмә әмәз фынг әрәвәрдта уазәджы раз. Уазәг хәрд куы фәци, уәд кусәгән загъта:

— Фынг ахәсс, хәдзармә куы бацәуай, уәд зәгъ: «Мәй йә цалхыдзаг уыди, фәлә стъалытәй иу фәхъуыди».

Кусәг фынг ахаста әмәз, хәдзармә куы бацыди, уәд загъта:

— Уыцы уазәг загъта, мәй, дам, йә цалхыдзаг уыди, фәлә стъалытәй иу фәхъуыди.

Алдар худәгәй мәлүн байдыдта әмәз загъта:

— Әмбисонды әрра ләппу! Абон дәр ма фәндагыл рацәй-цыдыстәм, әмәз иу ран цыиф уыди, әмәз афтә зәгъы: «Фәләуу, хид дын акәнөн». Уырдыгәй рацыдыстәм әмәз, мәнә нә хъәуәй иу ләджен мард рахәссынц, әмәз та мә бафарста: «Уыцы ләг әгас хъәуы ләг уыди әви иу хәдзары». Уый тыххәй әз афтә әнхъәл дән, әрра у.

Алдарән йә чызг систади, иу авдҗыдзаг арахъхъ райста әмәз йә агуывзәимә йә роны бакодта. Стәй әппүн әнәдзургә уазәгдонмә бацыди, йә ронәй авг систа, иу агуывзә дзы раугъята әмәз йә ләппумә авәрдта. Ләппу йә анызта. Раугъята чызг дыккаг агуывзә әмәз йә йәхәдәг анызта. Ноджы та раугъята әмәз йә ләппумә авәрдта. Ләппу йә цыифмә аппәрста. Чызг систа агуывзә әмәз йә ныссәрфта әмәз та раугъята арахъхъ әмәз йә йәхәдәг анызта. Ноджы та раугъята, әмәз уәд ләппу анызта. Ныр кәрәдзимә ницы дзурынц. Стәй ләппу йә дәс къухы хәрдмә схъил кодта, йә бәхыхыл абадт әмәз афардәг и.

Чызг фәстәмә әрбацыд әмәз алдарән загъта:

— Ды, әда, уыцы ләппуйы әрра хоныс, фәлә уымәй зонд-джындаәр нә бәсты бирә не ссардзынә. Әрбайхұс: абон сымах фәндагыл куы цыдыстут әмәз цыифмә куы әрбахәеццә стут, әмәз дын афтә куы загъта, фәләуу, хид дзы акәнөн, зәгъгә, уәд ды афтә әнхъәлдтай, әңгәт дын хид кәнүнмә хъавыди. Уәдәмә дзы фыццаджыдәр йәхәдәг бацыдаид әмәз дзы куы ныссагъдаид, уәддәр уый ләппу у әмәз уымән хабар дәр нә уыд. Фәлә дәуүән худинаг уыдаид уым ныссәдзын. Уый дын иу. Дыккаг: уырдыгәй куы рацыдыстут, әмәз хъәуәй иу ләджен мард

куы хастой, әмә дә куы бафарста, уыңы ләг иу хәдзары мард у әви әгас хъәуы, ды та йыл худын куы байдыттай, уәд дын уый уымән загъта, әмә кәд хорз ләг уыди, уәд әгас хъәуы ләг уыди, кәд әвзәр ләг уыди, уәд та йә хәдзары мард уыди. Әртыккаг: ардәм куы ‘рбаңыд әмә уазәгдонмә куы баҳызыти, ды та хәдзармә куы әрбаңыдтә әмә, уазәгән кәрдзын скәнүт, куы загътай, стәй әна хәбиздҗын куы скодта әмә йә әйчытимә кусәгән куы баҳәссын кодта, уәд кусәг фәндатыл иу айк ахордта! Мәй йә цалхыдзаг у, фәлә стъялыштәй иу фәхъуыди, зәгъгә, та уый тыххәй загъта, ома, иу айк ахордта.

Ныр әз авджыдзаг арахъх ахастон әмә куы баңыдтән әмә иу арахъх куы авәрдтон, уый та йә куы анызта, уәд йәхинымәры загъта: «Уыйас дә уарздзынән, мә зәрдәйи әвзәрст». Әз та ноджыдәр раугътон әмә йә мәхәдәг куы анызтон, уәд загътон мәхинымәр: «Әз дәр дәу уарздзынән, мә хуры чысыл». Ноджы та раугътон әмә йәм әй куы авәрдтон, уәд әй уый цыыфмә ныzzывывитт ласта әмә йәхинымәр хъуыды кодта: «Куы нә бәzzай, уәд та дә афтәе аппардзынән». Әз та йә цыыфәй систон әмә йә ныссәрфтон әмә дзы раугътон: «Уый дә зәрдә ма хъуыды кәнәд, мә бон, әмә тәрсә дәр ма кән, бәзгә дәр кәндзынән әмә дә уарзгә дәр кәндзынән, нә мә аппардзынә». Уый фәстәе йә дәс къухы хәрдмә куы скодта, уәд загъта йәхинымәр: «Уәдә дәм дәс боны фәстәе курынмә әрцәудзынән». Ныр әз – йә ус, уый – мә мой.

Әлдар загъта йә чызджы дзырдты фәстә:

– Әңәг, әңәг дәсны куы у.

Дәс боны фәстәе ләппу йә чындзхәсджытимә әрцыди, рақуырдта чызджы. Әртәе боны әмә әртә ‘хсәвы минас фәкодтой, сә уды цас фәндыд, уыйас, стәй үә хастой сә хәдзармә, уым дәр дунейи диссаг минас фәкодтой.

Цард сын уыди, хорз сын уыди. Уыдан әрцидмә хорзәй фәцәрут, аргъаумә хъусдҗытә!

АЕЛДАР

Царди әмә уыди иу әлдар, әлдарән уыди ләппу, ләппуләгән та ус.

Кәрон нә уыди әлдары хъәздыгдинадән: уәд үә бәхрәгъауттә, уәд үә хъомрәгъауттә, үә фысвосы дзугтә-иу

аздахын нæ фæræстой йæ фыййæуттæ, йæ лæскъдзæрæнтæ; иннæ ахæм йæ маргъ хъазæй, гогызæй, каркæй.

Дыууæ бонцауы дарддæр хъæуæй – йæ уæтæртæ. Уæтæртæ дæр уыдисты хъæумæ гæсгæ; хъахъхъæдтой фосы фыййау-куйтæ, фондзыссæдз куыдзы.

Æмæ сфернд кодта æлдар бафæлварын. Йæ кæрты иу рæс-тæджы ныzzадисты ефс æмæ æртæ фысы: ефс ныzzади нæл байраг, æртæ фысы дæр æртæ уæрыччы. Хæссын сæ байдыдта мидæгхор, мидæгдонæй; лæвæрдта сын алцыдæр æнæвгъяу хъæ-бæрхорæй, хъуыдалыйæ, сысджы зæгъай, цъата, иу ныхасæй алы хæринагæй дæр æфсæст æййæфтой. Уымæ сæ бынат хъарм, сæ хуыссæн фæлмæн.

Уыцы зылд сæм фæкодтой иу афæдз. Сæ афæдзы бон æлдар дзырд радта: æртæ уæрыккæй иу куыд аргæвдой.

Аргæвстой, уæдæ цы кодтаиккой. Бахордтой, баминас код-той, æмæ кæсывнæтæ систа æлдар уæрыччы стджытæм: стджытæ æмыр-дзаг нæ разындысты афтид бынат ма дзы бирæ уыди.

– Сæ хаст куыд æмбæлы, афтæ нæу, – загъта æлдар, нод-жыдæр сæм хуыздæр базилут афæдзы бонмæ.

Æлдары фæндон æххæст кæнынц кусджытæ фæтынгдæр кодтой сæ зылд байраг æмæ дыууæ фысмæ.

Афæдз та аивгъуытда. Æлдар аргæвдын кодта дыууæ фысæй иуы. Фæкаст та æлдар стджытæм æмæ загъта:

– Стджытæ æмыр-дзаг нæма сты, ранæй-ран ма сæ рухс зыны. Хъусут, ма фækъаддæр кæнүт уæ зылд, фæлæ ма йæ фылдæр фæкæнүт, уæ хъару цæйбæрц æххæссы, уййбæрц.

Нæ бацауæрстой кусджытæ сæхиуыл дæр, æлдары хор æмæ доныл дæр, афæдзæй-афæдзмæ ма уыцы зылдæй фæзылдысты байраг æмæ хæсгæ фысмæ.

Афæдзы бон æрциди æмæ хæсгæ фысы аргæвстой. Æлдар та рауын-бауын кæны фысы стджытæ: фысы стджытæ магъзæй æмыдзаг систы, рухс сæ нал кasti. Æмæ уæд загъта æлдар:

– Ныр мæ байраг бæздзæн бæхы фарс идадзæй ласынмæ.

Бирæ нал ацард æлдар уйй фæстæ, фæрынчын æмæ амарди. Лæппу йæ фæстæ хæдзары хицай сси æмæ уынаффæтæ уйй бар æрызадысты.

Уæд æм иуахæмы фыййæуттæ æрбарвыстой уæтæртæй:

– Тагъд ныл сæмбæл: æрæгæй-ардæм нæ тыхсын кæны иу сыр-ды мытгаг. Бирæгъы кондæн – йæ конд, фæлæ асæй – бирæгъæй

стырдәр. Алы бон дәр әрбацәуы уәтәртәм, куыйты фәйнәрдәм фәсүры әмә сын бахәры сәхәринаг. Әфсәрмә нәкәны махәй дәр. Сәфтмә әрцыдысты куыйтә, дзор-дзор кәнинц. Тас – нә куыйтә куы фәмәлой, уәд нын бирәгътә әмә сыртә нә фосән базиан кәндзыисты.

Әлдар бавәрдта сарғы йә байрагыл әмә араст уәтәртәм. Фәндаг-фәндаг нә аңыди, фәлә, тағыд хъуыддаг кәм уыди, уым комкоммә сарәзта уәтәртәм йә бәх.

Фәцәуы фәсвәдты, әмә иу ранәй тәрхъус фәгәпп кодта. Ләппу-әлдар базмәлын кодта йә байраджы. Байраг уайтагъд баййәфта тәрхъусы, фәләбүрдта йәем дәндагәй әмә йә сләвәрдта барәгмә.

Әлдар әрбәргәвстә тәрхъусы әмә йә фәсарц абаста. Дистыл сси ләппу әмә куыд нә суыдаид: тәрхъусы цыппаркъа-хыгәй куыздәй әндәр ничи ахсы. Ныр ай уымән йә байраг рацахста.

Дыууә тәрхъусы ма әрцахста байраг уый фәстә, әмә әлдар, артә әргәвст тәрхъусимә йә фәсарц, баңыдис уәтәртәм.

Бацин кодтой фыййәуттә се ‘ларыл. – Хуыщауәй бузныг, кәй наем фәзындә. Да уәтәртә, да фос, дәхәдәг ам уәвгәйә, исты куы фәзиан уой, уәд мах – да фыййәуттә, да ләскәдзәрәнтә, да разы бazzайдзыстәм әнәкъәмдзәстүгәй – гурысхо ныл нә кәндзынә.

Әхсәвы бахуыссысты. Райсомәй куы сбон, уәд фосмә зилинц, куыйтән холлаг кәнинц фосгәстә. Куыддәр, әвәдза, куыйтә сәхолладжы уәлхъус рамбырд сты, афтә та уызы бирәгъгонд сырд фәзынди, куийты фәйнәрдәм апыш кодта әмә холлагыл хәрыныл әрләууыд.

Куыйтә фәйнә ран дәрдзәф сә фәстәгтүл сбадтысты әмә уырдыгәй рәйдтой сырдыл.

Фыййәуттә бафәдис кодтой әлдармә. Әлдар ма хуысгә кодта.

– Уәләмә, әлдар, әрбацыди та нә сырд, куийты фәйнәрдәм ныппырх кодта әмә уырдыгәй сә ниуын цәуы.

Әлдар сыстади. Фәлә, ңалынмә йә дарәстә кодта, йәхү әхсадта, Хуыщауән куывта, уалынмә сырд куийты хәринаң ассывта.

Әлдарән йә рацәуын – сырд дәр афтә сабыргомау, әдәрс-тә араст уәтәртәй. Әлдары цәст ма йә әрцахста.

– Мæ байрагыл мын саргъ æвæргæут! Хуыщауы куы фæнда, уæд нæ фæлидзæн.

Уадау атахт æлдар йæ байрагыл сырды фæстæ. Сурынтæ йæ систа, сурынта.

Бахæстæджытæ сырдмæ, афтæ йæм уый дзуры уыцы уайгæ-уайын фæстæмæ:

– Цы кæнис, цæуылнæ мæ ныуудзыс? Дæ исбонæй дын уый-бærç бирæ куы нæ хъяуын: уæллæмæ дæр – дæ куыты холлаг. Уый зон, æмæ æз дæр уыдтæн дæ хуызæн æлдар, фæлæ мæм Хуыщау фæфыдæх, ралгъыста мæ. Æмæ Хуыщауы фыдæхардæй сырд фестадтæн, стæй мын куыты холлагæй æндæр а дунейыл бавналæн ницæмæ ис. Фыдæхарды та уымæн бафтыдтæн, æмæ цас нæ рацардтæн, уыйбærç бакодтон æнæгъдаудзинæдтæ, тых-митæ æмæ сæ ныр мæ уæллæуыл царды фидын.

Уæдæ уыцы хуызы цæрыны бæсты дæ мæлæт бирæ хуыздæр, – загъытæ æлдары фырт æмæ йæ фæмард кодта.

Баздæхт уæтæртæм, æрхызт йæ бæхæй. Фыййæуттæ рауады-сты, йæ бæх ын райстой æмæ йæ афснайдтой.

Æлдар дзуры:

– Ныр уын тас нал у уыцы сырдæй: мæ къухæй мард фæци.

Сулæфыдисты фыййæуттæ æмæ æлдарæн арфæтæ кодтой, стæй Хуыщауæн – уыцы сырды ахæстæй уыдон кæй руаджы фервæзтисты.

Иу æхсæв ма бафæстиат æлдар йæ уæтæртæ. Æркаст уæтæртæм, фосмæ, адæммæ, йæ цæст ахаста алцæуыл дæр, бауы-наффæ кодта фыййæуттæн, куыд æмбæлд, афтæ. Райсом йæ бæхыл сбадт æмæ афардæг сæ хæдзармæ.

Худинаг, æвзæры кой куыд ахæлиу вæййынц дзыллæйыл, афтæ атауыс вæййы хорзы кой дæр, сгуыхт хъуыддаг уайтагъд айхъуысы бæстыл.

Æлдар æмæ йæ бæхы койы йеддæмæ ма æндæр кой кæм уыди сæ алыварс хъæуты. Æлдар æнахуыр сырд куыд амардта, æлда-ры бæх уайгæ-уайын тæрхъус куыд ахсы йæ дæндæгтæй, уыцы дзырд истой æппæт дзыллæтæ кæрæдзийи дзыхæй.

Уæд разынð иу æлдар, тынг чи баҳæлæг кодта, иуæй – æлда-ры кадмæ, иннæмæй – æлдары байрагмæ. Æлдар бон бадгæ нал кодта, æхсæв æй хуыссæт нал ахста фыр хæлæгтæй. Мæт бацыд йæ зæрдæйы. Хъуыды кæнисин байдыдта: куыд æгъдауæй бафта байраг йæ къухы?

Бирә фәхъуыды кодта, бирә фәтухи кодта йәхинымәр әмә фәстагмә ныллаууыди иу фәндыл: әлдары исты ‘фсон күйд басайа йә хәдзармә әмә йын исты амаләй йә байраг йәхи күйд бакәна, әлдары та – маргә.

Әмә арвыста хәләттәнаг әлдар алышдәм:

– Иу афон мәм уыздән бәхтыл хъазт, дугъ, әмә күрын ме ‘мхузыон әлдәрттәй, күйд нә базивәг кәнәй әмә әмгъуыдмә күйд фәзыной мә хәдзармә. Чи сысгуыха хъазты, кәй бәх фәразәй уа дугъы, уымән – кад, стәй йын – хәзнатат.

Җәуылнә бацәттәе кодтаиккәй дзыллә сәхи! Әлдары дәр бафәндиди дугъмә. Фәлә йә йә ус күү базыдта, уәд ай нә разы кәнә.

– Ницы хъуаг дә әппүндәр: нәдәр фосхъуаг, нәдәр – хәзна, нәдәр – кад. Бирә нәма раңардтә, фәлә дә намыс дә сәрәй фәбәрзондәр. Бад дә хәдзары. Ноджы әз дәр иунәг дән әнә дәу ацы ран.

Нә байхъуыста әлдар йә усы коммә. Әмгъуыды бонмә уый дәр сәмбәлди, бәхтыл хъазт әмә дугъ чи арәста, уыцы әлдары хәдзары.

Дунейи хәрзәджытәй фәсте ничиуал бazzади: бәхтән дәр сә тәккә ивгъуыд бәхтә уыдьсты әмбырдәй ацы ран.

Әмә равзәрстый дзыллә сә астәуәй фәнды ләгтә. Уыдоны бар бакодтой, җәмәй хәдзары хицаумә сбәрәг кәнәй бәхтыл хъазт цы ‘тъдауыл уыздән, дугъы цы ‘вәрд уыздән әмә дугъон бәхтә күйд уайдысты; ноджы ма күйд сбәрәг уа, йә ус нә фәрәдидзән, зәгъгә, чи бафәраза, ахәм адәймаг.

– Фәнды ләгтә фәбадтысты хибарәй, фәтәрхон кодтой әмә скарстой әртә хъуыддагән дәр әгъдау. Раңыдисты дзылләмә әмә хъусын кәнәниң:

Фәнды ләгтә аккаг скодтой хәдзары хицауы мулкәй сыйгъәрин тын уыцы барагән, фондзыссәдз барәдҗы чи афәлдаха, йәхихән йә бәх чиугә дәр күйд нә фәкәна, афтәмәй. Йә ныфс чи бахәсса, фәлә дзырд чи нае сәххәст кәна, уымән йә бәх – әлдары, йәхи та йын – ауындзгә йә хурхәй.

– Әз, – загъта әлдар.

Әмә фондзыссәдз барәдҗы иуварс айстый сәхи хәцынәв-вонгәй. Әрбаңыбыртә кодта әлдар йә байраджы, тәрхъусы кафт скодта байраг йә быны. Әлдар күү иуырдәм, күү иннәрдәм раскъяры йә байраджы, фәндәгтә кәнәи әлдар бар-

джыты астæу: барджытæ згъæлынц зæхмæ, бæласæй рæгъæд дыргъ куыд згъæла дымгæ бон, афтæ. Фæстагмæ ма иу ран фæкъорд дыуудаæс барæджы. Аэлдар сæ уыцы-иу цæфæй аф-æлдæхта, фæлæ байраг чиугæ циу, уый дæр нæ фæкодта æмæ та тæрхъусау скафыд æлдары бын.

Аэмæ загътой фæнды лæгтæ:

– А сызгъæрин нуазæн æдуаг¹ дæу у, – æмæ йæм æй балæвæрдтой. – Хайыр дзаума дын уæд.

Лæппу йæ райста, арфæтæ ракодта дзыллæйæн æмæ йæ цæвæрдта йæ роны.

Аэксæвы адæм сæ фæллад суагътой, фæминас кодтой, фæхъа-зыдысты.

Дыккаг бон та æрæмбырд сты дзыллæ сæ бæхтыл бæрæг ранмæ.

Уæд та фæнды лæгтæ хæлæггæнаг æлдаримæ хъусын кæнынц дзыллæйæн:

Дыууæ боны кæдæм цæуын хъæуы, уырдыгæй ардæм уадзæм дугъ. Дыууæ бонцауы быдыр скæндзыистæм фондзыссæдз æм-хуызон хайы, алы ран дæр дзы лæудзæн дугъон. Аэмæ ахæм барæг куы разына уæ астæу, йæ бæхы чи рауадза дугъы, æппæты дардæр цы дугъон лæууа, уыимæ, уый разæй куы рауайа, дыккагмæ куы ‘рхæццæ уа, уый дæр та йæ фæстæ куы ныуудза, уыцы хуызæнæй нæуæдз фараст бæхы йæ фæстæ куы фæуадза, стæй фондзыссæдзæммæ куы ‘рхæццæ уа æмæ уымæй топпæхстмæ ардæм куы ‘рбахæццæ уа, уæд ын раззаджы хайæн сизгъæрин тын. Намæ фæсте куы баззайа, уæд барæджы бæх – хæдзары хицауы, йæхицæн та – марыны дзырд ауындзæнæй. Чи бахæсдæн йæ ныфс сизгъæрин тынмæ?

– Аэз, – загътая та æлдар.

Аэмæ та раскъæрдта йæ байраджы. Фондзыссæдз барæгмæ куыд хæццæ кодта, афтæ семæ радыгай уайгæ æмæ се ‘ппæты дæр ныуугъя фæсте, æмæ фæстагæй топпæхстæй бирæ фылдæр æрбаразæй байраг.

Дзыллæйы зæрдæ байраджы баззади, æмæ та загътой фæнды лæгтæ:

– Хайыр дын уæд ацы нуазæн, фæрнæй фæбад дæ байрагыл, уыйбæрц хъару кæмæ разынди.

¹ Аэдуаг – æнæ даяаг (аргъаугæнæджы фиппаинаг).

Арфә ракодта әлдар әмә та сызгъәрин тын бафсайдта йәхимә. Әртыккаг бон та дзыллә куы ‘рбамбырд сты, фәндә ләгтә та дзылләй раз куы фәзындысты, уәд бамбарын кодтой дзылләйән сә уынаффа.

— Әмә ардәм чи әrbамбырд, уыдонәй куы разына ахәм ләг, йәе усыл чи нә фәдышәрдиг уа, афтә чи бауәнда зәгъын «әз аүүәндүн мә бинойнагыл», әмә уый әңгәт куы нә разына, уәд зәгъәджы куыд әрцауынәй, фосәй йәм цы ис, уыдон хәдзары хицауән куыд бazzайой. Намә сыгъдәг разынди зәгъәджы бинойнаг, уәд мәләтмә дәтты хәдзары хицау йәхи, стәй йәе саргъы бәх дәр ма – уый. Кәмә разынәндән уыцы ныфс йә бинойнагәй? Уыйбәрц ыл чи аүүәндү?

Әмә та загъыта әлдар:

— Әз аүүәндүн мә бинойнагыл, сыгъдәг у алцәмәй дәр, ницәмәй йәм фехсайдзән зәрдә.

Әмә хәләгәнаг әлдар бацин кодта әмә загъыта йәхинимәр: Ныр бәх мән уыдзән, әлдарән йәхицән дәр бирә цәрәнбон нал ис. Дыууә ләппуләг әлдары сәхимә райстой хъуыддаг. Уыдон загътой: «Кәд әмә нә къухы нә бафта әлдары ус, уәд мах дәр әвәрәм нә сәртә нә хәдзары хицаумә».

Цыппар хордзены цәстү сызгъәринәй байдзаг кодтой, бәхтыл сбадтысты әмә араст кодтой. Цәуынц әмә дзурынц:

Бәрәгт уыдзәни ныр, әлдар дунеппәт хәрзәджыты раз афтә кәмәй раппәльди, уый кәddәра афтә сыгъдәг разынид. Бирә федтам мах ахәм сыгъдәджытә!

Әлдары хәдзармә бахащә сты, уазаждоны дуармә әрәнца-дисты. Кәсәг сәм нәй. Уалынмә сәм әхсин йә кусәг усы дарәсты рацыдис. (Әхсин, йә мой балцы куы цыди, уәд йә кусәг усыл скодта йәхи дарәстә, сәвәрдта йә йәхи бынаты, йәхәдәг та кодта кусәг усы хъуыддәгтә.)

— Уазджытә, әрхизут.

— Әлдар ам нәй, уый зонәм, фәлә фысым агураем уәддәр ацы ран, – загъыта уазджытәй иу.

— Хәдзар ам ис, әлдары ус дәр бынаты ис. Ацы фәрныг хәдзар сымах хуызән уазджытән фысым цәуылна фәуыдзән. Ныртәккә фехъусын кәндзынән әлдары усән.

Бацыди әхсин йә кусәг усмә әмә йын бауынаффа кодта, уазджытәм куыд рацәуа әмә сын фысым куыд фәуа.

Кусәг ус әхсины дарәсты рацыд, уазджыты әрхизын кодта,

сæ бæхтæ сын раттын кодта æхсинмæ, куыд сæ бафснайа, афтæ, йæхæдæг уазæгдонмæ баҳуытда дыууæ æлдары.

Хорз цай әффсонай нæ федтаиккай уазджыты! *Æхсæвæры* фæстæ уазджытæ басидтысты кусæг усмæ æмæ йын дзурынц:

– Хуыссын афон дард у нырма. Афтæ куы бакæнис æмæ æлдары усæй куы ракурис, цæмæй уал нæ йæ уатмæ бауадза æмæ нæхи аирхæфсæм æфсины раз хуыссыны агъоммæ.

– Сымах цы фæнда, уый сæххæст кæнин хæс у мæнæн, æмæ бараст æфсины.

– Нæ уазджыты бафæндыди дæ разы абадын, ацы сахат дæм сæ æрбакæндзынæн æмæ-иу аныхæстæ кæн.

Уйядыл уазджыты баҳуытда йæ кусæг усмæ. Хуыссын афон куы сси, уæд уазджытæ рацыдысты уазæгдонмæ; сæ хуыссæнтæ уыдысты цæттæ.

Усай, дзуры лæппу-æлдæрттæй иу, хорз зæрдæйи хицау кæй дæ, уый бамбæрстам æмæ нæ фæнды дæ дзæбæхдзинад, зæрди-агæй зæгъын, баууенд ныл. Дард балц уыди нæ балц, æмæ баф-æлмæңыдистæм. Иу хъуыддаг нын куы бакæнис, уæд нæ фæллад сçæуид, стæй дæуæн дæр æнæпайдæ нæ фæуид.

– Не ‘мбарын, – загъыта æхсин.

Цыппар хордзены цæсты нæм ис сызгъæрин, уыдонæн се ‘мбис дæуæн раттиккам, аннæтæ де ‘хсин æлдары усæн, æмуд нæ куы ‘рцæуын кæнис ахсæв æхсинимæ, уæд.

– Уый та уын чердигон ныхас у, гормонтæ! *Æз æлдар æмæ æхсини* къæбæртæй куы схъомыл дæн, уыдон руаджы, уыдон цæрайæ куы цæрын. *Æхсинмæ* ахæм ныхас куыд бауændon, уæд мæ æмæхæвæджы йæ хæдзарæй куы фæсурдзæн.

– Сыдæй нал амæлдзынæ, уæддæр дын ратдзыстæм сызгъærintæй иу хордзены цæст.

– Фæуæд, кæй зæгъут, уый, æз æй фехъусын кæндзынæн æхсинимæ.

Бахаста уазджыты ныхас кусæг усмæ:

– Сæ зæрдæхудты ма бацу, сызгъærintæ иууылдæр дæу бауы-дзысты, æз сызгъæрин хъуаг нæ дæн.

Кусæг ус аракъуыр-бакъуыр кодта йæхи, стæй сразы.

Уазджытæ æхсæв-бонмæ æлдары уаты кусæг усимæ тъæпп-æлхыскъæй фæхъазыдьсты, райсомырдæм алыг кодтой усы дзык-ку, сæхимæ йæ бафснайдтой æмæ цингæнгæйæ фæстæмæ аздæх-тысты бæхтыл.

Ахәстоны бакодтой әлдары; бәх хәдзары хиңау, хәләггәнаг әлдар, бафснайдта йәхимә.

Әлдары ус күү базында, уазджытә күсәг усы дзыкку кәй алыг кодтой, кәй йә ахастой, уәд фәтарст әмәз загъта йәхинимәрү: «Дзәгъәл хүымәтәджы нә ахастой мә күсәг усы дзыкку дыууә уазәдҗы; мә сәрхиңау әгәр фәстиат кәңи, маңы фыбылыз ыл сәмбәләд!»

Уйыадыл йә мойы фыды дарәсты әрбаифтонг кодта йәхи: урсгом цуххъя, бәрцагъудә тә фәстәрдыгәй дәләмә әрзә-бултә сты дәләрмтты, сәрхил стыр худәй әрәмбәрзта, фәтән хъама әрбаста йә фарсыл, стыр сәрджын дамбаца ныс-сагъта йә фәсоны. Хиңауы¹ бәхыл сбадт әмәз араст йә мойы фәдыл.

Хъәумә күү баввахс, уәд фәрсү:

– Дзырдзәугәдәр, тыхджындаң чи уыдзән а хъәубәстү?
Бацамында йын иу ацәргә әлдары. Әрхызт әлдары уазәг-доны.

Әлдар әй бафарста, чи у, уымәй. Уйын бацамында йә мойы фыды, ома уйы фырт дән.

Зәронд әлдар бацин кодта:

– Ай мә хәлары фырт күү разындтә. Хуыңаәй бузныг, әгайтма йын ахәм фырт бazzади. Хуыңау дә әрхаста дә фыды ‘рхорды хәдзармә: дәхи хәдзары хуызән кәс мә хәдзармә дәр абонәй фәстәмә.

Әлдар әй бафарста хабәрттәй, стәй уазәгән әрәфтында сә хъәубәстү хабәртты кой.

Райдианәй дәр никуыма уыди ахәм әмбисонд: фондзыссәдз барәджы афәлдәхта иу ләппу-әлдар йә байрагыл, дугъы разәй әрциди. Әндәр кой нал уыд нә бәстү, уйы кой йеддәмә. Фәлә әрәджиау йә хъуындағ хорз нал ацыд. Дзылләйи әв-зәрст адәмән дзырд ацайдагъ сыйты сәраппонд. «Дызәрдыг чи нә фәуыдзән йә сылгоймагыл, – дзырдтой уыдон, сыйғдағ кәмән разындзән йә сылгоймаг?» Әлдар фәрәдыди әмәз загъта: әз. Ныр баждәхтысты фәндү адәм, дыууә әлдары арвыс-той, чи фесгуыхт, уыңы әлдары хәдзармә, әмәз ус сыйғдағ нә разынд: иу уатмә әрциди әлдары ус уазджытимә, стәй йын йә дзыкку дәр ма лыгәй әрхастой. Раст ма кодта ләппу йәхи,

¹ Хиңау – чындыгытә сә ләгтү фыды хуындау (аргъауфыссәдҗы фиппаинаг.).

фәләе йын ницыуал адавта, ахәстоны йә бакодтой әмәе йә сомбон сихорыл әрцауындзыйсты. Йе сгуыхт бәх та дугъа-разәг әлдарән бazzайдзән. Тәригъәд ын кәнүнц адәм. Әвгъяу у мәлынән ахәм гуырд.

Уәд уазәг дзуры:

— Мә фыды әрдхорд, тынг дзурын байдыдта мә зәрдәе уыңы адәймаджимә дә ныхәстү фәстә. Стыр хъуыддаг мәм кәсү уый хуызән әххәст адәймаджы фенүн. Ницы амал әр҆ауид йә фенүнән?

— Әмәе а бәстү мәе бон цы нәе бауа, уый та ма уәд кәй бон бауыздән? Райсом нәе цы афон фәнда, уыңы афон бацәудзистәм, мәе мадыстән, исчи ма әрләүүәд нәе размә!

Райсомәй рааст сты ахәстонмә; адәм уынгты тыннывән-дәгау кәнүнц дыууәрдәм, әмбырдтә кәнүнц ауындзәнны размә.

Бацыдысты ахәстү размә. Кәрәдзийән салам радтой, фәбадтысты, фәнүхәстә кодтой.

— Әппәтәйдәр хорз, — загъта уазәг, — фәләе дыл уыйбәрц фәрәдийин не ‘мбәлди, бәхыл әмәе сылгоймагыл әүүәнк нәй, куыд никүи фехъуыстай, кәд сәе дәхәдәг нәе бафәлвәрдтай, уәддәр.

— Табу хистәры фарнән, фәләе сыгъдәг у мәнән мәе сылгоймаг, — загъта ләппу.

Уәд рацәуынц фысым әмәе уазәг ахәстәй. Иу гыщыл куы рауадысты, уәд уазәг дзуры фысыммә:

— Цыдәр зәгъын ма мәе байрох и, фәләуу мәм дуармә, әз дәр дәм зындынән.

Бацыди ахәстмә. Цанәбәрәдҗы рухс уыдаид ахәстү зәрдә.

Уазәг әм дзуры:

— Сихорыл дәе ауындзынц, хицән кәнүс әгәстәй; раджы ма у, дәу хуызән адәймагән мәрдтәм уыйбәрц хъару, уыйбәрц әхсар кәмә разынđ. Тәригъәд дын кәнүн, стәй дын баххүис кәнүн дәр мәе бон бауид, иу хъуыддаг мын куы бакәнис, уәд.

— Мәнән ма мәе бон хъуыддәгтә кәнүн куы уаид, уәд ацыран ахәстәй нәе бадин. Фәләе уәддәр цавәр хъуыддаг у?

— Ләг усәй цы ‘тъдау фәцагуры, уыңы ‘тъдау мын дәхи буарәй бакән.

— Гәрзтә мәм нал ис, әндәра уазәг дә, уымә дын нал фәкастайн, фәләе дын дә бәрзәй атәхын кодтаин!

— Ма кә, ма рәди: иу сайән дын сайән фәуәд, фәрәдыйдтә

әмәе рәдүйд дәр рәдүйд хуызән куы уайд, фәләе ахъаззаг рәдүйд. Кәй дын зәгъын, уый бакән әмәе сәрәгасәй дә хәдзар ссарай.

– Тагъд дәхи ардыгәй айс, уый дын мә ныхас!

Уазәг раңыд ахәстонәй, баиу та йәе фысымимә әмәе рацу-бацу кәнны уынджы.

Уалынмә ахәсты ауындызәнмә фәхонынц.

Уазәг та йәем баласта йәхии әмәе та дзы агуры. Ахәст йәхии сцәгъды әмәе йә цыды кой кәнны ауындызәнмә.

Скодтой йәе ауындызәнмә, ауындызәг цәттәе кәнны бәндән, бандон, голлаг.

Үәд уазәг дзуры йәе фысыммә, цәмәй йын ракура дзырды бар адәмәй. Радтой йын дзырды бар.

– Мәнәе хорз адәм, хатыр уә курын әмәе мын раттут дзырд, иу-дыууә ныхасы ма цәмәй бафәразон, ауындызымә кәй скодтой, уымән; әмгъуыдәй иу чысыл фәфәстиатдәр ут иу цүсдүг.

– Уазәджы хатырәй ма йын дәттәм иу сахат цәрәнбон, дзур, цы дә фәнды, уый.

Уазәг схызт ауындызәнмә, әрләууыди әлдары фарсмә әмәе та йын загъята, йемә әмуд куыд әрцәуа, афтә.

– Мәләттәй дә фервәзын кәндзынән.

– Акәнүт әй ардыгәй тагъд, уый ныхастәм хъусынәй мә мәләтт хуыздәр, фәстиат мауал кәнүт: ауындызгә!

Сәрүл голлаг акодтой, бәндән хъуырыл, бандон ын авәрдтой йәе къәхты бын. Ауындызәг әй фәкәнны бандонмә.

Үәд уазәг хъәрәй дзуры:

– Ай әрцауындын никәй бон у! Зылын әй кәнүт, йәе сылгоймаг, дам, сыгъдәг нә разынди, йәе дзыкку йын әрхастой. Багъәцүт, әмәе уә чи зоны бәлвырдәй, әлдары усы дзыкку у, уый? Әмә кәд әндәр искәй дзыкку ныллыг кодтой әлдары усы әффон, үәд та?

– Раппарут әй уырдыгәй! – загъята дугъуадзәг саузәрдә әлдар. Бәрәгәй дәр ма бәрәгдәр у, йәе ус хәтаг кәй у, уый!

– Әз дәр әлдары фырт дән, мә фыд дәүәй уәздандәр уыд, әмәе цалынмә сбәлвырд уа, әлдары усы дзыкку уыди әви әндәр искәй, уалынмә әнәе мәе уд амәлгә нә бауадззынән ауындын ацы сгуыхт адәймаджы.

Адәм фегуыппәг сты, стәй дзурынц: «Тәригъәд исәм нәхимә, рәстәй уый хуызән аххәст адәймаджы куы ‘рцауын-

дзәм, нә фәстагәтты сәр дәр дзы басудздзән уый тәригъәд. Арвитут ын йә бинойнагмә, ам куыд сәмбәла, афтә».

— Дардәр мәе ницыуал хъәуы, — загъта уазәг, — арфә уын кәнүн; фәлә уый зонут, әз дән ацы әлдарән йә бинойнаг, ацы дарәс та сты мәе хицауы дарәстә.

Әмәе уышы ныхәсты фәстә худ фелвәста йә сәрәй, цухъхъа раласта, әмә дзыллә федтой әлдары усы әд дзыкку; рәсугъдәй та ахәм рәсугъд уыд, әмә дзы мәйтә әмә хуртә хъазыдысты, сәхи дзы уыдтой.

— Әлдары сәрәй голлаг сисут әмә йә, фыдбылыз чи арәзта, уыдон сәрыл әркәнүт! Тагъдәр ауындзәнмә ссәуәнт зылынта!

Саузәрдә әлдар әмә, кусәг усы дзыкку чи ныллыг кодта, уыдоны әрцауыгътой.

Әлдар әмә йә ус та сбадтысты сә бәхтыл әмә рафардәг сты сә хәдзармә сәрәгасәй.

Уыдоны әрцидмә цәрут амондимә!

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

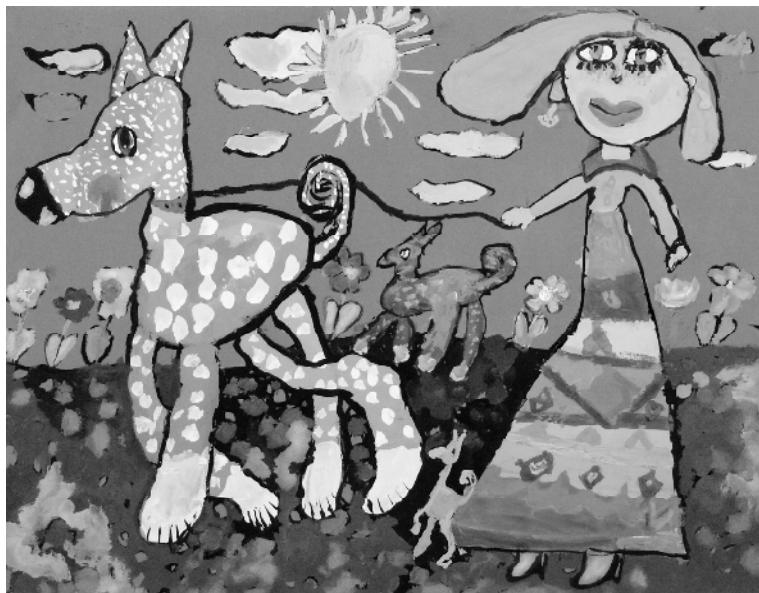

Нæ равдысты – Аивæдты республикон лицейы ахуыргæнинæгты күистытæ.

Сæ разамонæгу РЦИ-Аланийы культурæйы сгүыхт кусæг Наталья Николаевна Королева. Уый ацы лицейы кусы 22 азы. Йæ бærны цы рæзгæ фæлтæр ис, уыdonæн ныв кæныны хъуыддаджы се ‘нтыстытыл дзурæг сты алыхуызон равдыстыты æмæ конкурсты сæ бæрæггæнæнтæ. Зæгъæм, 2005, 2006 æмæ 2009 азты Сывæллæтты нывты дунеон конкурсты (Македонийы) райстой «Сызгъæрин палитрæ» æмæ дипломтæ. 2006, 2007, 2008 азты дæр архайдтой дунеон, уæрæсейаг (Мæскуйы, Санкт-Петербургджы) æмæ нæ республикæйы конкурсты æмæ-иу бацахстой фыщаг æмæ дыккаг бынæттæ.

Н. Королева йæ ахуыргæнинæгтимæ.

Серебрякова Настя, 7-аздзыд.

Дзеранты Сабинә, 7-аздзыд.

Кокайты Янә, 8-аздзыд.

Докучаева Василисә, 8-аздзыд.

Датиты Мәдинә, 8-аздзыдәй.

Датиты Мәдинә, 12-аздзыдәй.

Зембатты Райә, 7-аздзыд.

Бадалян Ренатә, 10-аздзыд.

Кондратенко Ира,
13-аздзыд.

Коршунова Викә, 13-аздзыд.

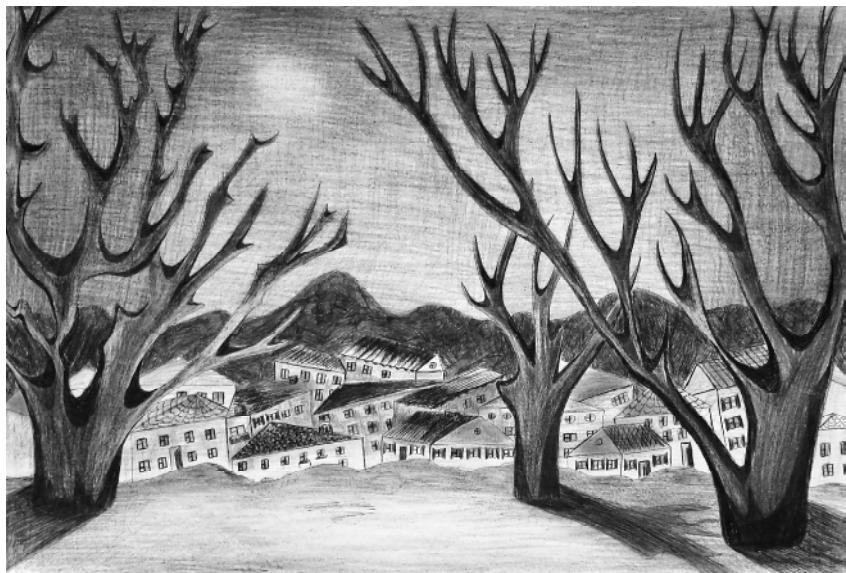
Чүлпүэвә Лана, 12-азадыл.

Агайты Мәдіннә, Берділty Лерә, Батyratы Аманә, 12-азазында.

Бәрәгъұнты Зәринә, 12-аздық.

Адырхаты Оланә, 14-аздық.

4-әм къласы ахуырганнәгты күстүтгә.

НЕ 'ВЗАГ – НÆ ФАРН

ДЗÆУДЖЫХЪÆУЫ 42-ÆМ СКъОЛАЙЫ РАЗАМОНÆГ ÆМÆ АХУЫРГÆНДЖЫТЫ КОЛЛЕКТИВЫ СИДТ

Ирыстоны адæммæ, ирон ныййарджытæм

Нæ Ирыстоны адæм, нæ ирон ныййарджытæ! Сымахмæ у нæ сидт!

Ивгъуыд аз нæ төлеуынæнæй кодтой æнахуыр ныхæстæ, ЮНЕСКО-ыйы бæræггæнæнтæм гæсгæ, дам, ирон æвзаг хауы, чи сæфы, уыдонмæ. Уый та күйд?! Ирыстон ис, наци ис, ирон æвзаг ис, уæд хъуамæ күйд фесæфа?! Æви, ирон ныййарджытæнцы сывæллæттæ гуыры, уыдон ирæттæ не сты æмæ ирон æвзагыл нал дзурдзысты?!

Мах, скъолайы кусгæйæ, ахуыргæнджытæ уæвгæйæ, æмбæрæм: уыцы ныхæсты, хъыгагæн, ис рæстдзинад.

Алы аз не скъоламæ æрбацæуы бирæ сывæллæттæ алы адæмыхæттытæй: ирæттæ, уырыссæгтæ, сомихæгтæ æмæ æндæртæ. Дих сæ фækæнæм дыууæ къордыл: иронау чи дзуры æмæ, ирон æвзаг чи нæ зоны, уыдоныл. Кæй зæгъын æй хъæуы, ирон къорды нымæцæй вæййы къаддæр сывæллæттæ. Иуæй-иу ирон ныййарджыты та нæ фæфæнды, сæ саби ирон къорды уа, уый. Фыссынрайдайынц курдиаттæ скъолайы разамонæгмæ, суанг Ахуырады министрадмæ æмæ фæдомынц, цæмæй сæ сывæллæттæ ахуыр кæной иннæ къорды.

Цæуыл дзурæг сты, цымæ, уыцы курдиаттæ? Ирон ныййарджытæ се 'взагыл нал æрвæссынц, кæд, мыйяг, ирон сты, уымæй дæр æфсæрмы кæнынц? Æви афтæ æнхъæлынц, сæ сывæллæттæ иронау сыгъдаёт æмæ аив куы дзурой, уæд уырыссагау нал базондзысты, ахуыргонд нал сұыздзысты?

Уый дзурæг у æрмæстдæр иу хъуыддагыл: ирон адæмы кæцыдæр хаймæ национ хиæмбaryнад нал ис! Уыцы мадæлтæ æмæ фыдæлтæ куы зониккой, адæймаг йæ мадæлон æвзагæн цы

аргъ кәнү, цы цәстәй йәм кәсү, уымә гәсгә абарән ис әнә рәәдыдәй, культурәйи цавәр әмвәзәдмә схызт, цавәр удыхъәды хиңау у, уый.

Max, 42-әм скъолайы ахуыргәнджытә, сидәм сымахмә, ирон ныйгарджытәм! Дзурут иронай, дзурут нә рагон әмә рәесугъд мадәлон әвзагыл! Къоста йе ‘нәмәлгә «Ирон фәндир» цы ‘взагыл ныфғыста, Тәбәхсәуты Бало Шекспиры Отелло-йы удырыст цы ‘взагыл ныннәрын кодта, Брытъиаты Елбыздыхъо йә диссаджы драмәтә цы ‘взагыл сферлдыста, уыцы ‘взагыл дзурут, кувут әмә зарут!

ЗÆРДÆ ХЪÆДГOM КÆНЫ

Зæрдæ рисæй куы нынкъуысы, уæд, дам, куырм цæстæй дæр цæссыг æркæлы. Зæрдæ та уыцы рисæй хъæдгом кæны. Хъæдгом сты, næ ирон адæмы фидæныл ма арф чи хъуыды кæны æмæйыл чи риссы, уыдоны зæрдæтæ. Нæ уавæрыл ма суанг ЮНЕСКО дæр сагъæс кæны: ирон æвзаг банымадта, фесæфынæй тæссаг кæмæн у, уыцы æвзæгти мæ архайы, цæмæй ма фесæфа, ууыл: хъуыддагæй æххуыс кæны, сиды næм, уæхи æрæмбарут, зæгъгæ. Эмæ ам, Ирыстоны, næ ахуыргæндтæ, разамонæг ор-гæнты кусджытæ æмбырдтæ аразынц: ирон æвзаджы хъысмæтыл хъæддых æмæ разæнгардæй даргъ æмæ уæрæх ныхас кæнынц уырыссагау. Гæзетты мыхуырæй цæуынц егъau уацтæ уырыссагау. О, уырыссагау! Уымæн æмæ сæ зондджын æмæ куырыхон хъуыдитæ сæ мадæлон æвзагыл зæгъын næ фæразынц. Афтæмæй йын йæ хъысмæт лыг кæнынц! Аллайаг æмæ кæуинаг! Бирæгъы, дам, мæрдгæс баурæдтой. Уый ирон æвзагæн сусæг-æргом, зонгæ-нæзонгæ, æмбаргæ-æнæмбаргæ сæ архайд æмæ царды-уагæй йæ къубалыл чи хæцы æмæ йæ хуыдуг чи кæны, сæхæдæт уыдонæй куы сты. Уæд ын йæ хъысмæт уыдоны бар чи бакодта æмæ йæ куыд æмæ кæцырдæм хъуамæ алыг кæной?

Нæ тæлеуынæны алы каналтæ дæр уырыссагау тынг сагъæс кæнынц ирон æвзаджы хъысмæтыл, næ ирон æгъдæутты уавæрыл. Эвзаг æмæ æгъдæуттæ дæр сты ирон адæмы, æмæ син сæ ахсæджаиг фарстатæ иннæ адæмты рæгъмæ цæмæн хæссут? Цæмæн сæ хъæуынц? Ирон уæвгæйæ, иронау чи нал дзуры, уыдоны дæр нал хъæуынц. Искуыдæр ма бинонты лытгæниаг фарстатæ сыхбæстæм, хъæубæстæм хæсгæ уыдисты. Ирон æвзаджы хъысмæт, æгъдæутты аивдзинад ис, иронау ма чи дзуры, уыдоны къухты. Эмæ уыдоны базмæлын хъæуы, ЮНЕСКО-йы, стæй æндæр æххуыстæ, фæрæзтæ дæр, зæрдæйæ йыл чи риссы,

хъуыддаг чи сараздзән, уыдонән хъуамә кәниккой. Әндәр ирон әмбисондау: күздзы губыны – хъуыррытт.

Телеуынәны дәр фарстайл биноныг нә ахъуыды кәнынц әмә ныхас раст фәндагыл нә саразынц. Абоны онг нәма разәрстой, ЮНЕСКО ирон әвзаг сәфтыл баннымадта әви йә, фесәфынәй тәссаг кәмән у, уыдоны номхыгъдмә баҳаста. Әмә тутийау алы каналтыл фәлхат кәнынц: «ЮНЕСКО ирон әвзаг сәфтыл баннымадта». Тобә, тобә! Хуыщау баҳизәд! Нырма ирон адәм иронуа, дыгуронау, къуыдайрагау, чысайнару дзурынц. Газетә, журнアルтә, ахуыргәнән әмә әндәр чингүйтә нәм иронуа цәуы, скъолайы, уәлдәр ахуыргәнәндәтты йә ахуыр кәнынц. Әмә цәмәй йә уавәр фәхуыздәр уа, ууыл кусын хъәуы аеппәт хъарутә әмә фәрәзтәй. Хъарәг кәнын ыл ныууда兹әм.

Ацы аз «Рәестрдинад»-ы 13 январы номыры цыппәрәм фарсыл мыхуыргонд уыд Ирыстоны адәммә, ирон ныййарджытәм, Дзәуджыхъәуы 42-әм скъолайы разамонәг Дзагуырты Фатимә әмә ахуыргәнджыты сидт ирон әвзаджы хъысмәтү фәдыл. Уыдон, фәдис хъәр кәңгә, фыссынц: «Ивгъуыд аз нә телевуынәй кодтой әнахуыр ныхәстә, ЮНЕСКО-ый бәрәггәнәнтәм гәсгә, дам, ирон әвзаг хауы, чи сәфы, уыдонмә. Уый та күзд? Ирыстон ис, наци ис, ирон әвзаг ис, уәд хъуамә күзд фесәфа! Әви, ирон ныййарджытән цы сывәлләттә гуры, уыдон ирәттә не сты әмә ирон әвзагыл нал дзурдзысты?!

Мах, скъолайы кусгәйә, ахуыргәнджытә уәвгәйә, әмбараәм: уыцы ныхәсты, хъытагән, ис рәестрдинад».

Әмә йын йә аххосағтә әргом кәнынц. Фәлә сидты фәдыл газетмә иу әрмәг дәр не ‘рбаңыд, раст ай цыма Ахуырады әмә науқәйы министрады, горәттү әмә районты ахуыры хайәдтү, ирон әвзаг әмә литературајы ахуыргәнджытәй ниши бакаст, уыйау. Кәләнгөндө хуызән стәм, цы нә хъәуы, уый дәр нал хатәм. Күздфәндыйы зәрдәйиуаг нә хәрә къуыдилайау. Әнә уый дәр күздфәндыйы зәрдәйиуаг рак-къуыдилы хонынц. Әндәр ацы сидт йә фәдыл хъуыдитә күзд нә расайдта, йә фарсмә күзд ниши баләууыд?

Кәсәгтү әхсән иу мыггаг ис, әмә йә ләппынтыл хәрынәй нә ауәрды. Ирәттә йә хонынц хихор кәсаг. Уырыссәгтә та – щука. Мах, ирон адәм, дәр хихортә стәм, әрмәст ацы кәсагау нә цотән сәхи нә хәрәм, фәлә сә фидән. Абоны

куыдфәндыйы зәрдәйыуаг афтә күү ахәсса, әмәе мах күү нал уәм, уәд нә фәстагәттән, чи сты, кәмәй, кәңәй сты, уый равдисын сәе фадат нал амондзән. Уымән әмәе иронau дзурын, кәсүн, фыссын нәе зондзысты. Раст венгриаг ястай. Әмәе сүн азимаг, әлгъыстаг фәуыдзыстәм. Уыданән сәе фыдәлтыл сәе зәрдә күүд худы, афтә. Уәд та ацы хъуыдаджы нәе сыхәгты уәддәр күү бафәзмиккам. Уыданау фидар күү фәләүүиккам.

Махән уәләе англисаг къарол Артур дәр ници у. Уый у, стыр әмәе фидар паддзахад кәмән сарәзта, уыдоны. Ничи нын сты, европәйаг хъәздыг паддзахәдты цәргәйә йә мадәлон – скифаг, сәрмәтаг, алайнаг әвзаг – чи ферох кодта, уыдон дәр. Махән хъуамә зәдау табуйаг уой, синтой Тимуры фыдгәнды фәстә ма хәхтү цъассыты фыдцарды уавәрты нәе ариаг-алайнаг-ирон рәсугъд әмәе фәрәзджын әвзаг, Нарты кадджытыә, Даредзанты таурәгътә, Царциаты диссәгтә, аләмәтү аргъ-әүттә, цард-зонән әмәе дунеәмбарән әмбисәндтә фидәни фәлтәртән чи бахъахъхъәдта әмәе сәе мах онг радәттын чи базыдта, уыцы хистәр фәлтәртә. Уыданы фарны раз стыр хәс әвәрд ис махыл: уыданы сәр хъуыды кәңгәйә, мах дәр хъәуу ахәм ләгдзинад әмәе фидар зондахаст равдисын, хәзнайау нәм цыдәриддәр раләвәрдтой, уый, нәе фәстә цы фәлтәртә цәуы, уыдоммә адәттын.

Кәддәр журнал «Знание – сила»-йы бакастән иу ахуыргонды уац. Уый күүд фыста, афтәмәй азербайджайнәгтә дәр ирайнаг адәм уыдысты, фәләе семә тюркаг адәм әрцардысты, әмәе, уыданы уәрдоны бадгәйә, сәе зарәг кодтой, сәхи та рох кодтой. Әмәе, дам, әрцид ахәм рәстәг, хистәртә әмәе цоты цот кәрәдзи күү нал әмбәрстой: хистәртә сәе фыдәлты әвзаг – ирайнаг әвзагыл дзырдтой, цоты цот та – әрбайсгә тюркаг әвзагыл. Әмәе сәе цы рауд, уый абон нәхи цәстәй уынәм.

Уымә тырнәм мах дәр? Абон горәтты цәрәг ирәтти кәстәртәй бирәтән иронau иу хъуыдыйад зәгъын сәе бон наеу. Әмәе хистәртә семә ныхас кәнынц цъәррәмыхст уырыссаг әвзагыл.

Зәрдә риссы, зәрдә хъәдгом кәны уыцы уавәрәй. Әвзаг зонын хорз у. Нәе фыдәлтә күү дзырдтой: «Адаймаг цал әвзаджы зоны, уал ләдҗы у». Фәләе, фыщаджыдәр, йәхи әвзаг хъуамә зона, йәе фыдәлты раз ыл уыцы хәс әвәрд ис. Уыданы

фарнәй фәрнджын уәд кәны. Дә мадәлон әвзаг, дә фыдаелты аив әмә рәсугъд әгъдәуттәй дәхи, дә кәстәрты күң фәиппәрд кәнай, уәд ды чи дә, чи сты дә кәстәртә? Ничи. Ничи дә баннымайдзән йәхионыл.

Къәбәрыл, гуыбыныл ма ивәм нә мадәлон әвзаг, нә фыдаелты фарн. Хәедзәртә, заводтә, хи кусәнуәттә, галуантә әмә әндәр ахәм царды хъәугә исбон, мулк әмә цәрән фәрәэттә, титултә, хәрзиуджытә аборн нә къухтәй күң ахайой, күң нал уой, уәддәр та сә адәймаг йә зонд әмә хъаруйы фәрцы ссаидзән, сараздзән, скусын кәндзән. Хуыщау баҳизәд, фәлә, зәгъәм, ирон әвзаг нал ис, уәд уымән ссарабән, раздахән нал уыдзән. Историыйы фәлмы бын фәуыдзән әвзаг әмә йыл мингай азты цы адәм дзырдой, уыдан дәр. Стыр хәс әвәрд ис абоны ираеттыл, әмә сәм уыцы хәсси раз баһроннадзинадмә сиды ЮНЕСКО. Махән нә фәсонәрхәдҗы дәр нәй, не ‘взаджы, не ‘гъдәутты әмә нә царды фәткы Ираны, Таджикистаны әмә иннә бәстәты ирайнаг адәмтү ахуыргәндә сәхи историон фәд кәй уынынц. Алы дин дәр йәхи кәнонтә кәның пысылмон дин сын се ‘взаджы бирә дзырдат, сә фыдаелты царды әгъдәуттә ферох кәнын кодта. Әмә сә махмә арынц.

Ирон әвзаг күң нә уайд, уәд ирон адәмән Фәскавказы паддзахад нә уайд, Цәгат Кавказы та – республикә. Нә уайд Хуссары Президент, Цәгаты республикәйи Сәргъләууат, парламенттә, министрадтә. Цәгат Ирыстоны зәхх әмә цәрәг адәм Стъяраполы крайы иу егъяу районы бәрц сты әмә мах дәр район уаиккам. Әмә ууыл дәр арф нә хъуыды кәнынц, бынатмә чи баҳауы, уыцы чиновниктә. Уыцы бәрнөн бынат әм цы адәмьы, әвзаджы фәрцы аәрхаудта, уыданән фаг аргъ нә кәны. Цы къалиуыл бады, уый лыг кәны, зонгә-зонын. Раст цыма афтә хъуыды кәны, мә фәстә Ирыстоны кәрдәг дәр мауал зайд.

Ирон әвзаг сидзәр сәньяччы уавәры ис. Дзыгы-дзыгыгән-джытәй йын бирә ис, гәди узәлдтитәй йыл кәнынц. Уый та хъәуы мады аәхсыр, цәмәй ие уәнгты ахъара, әмә сә фәйнәрдәм аиваза. Әхсыраят та йә кәнәм аәрмәст хъуыртхъом. Афтәмәй йә къәхтыл никуы сләудзән, әмә уалдзыгон стурау хаудәй хуысдзән.

* * *

Нæ зæрдæ та нæхиуыл куыд нæ худы, нæхицæй ӕфсæрмы куыд нал кæнæм, нæ фыдæлтæй, нæ историйæ нæхи ӕнæхай куы кæнæм, уæд?! Ӕрвylаз дæр «Рæстдзинад»-ы сфæлдыстадон практикæйы вæйиынц ЦИПГУ-ы журналистикайы факультеты студенттæ. Мах уыдонæн зæрдиагæй, рæдауæй фæдæттæм нæ профессион фæлтæрдзина, фæамонæм сын: журналисты ӕрмæджы хъуамæ уа факттæ, адæм, рæсугъд æмæ нуарджын æвзаг æмæ зæрдæйы хорзæх. Фæдзурæм сын: журналист нæ республикæйы кусгæйæ хъуамæ йæ фондз ӕнгуылдзы хуызæн зона Ирыстон – йæ горæттæ, хъæутæ, кæмттæ, цæугæдæттæ, зæрдылдарæн бынæттæ æмæ афтæ дарддæр. Журналист хъуамæ зона нæ куыстуæтты, кусæндæтты, хæдзарæдты, ӕхсæндан организаты, сфæлдыстадон цæдисты æмæ, кæй зæгъын æй хъæуы, разамонæг оргæнты разамонджыты. Гæнæн æмæ амалæй Ирыстоны тыххæй хъуамæ æппæт дæр зона. Журналист дæр ахуыргæнæг у æмæ хъуамæ адæммæ, сæ тæрхонмæ истæимæ цæуя. Цæмæй сæ йæ ныхасæй, йæ фыстæй йæ фæдыл ахона. Афтæ куы нæ уа, уæд дæ фыст дæр ницы у æмæ дæ ныхас дæр.

Ацы уавæры сты скъолаты ахуыргæнджытæ дæр. Ахуырдзауты размæ дæм рахæссинааг куы ницы уа, дæхæдæг куы ницы зонай, уæд урокмæ цæмæн цæуыс?!. Схынджылæггаг дæ кæндзысты, сæ цæсты сæгад уыдзына. Ӕмæ цæмæй уыцы уавæрмæ ма æрхаяй, уый тыххæй хъуамæ дæ уроучы темæйыл, ахуыргæнæн чиныджы цы фыст ис, уымæй фылдæр зонай. Ирон æвзаг æмæ литературæйы ахуыргæнджытæй бирæтæ ацы хъуыдыйыл хæст кæй не сты, уый æргомæй зыны. Уымæн æвдисæн сæ уроктæ æмæ скъоладзауты хæдзармæ куыстыта.

Махмæ редакцимæ арæх æрбадзурынц ныййарджытæ, фæфærсынц нæ, сæ цотæн сын скъолайы хæдзармæ куыстæн цы фарстатае радтынц, уыдонæй. Ӕмæ бирæ хатт дисы бацæуæм: абор горæты цæргæйæ цæмæн баҳъуыд уый зонын скъоладзауы. Зæгъæм, цы у скъамо? Тынг тыхстæй нæ фарста иу сылгоймаг. Мах ын æй куыддæрты куы бацамыдтам, уæд рамæсты æмæ сdzырдta: «Æз ирон æвзаг æмæ литературæйы ахуыргæнæг дæн, мæнмæ дæр дзургæ æрбакодтой, скъоладзауæн йæ хæдзармæ куысты ис. Ӕмæ, цымæ, худинаг нæу, ацы фарстæн горæтаг сывæллонæй дзуапп чи агуры, уымæн?»

Тынг раст зәгъы ацы ахуыргәнәг. Уалә хәхты цы зайәгой зайы, уый базоныны размә уал әй ирон литературуон әвзагыл дзурын сахуыр кән, бацамон ын горәты кәнә хъәуы уынгты, хъәугәрон цы бәләстә, къудзитә, дидинджытә зайы, уыдон. Скъамо дәр кәд искуы фенид әмәй йә базонид.

Иннае фарст та нәм бынтон диссагау фәкаст. Ахуыргәнәг скъоладзауәй домы, велосипед иронуау цы хуыйны, уый. Велосипед велосипед у әмәй йә афтә уадз. Кәд әй, мыйиаг, йәхәдәг дыдзәлхыг хоны әмәй йә ахуыргәнинагәй дәр уый домы.

Ацы әмәй әндәр ахәм фарстытә цәуыл дзурағ сты? Ахуыргәнәг йә бынаты нәй, институты нә, фәләй йә скъолайы дәр ницәуыл сахуыр кодтой, йәхиуыл та смудәнтә нәй, ницәмә тырны әмәй ницы зоны. Афтәмәй бынат ахсы: йәхи дәр фыдудәй мары әмәй скъоладзауты дәр. Ирон әвзаджы фидәнән та знаггад кәй кәнны, йә уаг әмәй нәзонынәй сывәлләттыл әвзәрәрдәм кәй ахады, уый йә фәсонәрхәдҗы дәр нәй. Уымән әмәй йә зәрдәй йәхиуыл нә худы, йәхицәй әфсәрмы нә кәнны.

Педагогон наукәты кандидат, ЦИПУ-ый доцент, наукон методикон журнал «Рухстауәдҗы» редактор Майрәмыхъұаты Фатимә мын хъаст кодта ирон әвзаг әмәй литературәйы иуәй-иу ахуыргәнджыты зонындзинәйтәй. Зонгә нә кәнның, фәләй, дам, сә базонын дәр нә фәнды: цәттә фыст уроктә сын дәттәм, әмәй скъоладзаутаен уыдон бацамонынән дәр не сты. Цы зәгъән ис ацы уавәры тыххәй? Советон дуджы родной-пустой күвід хуыдтой, афтә сты ныр дәр кәмдәрты әмәй, хъуыддаг аразгә кәмәй у, уыдон сәхи ницыуынәг скодтой.

Уәлдәр ма йә күы загътон, ахуыргәнәг йә зонындзинәдтыл әрвыйлбон күы нә куса, уәд царды цыды фәсте зайы. Фәстәзад та ахуыргәнәгән нә бәэзы – цы бацамона, уый йәм нәй. Абоны ирон әвзаг әмәй литературәйы ахуыргәнәг хъуамә фидар уа методикә әмәй зонындзинәйтәй. Институты кәнә университеты йә цәуыл сахуыр кодтой, уыдон, скъолайы күсгәйә, фаг никуы кодтой әмәй нә кәнның. Уый хъуамә зона ирон адәмы, әвзаджы, литературәйы истори, йә адәмы удыхъәд, әгъдәуттә әмәй царды фәтк, Ирыстоны кәм цы ис, уыдон. Йә хәс у ирон мыхуыр кәссын, радио әмәй телеуыннәнмә хъусын әмәй дзы урочы пайда кәннын, цәмәй йын йә предмет рәзгә фәлтәр уарзой әмәй тырной йә базонынмә. Цәмәй йын йә ныхасән, йәхицән аргъ кәнной, нымайой йә.

Дзэнәты бадинаг Багаты Никъалайы студенттә куы уыдыстәм ЦИПУ-йы, уәд нын әздүх уый фәдзәхста: «Рәестрдинад», «Мах дуг» кәсүт, рауагъдад «Ир»-ы цы чингуытә рацәуы, уыдон әлхәнүт, уәлдайдәр ирон чингуытә. Уә фидәны күисты уә бахъәудзысты». Иттәг раст зондамынд. Хи библиотекә кәмә нәй, уый ахуыргәнәгән нә бәэззы. Ирон әвзаг әмә литературашы ахуыргәндҗытәй йә хәдзары Нарты каджытә, Къоста әмә иннаш фысаджыты уацмыстә, дзырдуәттә, ирон әвзагзонынады чингуытә кәмә нәй, уый цы бацамондзәни сабитән?

Мә ныхас райдыттон фидәны журналистты тыххәй әмә йә фәүон уыцы темәйә. Газет «Северная Осетия» ма «Социалистическая Осетия» куы хуынд, уәд йә сәйраг редактор уыд Иван Петрович Ефименко. Ирыстоны нә райгуырд, ам не схъомыл, Уәрәсейә нәм әрцыд кусынмә, цәрынмә. Әмә республикон газеты редакцийы сәргъы кәй әрләууыд, бәрнөн бынаты кәй күиста, ирәттимә цәрын әй кәй хъуыд, уымә гәсгә ахуыр кәнын райдытта нә адәмы истори, әвзаг әмә әгъдәуттә, республикәйы культурон әмә сфәлдыстадон тыхтә, промышленность әмә хъәууон хәдзарад. Бауырнаәд уә, Цәгат Ирыстоны хәдзарәдты цал фысы, стуры әмә бәхы уыд, уый дәр зыдта. Әмә әнтистдҗынәй күиста йә бынаты.

* * *

Мә хорз зонгә, ирондзинад бәрзонд әвәрд кәмә у, әмә йә әхсәнады фидар чи кәны уый – Әткацаты Юрә мын хъаст кодта: «Ирон әвзагыл ныхәстәй тынг тыхсәм, афтәмәй хъуыд-дагәй ницы аразәм. Зәгъәм. Дзәуджыхъәуы иу ирон рәвдауәндон нәй. Даә фарн – бирә, фәлә мын кәстәр куы фәзынд, уәд ам, горәты, ирон рәвдауәндон бирә фәагуыртон, суанг ма Горәтгәрон районмә дәр бахаецца дән.. Әмә не ссардтон. Алы ран дәр сывәлләттәм дзурынц уырыссагау. Әмә афтәмәй нә рәзгә фәлтәр иппәрд кәнынц сә мадәлон әвзагәй».

Иннахәм телевынәнәй хъаст кодта Ирон театры зындгонд артист Бытъәты Роберт: «Мә хъәбулы хъәбулимә, цалынмә рәвдауәндонмә нә аңыд, уәдмә ирону кәрәдзи тынг хорз әмбәрстам. Ныр мәм ирону нал дзуры, мә ирон ныхасән мын уырыссагау дзуапп дәтты».

Ахәм уавәры баҳаудтән әз дәр. Нә гыщылтә цалынмә рәвдауәндонмә нә аңыдзысты, уәдмә сыгъдәг ирону дзырдой, сыхы

«зонджынта» ма нын амонгә дәр кодтой, уырыссагау сәм дзурут, зәгъя, садичы иннәты ныхас не ‘мбардзысты. Бынтон дзәгъялы: әрмәст телевизормә кәсгәйә дәр зыдтой уырыссагау дзурын. Стәй йыл рәвдауәндоны та бынтон фәсалх сты. Уыйхыгъд сын фәзын иронав дзурын. Ныр сә скъолайы ирон әвзаг куы бахъуыд, уәд рахъәр кодтой, рәвдауәндоны сә иронав дзурын кәй нә уагътой, уый. Сә хуыздәр дзуапп, дам, иу уыд: «Я тебя не понимаю, говори по-русски». Рәвдауәндәтты сә ирон урокгәндә дәр вәййынц дыууә әвзагыл: уырыссагау әмә иронав. Мәнә афтә: «Какую сказку читали на осетинском языке?» Уый хъомылгәнәджы фарст. Сывәллоны дзуапп иронав, фәлә аргъауы мидис дәр дзургә у уырыссагау. Афтәмәй рәзгә фәлтәр иронав дзурын кәм базондзысты? Никуы. Хъазгә-хъазын дәр уырыссагау куы дзурынц, уәд.

Әвзагән йә ратәдзәнтә бинонтәй цәуынц, әмә йәм уым цы цәстәй кәсынц, афтә – рәвдауәндәтты дәр. Дзәуджы-хъәуы 42-әм скъолайы ахуыргәндҗытә хуыматәджы нә сидынц ирон ныййарджытәм: «Дзурут иронав, дзурут нә рагон әмә рәсугъд мадәлон әвзагыл!» Ома уә цотимә. Уымән әмә ирон әвзаг у сә мадәлон. Мадәй йә хъуамә хъусой, мад сын әй хъуамә бауарзын кәна, йә тых, йә рәсугъддинадын уымәй хъуамә банкъарой. Афтәмәй иуәй-иу ирон ныййарджыты нә фәфәнды, сә саби скъолайы ирон къорды уа, уый. «Фыссын райдайынц курдиаттә скъолайы разамонәгмә, суанг Ахуырады министрадмә әмә фәдомынц, цәмәй сә сывәлләттә ахуыр кәной иннә къорды», – загъд ис сидты.

Ацы фаяүәй адәймаг хъуамә әфсәрмә кәнид, худинаң әм кәсид. Фәлә горәтәг ирон ахәм сылгоймәгтәм ницыуал хъары. Сә национ сәркестырдзинад дәр ницәмә дарынц. Рәвдауәндәтты хъомылгәнәгәй чи кусы әмә сывәлләтты иронав дзурын чи нә уадзы, уыдон дәр фылдәр ирәттә сты. Афтәмәй мадәлон әвзагыл мад йәхәдәг мәрдирох әфтауы, зонгә-зонын әй сафы. Max бирәе цәмәйдәрты фәзмәм уырысы. Бафәзминаг сты max мадәлтән сә сылгоймәгтә, уыдон сә уырыссаг әвзагыл куыд иузәрдион сты, уымәй. Уырыссаг сылгоймаг цавәрфәнды адәмыхатмә дәр чынды куы аңауы, уәддәр йә цот фәзонанынц сә мады әвзаг дәр. Ирон сылгоймаг ахәм уавәры йә әвзаг йәхәдәг дәр ферох кәны.

Мадәлон әвзаг мады ад кәны, мады әхсүримә адәймаджы

уәнгты ахъары, зәрдәйы әрфытәм ныттәдзы, хуры тынтау ныккасы йә къуымтәм әмәс сә ныррухс кәны. Мадәлон әвзаджы дзырдтә хъуытаз дзәнгәрәджы зәллангау адәймаджы удыл аудынц, налхъуыт фәрдгүиты халау алыхуызон рәвдауәт әрттывд кәнинц, уалдзыгон фәлмән уарынау зәрдәйы хъарынц. Әмә уыңы уагәй, әхсызғондзинадәй нәхи әнәхай ма кәнәм,

Мадәлон әвзаг наци бәрәггәнәг у, адәмыхатты бәтты йә равзәрдимә, йә рагфыдәлтимә. Мах та йын йә уидәгтә лыг кәнәм. Алы адәмән дәр тулдз бәласау ис уидәгтә, зәнг әмә къалиутә. Уидәгтә сты йе ‘взаг, зәнг – йе ‘гъдәуттә, къалиутә та йә царды мидис, фәтк. Бәласән йә къалиутә куы ның-цәгъдай, фәләй үидәгтә фидар куы уой, уәд та йә зәнгыл ног къалиутә раудздзән; йә зәнг ын куы алыг кәнай, фәләй үидәгтә цардхъом куы уой, уәд та тала суадздзысты, әмә ыйн зәнг дәр уыдзән, стәй къалиутә дәр. Гъе, фәләй ыйн йә уидәгтә куы ныллыг кәнай, әмә куы баҳус уой, уәд әрцыд йе сәфт.

Ахәм хъысмет ис алы адәмән дәр: йә абон, йә фидән аразгә сты йә уидәгтә – йе ‘взаджы цардхъомдзинадәй. Уый әдзух хъуамә нә зәрдил дарәм, кәд нә не сәфт нә фәнды, уәд!

УИДАЕГТӘ

УЫРНАЕНТАЕ АЕМӘ МӘНГҮҮРНАЕНТАЕ ЦУАНӘЕТТЫ ТЫЛХХӘЙ

- ◆ Цуанон сырд куы амара әмәй йәрғәвдә куы байайфай, уәд хъуамә къәцәлтә рамбырд кәнай, йәк кусартыл ын сәбакалай әмәй йын арфә ракәнай – иннах хатт рәстдзәвиндәр уыздәни цуанон.
- ◆ Цуанон ләг тәригъәдджын у.
- ◆ Цәмәй Аѣфсати сырд ратта, уый тылххәй цуанмә цәттәе кәнгәйә әмәциуаны рәстәджы ныхас кәнән ис аәрмәест сүсәг (цуанәетты) әвзагыл.
- ◆ Цуанонән йәмард сырд йәсәрүл хъен ләугәйә куы баззай, уәд уыңы цуанонән дарддәр цуан кәнүнин бар нал ис.
- ◆ Алайнаг ләг, дам, цуаны куы цыд, уәд йәроныл ауыгъта арсы дәзәмбытә – иргъәвәнтә.
- ◆ Цуаны цәуәгәт цәмәй әнәфыдбылыз уа, уый тылххәй йәздыппы дары арсы дәндәгтә.
- ◆ Ләг цуаны куы цәуа, уәд йәцәуән боны размә изәрәй жәртә чъирийы скәнүн кәнүн. Цуанон сәб Аѣфсатимә бакувы, йәхәтәнмә куы схәецә вәййы, уәд.
- ◆ Цуаны сырд чи амары, хъуамәй йәуий аргәвда. Кәд дыу-уәйәй әмдзәф фесты, уәд ай аәргәвдиң иумә.
- ◆ Цуаны цыдысты фылдәр изәрыгон, уый, дам, Аѣфсатийән әхсызғондәр вәййы.
- ◆ Цуаноныл, цуанмә цәугәйә, сылгоймаг куы амбәла, уәд фыдвәндаг кәнүн, әмәй йәраздәхт хуыздәр.
- ◆ Цуаноны куы ралгъитай, уәд ыл аәрцәудзән.
- ◆ Цуаноны куы ралгъитай, хин сырд дыл әмбәләд, зәгъгә, уәд ыл аәнә сәмбәлгә нәвәййы.
- ◆ Цуаноны нә фәтчы фәрсын: «Кәдәм цәууыс?». Уәд рәствәндаг нәкәнүн.
- ◆ Цуаноны фәстәе нә дзырдәуы.
- ◆ Цуанәетты бынаты гәс чи баззайы, уый, цалынмә иннәтә

аэрбацәуой, уәдмә хъумә хәргә нә, фәлә дон дәр ма бана-за, кәннод сын Әфсати ницыуал ратдзән.

◆ Цуанәттәе физонәг күң кәнәй, уәд сәхъумә скәнй әнәкъай нымәң, ома, иу, аәртә, фондз...

◆ Цуанәттәен сәх физонәг күң сәттәе вәййы, уәд хъумә уәхсты хъәдыл кувәджы къүх ма бандзәва (тыхтой йә кәрдәгәй сәрдыгон, зымәгон та – фәсаләй). Әфсатий зәрдәмә, дам, нә цәуы, къухәй уәхсты хъәдыл күң фәхәцынц, уәд.

◆ Цуанәттәе цы уәхсты физонәгәй скувынц, уый хъумә кәстәр асәтта әмә зәгъя: «Райсом та мә уәхст асәттын күңд бахъәуа, ахәм амонд мә уәд!»

◆ Әфсатий ләварәй, чи дыл амбәла фыццагдәр, уымән хъумә бакәнай әмбәләггәджы хай, кәннод дын иннә хатт, ләвар чи бакодта, уый ницыуал ратдзән, мә сырд мәрддзәстән радтон, зәгъя.

◆ Цуанәттыл фыццаг чи амбәлдаид, цуанәй здәхгәйә, уый сыл хъумә бакалдтаид кәнә кәрдәджытә, кәнә къәцәлтә, кәнә къалиутә әмә загътаид: «Әфсатий фосәй хайджын ут». Әфсати уыңы ныхастә күң фехъусы, уәд сын ноджы зәрдиагдәр ләвар ракәнү.

◆ Цуанәттәй сырд чи амарә, ууыл иннәтәе калынц къәцәлтә, кәрдәджытә әмә ыйн фәзәгъынц: «Уә, бирә дын ратта Әфсати!», кәнә «Йә хъуын ўе ‘рдуйы бәрәц дын раттәд Әфсати!» Уый дәр сын дзуапп ратты: «Кәй нын дәтты, уый нын иумә раттәд!»

◆ Цуанон сырд күң амарә, уәд хъумә Әфсатийән ра-арфә кәна, кәннод иннә хатт йә къухы ницыуал бафтдзән.

◆ Цуаны чи аңәуы, уыдонәй иу исты күң амарә, иннәты къухы күң ницы бафта, уәддәр сырд дих кәнынц әмхузыон хәйттыл. Кәннод Әфсатий зәрдә фәхуддзән әмә иннә хатт йә сырдтәй нал ратдзән.

◆ Әфсати дәр уарзы нывонд.

◆ Зыдгәнәг цуанонән Әфсати бирә нә дәтты.

◆ Фыццагдәр сырд цы цуанон амары, уый кусартән йә ра-хиз фарсәй ралыг кәны фондз-әхсәз фәрсчы хай әмә ый ратты, әппиндәр чи ницы амардта, уыңы цуанәттәй ыйл чи фембәлд, уыдонән.

◆ Цуанон цы сырд амарә, уый нәй зәххыл ласән, хъәуы йә хәссүн, нәй йә әнәрвәссон әппәрст кәнән, Әфсатимә хъыг фәкәсдзән.

- ◆ Цуанон йæ хæцæнгарз фыдцæстæй хъумæ æмбæхст дара.
- ◆ Цуанон сырд куы амара, уæд ын хъумæ йæ галиу фарсæй æртæ фæрсчы радиҳ кæна – Афсатийы хай æмæ сæ ратта фыццаг – фембæлæгæн.
- ◆ Цуаноны næ фæтчы фæрсын: «Цал сырды амардтай?»
- ◆ Цуаны уæвгæйæ æнгуылдзæй амонæн ницæмæ ис: Афсатийы цæст де нгуылдзæй акъахдзынæ.
- ◆ Цуаны дыл урс саг куы амбæла, уæд æй марæн нæй: зæдтæ æмæ дауджыты у уый.
- ◆ Цуанон сырд куы амары, уæд дзы хъумæ фыццаг йæхæдæг сахода, цæмæй дзы йæ разæй исты сырд кæнæ маргъ ма сахода.
- ◆ Цуанон цал сырды амара, уал уыгарды кæны лæдзæгыл. Уыцы лæдзæг ын куы фесæфа, уæд ыл æртæ къуырийы сау дары æмæ цуаны næ фæцæуы.
- ◆ Цуаноны лæгæтæй исчи исты куы ахæсса, уæд æй уыдзæн Афсатийы фыдæх.
- ◆ Цуанон йæ лæгæтæй йæ хæдзармæ куы ацæуы, уæд хъумæ лæгæты ныууадза физонæджы æртæ кæрдихы: иу Афсатийæн, иннæ йæ лæппуйæн, æртыккаг та, лæгæтмæ чи æрбафта, уымæн.
- ◆ Судзgæ арт лæгæты иунæгæй уадзын næ фæтчы.
- ◆ Дзæбидыры хъултæй хъазæн нæй – цуанон сырд нал амардзæн.
- ◆ Цуанон йæ бæх лæгæтмæ næ кæны, næ ын хæссы уырдæм йæ саргъ дæр, кæннод ыл Афсатийы зæрдæ фæхуддзæн æмæ ын сырд марыны бар нал ратдзæн.
- ◆ Цуаны цæуыны размæ цуанæттæ дзицда næ хæрынц.
- ◆ Цуаны цæуыны размæ бон цуанон йæ кард næ цыргъ кæны.
- ◆ Цуаны нæй хуыдзарм дзаумайы цæуæн – Афсати ын йæ тæф næ уарзы.
- ◆ Цуаны цæугæйæ нæй хъис бæндæн хæссæн – райс гæрзбæндæн, хосбæндæн.
- ◆ Цуанон сырд куы амара, уæд ын хъумæ йæ стджытæ ма асæтта – уый азарæй сырдты нымæц куынæг кæндзæн.
- ◆ Цуанон мард сырды стджытæ æнаæсастæй куы ныууадза, уæд сæ Афсати кæрæдзиуыл сæвæры, уд сæ бауадзы, æмæ сырд райгас вæййы.
- ◆ Цуанон йæ фыны хуы куы фена цуаны цæуыны размæ, уæд ын цуаны цæугæ нæу – дзæгъæл цыд кæндзæн.

◆ Заинаг сырд марын нæ фæтчы: уый цуаноны бинонтæн фыдамонд хæссы.

◆ Аердæгмардæй сырд уадзын тæригъæд у – Аэфсати мæсты кæнæ эмæ дын иннæ цуаны цыды хай нæ бакæндзæн.

◆ Сырды сæр хистæры хай у, царм та – кæстæрты.

◆ Дæ фыны зæронд лæгты куы фембæлай, уæд ныфсхастæй ацу: рæстмæ уыдзæни дæ цуан.

◆ Заинаг арс кæнæ бирæгъ куы амарай, уæд сын сæ хъыбылты цармæй худ куы скæнай, уæд уыдзынæ гамхуды бын.

◆ Цуанон цуаны цæуггæйæ хъуамæ макæй къух иса.

◆ Туалгомы Згъилы раз иу уыгæрдæн хуийны Уилæн дуртæ. Уым ис сай лæгæт. Цуанæттæ цуанæй здæхгæйæ уым уагтой иу топпы нæмыг. Иннæ рацыды-иу хæлтæ сæппæрстой, сүйлдтой-иу дуртæ, нæмыг кæмæ æрхаяу, зæгтъгæ. Нæмыг-иу чи рамбылдта, уый-иу æнæмæнг исты амардта.

◆ Цуанон йæ цуаны размæ йæ фыны сылгоймаг куы фена, уæд бын хуыздæр уыдзæни хæдзары баззайын.

◆ Цуанон фыццагдæр цы амара, уый тугæй хъуамæ сахора йæ рахиз къухы амонæн æнгуылдз. Уæд араæх мардзæни сырд.

Арæмбырд сæ кодта Тменаты Дзерассæ

Цъары фәрстыл:

2. Чинар Санитә, 7-аздзыд. Сәрд.
3. Бететы Хъазыбег, 11-аздзыд.
Кафаг ләппу.
4. Абысалты Зәринә, 14-аздзыд.
Сүсәнә мәй.

* * *

Корректор

Компьютерный набор

Компьютерная верстка

Дизайн

Заира КАРАЦЕВА

Марина КИРГУЕВА

Ирида КОДЗАТИ

Залина ГУРИЕВА

---

*Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы по надзору
за соблюдением законодательства в сфере массовых коммуникаций и
охране культурного наследия по Южному Федеральному Округу.*

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00038 от 30 декабря 2010 г.

*Журналы цы ӕрмæг рацæуа, уымæй ӕндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уәд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-ӕй ист кæй у, уый.*

*Журналмæ цы къухфыстытæ цæуы, уыдан редакци рецензи нæ кæны,
стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.*

---

*Учредители: Министерство культуры и массовых коммуникаций РСО-Алания,
Государственное учреждение «Литературно-художественный
и общественно-политический журнал «Мах дуг».*

---

*Подписано к печати 26.04.11. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1.
Гарнитура шрифта MyzL. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,37. Учетно-изд. л. 7,27.
Тираж 1100 экз. Заказ № 193. Цена свободная.*

Адрес редакции: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста 11.

E-mail редакции: mahdug@mail.ru. Тел. 25-09-64; 25-09-74; 25-22-47.

*Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.*

Индекс 73247